

Agaj-Han

ZYGMENT KRASIŃSKI

Agaj-Han

POWIEŚĆ HISTORYCZNA

Poświęcone Marii

Bawił Samozwaniec w Kałudze z małą liczbą bojarów, lecz znaczniejszą Tatarów i dońskich Kozaków, przemyśliwając, jakby jeszcze utrzymać się przy tronie. Trafunek zdarzył, iż Tatarzy jego wpadli niespodzianie na rotę Polaków pod rotmistrzem Czaplitem i kilku wzięli w niewolę. — Zwątpiewającemu już o sobie człowiekowi najmniejsze powodzenie zwycięstwem się zdaje. Uradowany nim nad miarę, fałszywy Dymitr wspaniałą wydaje ucztę; po tej obwieszcza łowy, winem i miodem potężnie sanie ładować każe i wyjechawszy w pole, na zamierzonej między sosnami równinie znów rozpoczyna gody. — W gronie otaczających go Tatarów znajdował się niejaki Urasow, niezbyt dawno z bisurmańskiej na grecką wiarę przechrzczony¹. — Ten, długo w łasce u Samozwańca będąc, kijem od² niego obity i do więzienia wtrącony; przywrócił go wprawdzie Samozwaniec do łaski, lecz nie wymazał tym pamięci poniesionej krzywdy — żądy pomśzczenia się za nią. Najspodobniejszą do nasycenia jej zdała mu się chwila obecna — zniósł³ się więc z Tatarami obrażonymi również za zabicie ich caryka Kazimowskiego — a gdy Samozwaniec dużymi roztruchanami⁴ spełnia miody i wino⁵, gdy rozchmielony traci wszelką przytomność, z pistoletem z tyłu przypada Urasow, strzela, rani, ucina mu głowę. — Inni Tatarzy ciało na ćwierci siekłą, głowę kładą do sakwy i do Moskwy uwożą. — Bojarowie, widząc mord, uciekają. — Trzech tylko pacholąt⁶ polskich, słabymi siłami do ostatka broniąc nieszczęśliwego, dowiedli, że Polak odstępować nie umie. — Tak zginął oszust nikczemny i podły, w obyczajach rozpasany na wszystko, co niecne. Znalezione w jego komnacie *Talmud*, gazy rzemieńne do modlitw i *Biblię*.

Tymczasem Maryna, dowiedziawszy się o mordzie, zrazu nieszczęściu wierzyć nie chcąc, sama udaje się na miejsce, a znalazłszy rozsiekane tylko szaty i członki bez głowy, pełna żalu i rozpacz, już nocą do Kaługi wraca. — Wśród zgielku i tumultu, z pochodnią w ręku, z rozczochranymi włosami, z obnażonym łonem przebiega hufce żołnierzy, a miecz przykładając do piersi, z przeraźliwym krzykiem woła o pomstę. Lubo⁷ Zarucki z 1500 Kozaków opowiedział się przy niej, atoli⁸ Moskale w Kałudze odarli ją ze wszystkiego

Morderstwo, Władza

¹z bisurmańskiej na grecką wiarę przechrzczony — tzn. zmienił wyznanie, przechodząc z islamu na prawosławie. [przypis edytorski]

²od niego (daw.) — tu: przez niego. [przypis edytorski]

³znieść się z kim (daw.) — złączyć się z kim, sprzymierzyć się z kim. [przypis edytorski]

⁴roztruchan (z tur.) — duży, srebrny lub złoty ozdobny puchar o kształcie zoomorficznym (przedstawiający np. orła, pawia, sowy, lwa), niekiedy zdobiony kamieniami szlachetnymi, używany do wznoszenia toastów i do dekoracji stołu podczas uczt. [przypis edytorski]

⁵spełnia miody i wino — spełnia toasty, pijąc miód i wino. [przypis edytorski]

⁶trzech (...) pacholąt — dziś: troje pacholąt; trzech młodych chłopców (mianem *pacholę* określano chłopców do ok. 12 roku życia). [przypis edytorski]

⁷lubo (daw.) — chociaż. [przypis edytorski]

⁸atoli (daw.) — jednakże. [przypis edytorski]

i do więzienia wtrącili. Z więzienia taki list napisała do Sapiehy⁹, starosty uświackiego:

„Wyzwólcie dla Boga! wyzwólcie — dwie niedziele¹⁰ mam tylko zostawionych do życia, pełnięcie sławy, nabądźcie więcej, wybawiając nieszczęsną. — Bóg będzie wiekiście zapłatą”. —

Maryna 1611 r.

Posyłają bojarzy po Michała Romanowicza, syna metropolity Filareta, i obierają carem.

W tymże czasie zuchwały, wyniosły, niezmordowany wódz Kozaków Zarucki, nieopuszczający widoków swoich, póki zostawał blask najmniejszej nadziei, Zarucki, mówię, po odstąpieniu Pożarskiego dopadł z Kozakami swymi do Kołomny, tam zabrawszy Marynę (z którą niektórzy mniemają, że się już ożenił) i małego syna jej, mieczem i ogniem Razan i Peryasław pustoszył. Wszystko obracając w popiół, wszędzie krew rozlewając, zbliża się do Astrachanu, zdobywa go i wojewodę śmiercią karze. Wkrótce pomnażają jego potęgę Kozacy z Terku. — Zuchwałość i szczęście człowieka wszędzie postrach rzuciło. — Oddalenie się Polaków dozwala Moskałom ogromne wojsko przeciw zuchwałcy wyprawić. — Zarucki zbyt słaby, by się tak przeważnym siłom oparł, uchodzi aż nad rzekę Jaik; długo ścigany, schwytany nareszcie w tych bezdrożnych pustyniach z Maryną i jej synem — sam na polu życie kończy. — Maryna utopiona pod lodem. — Syn jej, mający tylko dwa lata, nielitościwie uduszony.

(*Niemcewicz, Dzieje panowania Zygmunta III*)

I

Amor ch'a nul amato amar perdona.¹¹

Dante

Wieże Kaługi¹² z daleka pod chmur zimowych nawałą coraz szarzej, bo wieczór się zbliża. — Ale dosyć dnia jeszcze, by oświecić te wzgórki śniegiem obciążone, które kołem okrążają równinę, z której śnieg zmieciony; a nie wietrzyisko go zmiotło, ale ręka ludzi, by na gładkiej ziemi panu lepiej przy uczcie i winie się działo; naokoło gasnące ogniska.

Teraz już po biesiadzie; na stoły zastawione, na porzucone ostatki sący się topiejący szron ze świerków i sosen¹³.

Przeszła godzina godów, dziwne po sobie zostawując ślady. Płótna namiotów leżą na ziemi, czasem dysząc faldami, kiedy wiatr pod nie się wkradnie — zagmatwane w ich sznurach i powrózkach siodła, rzędy, kufle, kosze, dzbany, a tu i ówdzie na białym tle plama krwi, już sucha — znać, że od kilku godzin pije z niej powietrze — ale jeszcze nie czarna, dotąd czerwona, połyskująca — znać, że dzisiaj wylana.

Stoły jedne za drugimi jak potężny wał się ciągną na owej zmiecionej dolinie. — Drugie rozrzucone, jak wyspy rozpuszty, pomiędzy saniami, które idąc od wzgórzów,

Krew

⁹*Sapieha, Jan Piotr* (1569–1611) — pochodzący z potężnego rodu magnackiego Sapiehów herbu Lis; hetman Dymitra Samozwańca II, uczestnik Dymitriad, rotmistrz królewski od 1605, starosta uświacki od 1606, dowódca polskiej załogi na Kremlu, zwany „hetmanem Maryny Mniszchówny i Dymitra Samozwańca II”; zm. 15 października w Moskwie. [przypis edytorski]

¹⁰*dwie niedziele mam zostawionych* — dziś: mam zostawione dwie niedziele; tzn. zostało mi dwa tygodnie. [przypis edytorski]

¹¹*Amor ch'a nul amato amar perdona.* — Dante Alighieri, *Boska komedia, Piekło*, Pieśń V, w. 103; „Miłość, która od miłowania nie zwalnia nikogo, kto jest kochany, [Francesko]” (w tłum. E. Porębowicza: „Miłość, co zawsze miłością się płaci”). Motto to, podobnie jak dedykacja „Poświęcone Marii” pojawia się w wydaniu drugim utworu, z 1838 r. Pierwsze wydanie (Wrocław 1834) pisarz opatrzył zamiast tego mottem z *Melmotha wędrowca* (oryg. *Melmoth the Wanderer* 1820) Charlesa Roberta Maturina (1782–1824): „*I loved her as a child, I loved her as a youth, but she did love me*”, przetłumaczone jako: „Kochałem ją dzieckiem, kochałem ją młodzieńcem, ale ona nigdy mnie nie kochała”. Niestety fragmentu o tym brzmieniu nie ma w przywołanej powieści. Wersja z mottem z Maturina została wydana w oprac. J. Czubka z 1912 r. [przypis edytorski]

¹²*Kaługa* — miasto w Rosji nad Oką. [przypis edytorski]

¹³*sosen* — w oprac. J. Czubka: sosien; w oprac. Herza: sosen. [przypis edytorski]

niegęstymi szeregi stępują, otrząsając śnieg z ramion, aż do tego rzędu stołów. Przed nimi, co zostało czystego miejsca od boru zachodzącego naprzeciw, to zavalone taborem wywróconych sani; a z tych sani sypią się na dół ćwierci mięsa, beczki miodu, beczki wina potrzaskane, skąd miód i wino już nie płynie strumieniem, ale czołga się skrzepłymi kroplami nad zamarzłymi bryłami¹⁴, z których barwy przebija dotąd barwa miodu i barwa małmazji¹⁵.

A naokoło¹⁶, w prawo i w lewo, jakby na poboju, porzucone kozuchy, kołpaki, oręż; strzały wbite w grude tkwią ostrzem, pierzem drgają za podmuchem wiatru. Sajdaki próżne, kubki z drzewa, czary miedziane, rzemienia od chartów i ogarów, sieci i pale, trąbki i torby; a nad tym wszystkim znowu plamy krwi gdzieniegdzie — i popiół czarny, i węgle, co konając, sypną czasem iskrami.

Wśród tego zgiełku¹⁷ leżą ciała trzech pacholąt; każdy padł inaczej, inaczej też leży — pierwszy z rozplataną głową, z rozciągniętymi nogi, drugi z przesytą piersią klęczy, jedną ręką przymarzył do ziemi, a plecy przymarżyły mu do sani z tyłu; trzeci opiera się całym bokiem na grudzie, łokieć wparł w grude, a czoło zwiesił na piersi. Na ich twarzach świeżość i młodość zestarzała się od bólu i od mrozu. Sine pręgi po szyi i licach, krew, ścięta od zimna, połyskuje gdyby¹⁸ jakie hafty na sukni — a szaty ich polskie, a uzbrojenie ich lekkie świadczy, że jeszcze nie dorosli wieku do bechtera¹⁹ i do szabli. — Roztłuczone klingi jak szczątki zwierciadła migają naokoło nich; złote rękojeście zostały w dłoniach i spoiły się z nimi mocno na zawsze. Ich palce, szronem okryte, kręcą się wokoło onych rękojeści, gdyby oprawy ze srebra — a musieli jednak potykać się dzielnie, bo ziemia poryta i trzeba było dzielnego parcia stopy, by ziemię poryc tak twardą. Nie za pierwszą raną polegli, bo każdy z nich kilka ich liczy — ale żadnego wroga nie zabili, bo nie ma trupa, co by leżał naprzeciw.

Szata jakowaś mignęła wśród gęstwiny boru, słychać, jak podkowy nurzą²⁰ się w śnieg, to o lód dzwonią. Przyjechały — skoczyły na ziemię dwie postacie pośród zmierzchu wiecznego w borze — jedna została przy koniach, druga wyszła z drzew i stąpa dziarskim krokiem, aż dojdzie trzech pacholąt, stanie przy nich, czarne okręci oczy i namyśla się.

Szeroka szuba od szyi do stóp zakrywa całą, ale spod sobolowego kołpaka pierścienie włosów, pod szubą nadymające się dwie fale, na licach gładkość, na ustach wdzięk i ponęta róży wydają, że niewiasta. — Z czoła sądząc i z pychy na nim, to mąż i mąż dużego ramienia.

Przeskoczyła trupy, które w grude się zamieniły, i szła dalej — aż tu nowa zaporą ją zatrzyma: w szacie książęcej kadłub bez głowy; głowy ni dalej, ni w prawo, ni w lewo nie widać — ale na ręce odwalonej cięciem pałasza świeci pierścień, a on dobrze znany jej, bo krzyknęła.

Był to krzyk nagły, głośny, znać po nim, że mowa z tych ust zwykle padać musi jak tony muzyki; ale zarazem w nim odbiła się cała dusza — pełno zniszczonych nadziei, żądza niewstrzymana osiągnięcia ich raz jeszcze. Był to krzyk królowej na ruinach swojego pałacu, wojownika na polu przegranej — ale nie żony nad ciałem męża.

Jak tylko ten głos doszedł boru, wnet rzucił się w pogoń dotąd stojący przy koniach. — Leciał jak strzała, gdyby strzała mogła podnieść się, raz dotknąwszy ziemi, i lecieć znowu — przybiegł i spojierając, klasnął rękoma jak dziecię zazdrośne, kiedy widzi drugiego stłuczoną zabawkę — ale razem jak mściwy człowiek, kiedy zemście jego stanie się zadość.

Bo też w młodzianie owym było coś dziecinnego i straszego zarazem — ani wdzięk dziecinny szkodził w jego rysach wyrazowi odwagi, ani też wyraz odwagi, choć srogi, nie psuł wdzięku młodości — oba mieszały się ciągle lub rozdawały się, jeden nad drugim

¹⁴nad zamarzłymi bryłami (daw.) — dziś: nad zamarzłymi bryłami. [przypis edytorski]

¹⁵małmazja — daw. wysoko cenione wino greckie, którego nazwa stanowi eponim od Monemwasia, miasta portowego na Peloponezie, na trasie szlaków morskich łączących Włochy z Morzem Czarnym. [przypis edytorski]

¹⁶naokoło — w oprac. J. Czubka: na okół. [przypis edytorski]

¹⁷zgiełk — tu raczej: zamęt. [przypis edytorski]

¹⁸gdyby (daw.) — jakby, niby. [przypis edytorski]

¹⁹bechter — pancierz z prostokątnych żelaznych płytek połączonych ze sobą żelaznymi kółkami (plecionką kolczą); bechter stanowi typ pancierza wywodzący się ze Wschodu. [przypis edytorski]

²⁰nurzyć się — zanurzać się, zagłębiać się. [przypis edytorski]

Trup, Walka

Trup, Mąż, Żona, Pozycja społeczna, Rozpacz

brał górę; chwilą później stłumiony wracał i odpędzał tamtego — a oczy jego były żywą tęczą uczuć, zmienną jak opalowe połyski.

— Witajże mi — zawołał — panie tyłu carstw i grodów, i gródków — to mówiąc, wstrząsnął głową, na której leżała misiurka²¹ złotem okwieciona — potężny i wielmożny kniaziu moskiewski! — i igrał z siatką żelazną spuszczoną od misiurki na kark, ramiona i czoło. — Najjaśniejszy i niezwykłony jedynowładzco gospodarstw tatarskich! — i przebiegał palcami po szarfie zielonej, złotem ziarkowanej. — Panie i dziedzicu wszytkiej Rusi, Dymitrze, Samozwańcze, Żydzie! — i tupał żółtymi bucikami z srebrnymi ostrogi. — Przepadłeś jako należało się tobie, brzydki oszuście, z koroną na czole przyszczami zasianym, na głowie potwornej z podłymi rysami, obmierzła duszo, rozpustniku, szalbiерzu opity winem i miodem, pełny mięsiwa i jadła!

To mówiąc, drżał cały od złości, aż luk przewieszony na plecach zabrzmiał o miedź sajdaku, aż szabla starła się z ogniwami łańcuszka, na którym wisiała — a podczas tych słów głos jego przybierał rozmaite tony, przebiegał od słodkiej nuty dziecinnego śpiewu aż do grzmiących dźwięków surowego męża — to ostrym się stawał i zbliżał do świstu, aże znowu słabiał i znowu potem rósł w siłę, a przy końcu tak był okropny, pełny zawziętości i urągania, że coś w nim podobnego do skowyczeń psa wśród nocy zimowej.

Dzierżyła oczy ku niemu niewiasta, niby z politowaniem, niby z pobłażaniem, jakie się ma dla dziecka lub szalonego; ale na jej czole wiele się działo tymczasem — to śnieżna skóra wygładzała się, to marszczyła się w krzyże i kółka podług myśli przelatujących w mózgu — znać zatem, że nieład i burza w jej duszy.

— Agaj-Hanie, podnieś tę rękę nieszczęśliwą i zdjawszy książęcy pierścień, oczyść go i oddaj.

Gibko schylił się młodzian i porwał za rękę zbroczoną; ale żeby pierścień wyjąć, musiał dobyć kindżału i popracować wokoło palców, szron odskrobać, krew skrzeplą rozetrzeć, skóry szmaty oderwać, a kiedy z palca sama kość została, wtedy pierścień wysunął, rękę odrzucił daleko ze wstrętem, złoto i kamień tarł i gładził, dopóki nie załśniły po dawnemu, i zbliżywszy się do pani, ujął za dłoń i sam chciał wkładać, ale dłoń go odepchnęła, bardziej jeszcze spojrzanie.

— Dobrze waszmości grać na cymbałach i kotłach gwoli naszej zabawie, ale waszmość pamiętaj, kto jesteś, a kto ja!

— Kto jesteś? — zawołał Agaj-Han. — Myślisz, żeś wdową po dwóch Dymitrach, carową moskiewską, gospodarką ziem i księstw, i miast? Nie. Jesteś dla mnie Maryną, piękną nad pięknymi, lwicą, panią pustyni mej duszy, gładszą od hurysów w raj u nam obiecanych, urodziwszą nad wszystkie święte greckie i łacińskie, panią moją, wyniosłą i hardą. Takiej mi trzeba. —

Ta mowa nie obruszyła wcale Maryny. — Spogląda w oczy mówcy, ni zmieniała się na licu, jedno²² wita każde jego słowo uśmiechem jak pani, co dozwala paziowi żartować, czując się na władzy²³ jego ukarania.

Twarz Tatara skrzywiła się i z miękkiej, świeżej, na chropowatą, nadętą się zmienia. — On poznał bowiem myśl carowej. — Mignęła zawiedziona namiętność w jego oczach, jak błyskawica, kiedy potrójnie się łamie, a ręką szarpiąc futro na kaftanie, wydał krzyk, na który zdawało się, że wprzód pęknąć jego piersiom trzeba.

— Wasza uprzejmość i miłość! Hej, lotny mój koń i brzęk moich ostróg, i klingi ostrze, i strzemion blask, i buńczuka powiew, i chmura kurzu, w której przelatują stępy jako duch i książę ich, lepsze dzisiaj niż ten kadłub mroźny, ten pierścień marny, to imię carskie próżne, to wielkie państwo, co się rozleci jak skóra na ciele po ukąszeniu padalca²⁴.

A co mówisz o moich kotłach i cymbale, to, żeś nieświadoma tajemnic Samarkandy i Diarbeku — to, że ci diament Salomona nigdy nie bił w zrenicę, choć twoja zrenica jego blasku pełna — to, żeś nie słyszała rozmów pomiędzy świątobliwymi i mądrymi. Ale o tym później: teraz znaj mnie, jakim jestem, jakim byłem raczej kiedyś, nimmer

²¹misiurka — helm złożony z dzwonu w formie metalowej płaskiej miski z doczepionym do niego osłaniającym głowę, kark i szyję kapturem kolczym; element uzbrojenia pochodzenia wschodniego. [przypis edytorski]

²²jedno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

²³czując się na władzy jego ukarania — czując się w mocy, by go ukarać. [przypis edytorski]

²⁴po ukąszeniu padalca — padalec zwyczajny (*Anguis fragilis*) to gatunek beznogiej jaszczurki; nie jest jadowity, żywi się ślimakami i dżdżownicami. [przypis edytorski]

do Wołgi się dostał; nimem w Rusi greckiej i zimnej służby zapotrzebował. — Allah! Allah! Tak wołam zawsze, kiedy zaczynam mą powieść, bo Wszechmocny strzeże królów i królewskich synów. —

Oparła się o sosnę owdowiwała pani, przy ognisku palącym się dotąd, pod pokryciami z skór, ostatkami namiotu wiszącymi na gałęziach — na pół słyszy, na pół myśl gdzie indziej lata gdzieś tam ku Kremlinowi, gdzieś tam na tron carów się wspina po głowach bojarów.

A on zapalony, niewstrzymany, z czołem, na którym pobłyskuje tysiąc wspomnień i nadziei, nie już sługa Tatar na dworze Dymitra i Maryny²⁵, ale młodzian z krain południowych Azji, marzeń ognistych rozhużdany goniec, pustyni dziecko promieniami słońca karmione, łowczy za tygrysem i lampartem, Parys z Szczęśliwej Arabii, kochanek dziewic o czarnym oku i włosie, bohater w walkach na wielbłądzie i dżanecie²⁶, ciągnął dalej z żywymi poruszeniami, podnosząc głos jakby do śpiewu, ale śpiewowi nie całkiem folgując, by wyraźniejszymi były słowa.

— Na różańcu mego ojca tyle rubinów, ile tysięcy go słuchało, tyle diamentów, ile miast pod nim; w haremie tyle dziewczic, ile gwiazd na niebie, a jedna tylko królowa, błada jak miesiąc, z oczyma jak szafiry, z rzędem pereł w kielichu ust różanych, matka moja.

Namioty ojca, jak fale wielkiego morza, bieleją na stepach, kiedy Azrela wezwie do boku. Stada koni, hordami rycerzy obsiadłe, latają gdyby simumu²⁷ wiry. — Złote ostrza spis tleją przy jego namiocie w nocy, jak zbiór gwiazd, na straży, przy świętej jego głowie — a mnie, dziecku, zmiatają kurz z drogi czoła chanów i paszów, powietrze chłodzi wachlarze dziewczic i brzmia u wchodu do życia poetów lutnie, wieszczby proroków, wśród chmur kadzideł, w ogrodach z róż, gdzie fontanny biją tęczami, gdzie motyle drogimi kamieniami, a kwiaty motylów kochanki, piasek złotem połyska i każde dźbło trawy nad szmaragd jaśniejsze.

A kiedym wyrósł niemowlęciu nad głowę, klacz mi osiodłali emiry i strzemię srebrne trzymali, kark podstawiając pod stopę siadającemu — i huk jednorożcowy mi dali, sajdak z kości słoniowej i strzały z drzewa róży z ognistym u ostrzów kamieniem. — Każda z nich, lecąc w górę, była wschodząca, spadając na dół, zachodząca gwiazdą; i wypuszczałem roje gwiazd takowych znad siodła z jedwabiu, jakby duch jaki, pan błękitnego przestworu.

²⁵Mniszchówna Maryna, właśc. *Marianna Mniczech* (ok. 1588–1615) — caryca Rosji, koregentka (osobno koronowana) Dymitra Samozwańca I (ok. 1581–1606). Córka wojewody sandomierskiego, Jerzego Mniszcha i Jadwigi z Tarłów; jej dziad Mikołaj przybył do Polski z Królestwa Czech. Na mocy kontraktu zawartego w 1604 r. między jej ojcem a Dymitrem, miała zostać żoną tegoż w razie zdobycia przezeń tronu rosyjskiego. Kiedy 30 czerwca 1605 r. Dymitr Samozwaniec I objął władzę, Maryna wyruszyła do Moskwy, po drodze, w Krakowie, 27 listopada 1605 r. zawarłszy z Dymitrem ślub *per procura*. 18 maja 1606 r. w Moskwie została koronowana na carycę w Soborze Uspienskim na Kremlu oraz zawarła ślub z Dymitrem w obrządku bizantyjskim. Kiedy 27 maja 1606 r. w wyniku zamachu stanu jej mąż został zamordowany, a carem został Wasyl IV Szujski (1552–1612), Maryna początkowo uciekła do obozu polskiego, a następnie wraz z ojcem została uwięziona w Jarosławiu jako zakładniczka. W 1608 r. uwolniona na mocy rozejmu między carem Rosji a królem Rzeczypospolitej, z namowy ojca nie powróciła jednak do kraju, lecz 20 września w obozie wojskowym w Tuszynie „rozpoznała swego męża” w Dymitrze Samozwańcu II i przyłączyła się do II Dymitriady. Działania polityczno-wojskowe podjęte przez stronę polską pozostawiły wkrótce Marynę samej sobie: po klęsce pod Kluszyńem bojarzy zawarli umowę z hetmanem Żółkiewskim umowę, uznając kandydaturę królewicza Władysława Wazę na cara Rosji w zamian za pomoc wojsk polskich w odparciu oblężenia Moskwy przez zaciężne siły Samozwańca II. Na wieść o tym porozumieniu Dymitr Samozwaniec II zbiegł do Kalugi nad Oką, gdzie 21 grudnia 1610 r. został zastrzelony w sianach przez kierującego się zemstą za wcześniejsze uwięzienie i biczowanie Tatarsa, Piotra Urusowa. Maryna, która w 1611 r. urodziła syna Dymitra Samozwańca II, Iwana, zdecydowała się nie wracać do Rzeczypospolitej i bronić swych praw do tronu Rosji (teraz już przeciw królowi polskiemu). Związała się z atamanem Kozaków dońskich, Iwanem Zaruckim, utworzyła z nim państwo kozackie w rejonie pld. dorzecza Wołgi ze stolicą w Astrachaniu i stamtąd prowadziła wojnę z Rosją, dążąc do osadzenia swego syna na tronie carów. W 1613 r. przez sobór ziemski wybrał na cara Michała I Romanowa oraz na mocy uchwały odmówił wszelkich praw do tronu Marynie i jej synowi. Wobec buntu wojska, jaki wybuchł w Astrachaniu w maju 1614 r., Zarucki wraz z Maryną i Iwanem Dymitrowiczem musieli uciekać, jednak zostali pojmani. Z rozkazu cara Michała I w publicznej egzekucji w Moskwie Zarucki został wbity na pał, a trzyletni Iwan Dymitrowicz powieszony; Marynę więziono do wiosny 1615 r. w baszcie kremla w Kolomnie, gdzie zmarła (prawdopodobnie skrytobójczo zamordowana). [przypis edytorski]

²⁶*dżanet*, właśc. *dżianet* — rumak, koń; koń rasy hiszpańskiej do jazdy wierzchem. [przypis edytorski]

²⁷*simum*, właśc. *samum* (z arab. *samma*: truć) — gwałtowny, suchy, gorący wiatr południowy wiejący od kwietnia do czerwca na obszarach pustynnych Afryki Płn., Półwyspu Arabskiego i okolic, wywołujący burze pyłowe i piaskowe, zapowiadający nadejście frontu chłodnego powietrza. [przypis edytorski]

A kiedyś wybujać zaczął wyżej chłopca, sięgając już szyi ojca mego, wtedy mi lotnego dali bieguna, kolczugę księżycami zasianą i oręż farysowy²⁸; a miałem serce po temu, skaczące mi w piersi do bojów, jak mleko w łonie matki do ust dziecięcia. — Na polach ananasami okrytych zwarliśmy się nieraz — pośród kwiecica padały trupy. — Och! ty nie wiesz, co to bitwa nasza: chmury, patrząc z nieba, zazdroszą nam i lotów, i blasków naszych. Słońce wasze jest upiorem naszego; ono wre w środku błękitów nad Kaszmi-rem, nad Iranem, nad brzegami Kaspji, wokół Stambułu i jeszcze nad górami Krymu jak zrzenuca samego Allaha, jak koło z topiących się wiecznie diamentów, których krople w promieniach leją się na nas i życia nam dają więcej niż giaurom²⁹ Północy. — Drzewa, kwiaty, strumienie, fontanny, kopuły, wieże, pierza ptaków, grzywy lwów i koni, oczy dziewic i mężów zbroje, tyle światła przejmują, iż świat mój wydaje mi się teraz chwałą nadludzką, patrząc na świat wasz, hurysy moja.

A skarby carów! Śmieję się z nich, harda pani — to błoto i kurz. — Ich korony naszych krymek³⁰ niewarte. Ich kamienie niewarte kwiatku polnego na niwach Tekbiru. Z ich szat jaszczurki ruin Daldeku by się przedryżniały. Gąsienicę znad brzegów Hindu okręć wokoło palca, a żywiej zajaśnieje od ich pierścieni.

O chodź ze mną! Pójdziem w kraje słońca, gdzie konie skrzydlate, gdzie powietrze jest morzem światła, każda chmura łódką kosztowności, powiew każdy aniołem woni, każda noc miesięczna dniem letnim najpiękniejszym, a dzień każdy objawieniem się Boga! —

Uśmiech uszczypliwy błąkał się na uścich³¹ Maryny, niepewny, czy usiądzie na nich, czy odleci, tak jak zwykle w zadumaniu. Wtem odezwał się tętent — pędzą na dwóch koniach jeźdźcy — młodzian rzucił ku nim spojrzenie sokoła.

— To Urasowa Tatarzy: zamordowali męża twego i wracają po ciebie. Czekaj no, hurysy moja!

To mówiąc, oderwał łuk od pleców, strzałę zarazem z kolczanu i nogę wyciągnął przed się. — Nagle, tak nagle jak cień chmury burzą pędzonej, odmieniła się twarz jego. Znikło pacholę marzące o kwiecicach i słońcu. Dziki stanął, krwi niesyty mąż, dziedzic gengiskańskiego³² rodu, w postawie naddziada, kiedy pierwszy rzucał w grunt czaszkę zbroczoną, węgielny kamień wieży z głów pobitych nieprzyjaciół. — Biegną jeźdźcy naprzeciw — z cierpliwością fakira dopuścił ich na śmiertelną metę; mógł był ich ranić od dawna; ale nie — on zabić chciał.

Oko w piersiach przodem biegnącego utopił, a chwilą później i strzałę; odwinął rękę po drugi pocisk i ten przyłożył do cięciwy — bliżej mu jeszcze było do piersi drugiego, przez chwilę bawił się pewnością, iż go dosięże — palcami igrał po cięciwie jak śpiewak po strunach harfy przed zaczęciem pieśni — wreszcie naciągnął ją, aż stęknęły rogi łuku, a Tatar zajęczał i runął z siodła pomiędzy sanie.

Nawykła znać niewiasta do takowych obrazów; kiedy niebezpieczeństwo przeszło, zwinęła się w płaszcz i znów oparła o sosnę, bo jej potrzeba się namyślić, nim wróci do miasta.

W Agaj-Hanie mord obudził insze wspomnienia, dalej więc mówił, oparłszy się na łuku; ale już nieśpiesznie lały się jego wyrazy, zgrzytaniem zębów każde szarpał słowo.

— Tak, mój ojciec świętą położył głowę w bitwie z Dżarmidem na Kiafelu błoniach. Darmo przez dziewięć słońc i dziesięć nocy osaczeni walczyliśmy, tak że aż diamenty pocily się na naszych turbanach. Sultan, padyszach, pan żyznych niw, chan tysięcy, ojciec mój, szablą zagiętą śmigał po karkach nieprzyjaciół, koń rączy podkawkami srebrnymi deptał po trupach, na jego szatę przepyszną krew bryzgała, wszystkie na rękojeści kamienie w rubiny się zamieniły.

Patrzę dotąd na las z buńczuków w górze, na morze z grzyw końskich pod spodem, na spisy i dzyrydy lecące wskroś powietrza jak ogniste węże; na topazy, brylanty, szafiry,

²⁸farys — muzułmański jeździec, profesjonalny wojownik (mameluk); odpowiednik europejskiego rycerza. [przypis edytorski]

²⁹giaur (tur. *gawr*, *giawr*) — niewierny, barbarzyńca; pogardliwe określenie nadawane przez wyznawców islamu innowiercom, zwł. chrześcijanom. [przypis edytorski]

³⁰krymka — przylegająca do głowy czapeczka bez daszka, często ozdobiona haftem; typowa część stroju Tatarów krymskich, stąd nazwa. [przypis edytorski]

³¹uścich (daw. forma) — dziś forma niezmiękczone: ustach. [przypis edytorski]

³²gengiskański ród — od: Gengis Khan, tj. z rodu Czyngis-chana (także: Dżyngis-chana, 1155–1227), chana Mongołów, założyciela imperium mongolskiego. [przypis edytorski]

sypiące się na ziemię ze zbroi wojowników, na strzały bijące w pióra hełmów i w mózgi pod hełmami, w złote hafty kolczug i w serca pod nimi. Dżarmida tłumy czarne, posępne — to stada kruków, bez blasków, jakie sięgają ozdobne szaty. My wracali z łowów — on nas, dawny wróg nasz, obskoczył i na brodzie przysięgał, że ojcu z ramion świętą głowę zdejmie.

W obozie z śnieżnych namiotów, w okopach aloesami najeżonych, broniliśmy się w małej liczbie; nasze roty blaskiem swoim raziły hufce Dżarmida, bo każde ostrze spisy, każda buława i bułat każdego z nas, nim piorunem spadł na wroga, wprzód błyskawicą świetności oczy mu oślepił.

Darmo — darmo! Zarazę nam przyniosły nieczesane Dżarmida tysiące; pot morowy sączył się z ich bród i włosów, jak z pryszczów gadziny. Jęliśmy więc umierać w szańcach pod niebem prześlicznej pogody, dniem i nocą. — Matka moja, perła wschodu, ptak najśpiwniejszy w gajach Hadyru, pierwsza głowę schyliła na piersi i ucichła. Ojciec w bojach się ścierał i ja przy nim, aż straż jego pomarła i wróciwszy raz do namiotu, trupy oparte o sznury i słupy zastaliśmy, a oręż z sinych wymykał się dłoni.

Eblisa oddech wiał po całym obozie; nie widać, nie słychać Diwa, którego on przysłał na naszą zgubę, bo ten duch złego ciche ma kroki i lekkie palce jak mała dziewczynka; do kogo rączkę przytuli, ten czuje zrazu niby atlasu dotknięcie lub draśnienie piór rajskiego ptaka, a potem oczy mu wyskoczą na wierzch jak dwa ciemne topazy; krwią rzyga z ust i z nozdrzy, krwią własną się obleje i pada pośród jej fal kipiących. Prorok sam go już nie ocali!

Noc ciemna, hurysy moja! — patrz — noc ciemna — sto razy ciemniejsza od tego zmierzchu: ale nie mroźna, nie pochmurna, gwiazdy wokół księżyca brzęczą jak pszczoły przy ulu. Zapach trupów miesza się z wonią kwiatów; bo kwiaty na naszych polach, choć kopyta je stratuja i posoka je obczerni, jeszcze nie skąpią kadzideł.

Wrzaski Dżarmidowych grzmiały w pobliżu jak skowyczenia szakalów; we mnie i ojcu wre zemsta i chęć ostatniej rozprawy; w żołnierzach, niewolnikach naszych, serce drży z bojaźni, bo już w słabej stoją liczbie nad zwłokami przyjaciół. Ojciec duma wśród trupów pomarłych sułtanek, bo matkę tylko swoją uczczono pogrzebem; na inne nie mieliśmy czasu.

Płomień i dym, hurysy moja! płomień i dym, a płomień czerwony jak tysiące krwią zaszłych oczów, oderwanych od czaszek skupionych razem — a dym tak czarny jak Azra-elowe skrzydło. Rzeź i jęki. — Śnieg namiotów topi się w ogniu, perzyna lata po niebie, sama nie wie gdzie, jak stado przelękłych wróbli.

Biłem się jeszcze dżyrydem i szablą tej nocy, dopóki na spisie, przy pożarze, nie ujrzałem świętej głowy ojca. Schyliłem czoło i trzy krople krwi z niej spadły na moje włosy, ostatnie jego błogosławieństwo; przeszli wrogowie, nie postrzegli mnie, wszyscy moi zginęli i leżeli bez ducha. Zataczałem się po ich ciałach, może po ciele ojca, po ciele braci, ale nie wiem — szalał mózg pod turbanem w głowie, jakby po gęstych pucharach opium. Dwóch jeszcze zabiłem, uchodząc z pola, ćwiertowałem ich członki, wrywałem brody, aż wsiadłem na koń i puściłem się w stepy.

Hordy nasze, rozbite przez Dżarmida, już nie znają mnie. Tron mój runął; ale Allah strzeże królewskiego syna.

— Hurysy moja, to szalbierz, Żyd, oszust — zawołał straszliwym głosem, wskazując w stronę, kędy leżało ciało Dymitra — we mnie płynie krew przejrzysta, jestem potomkiem mocarzów Kiafelu; a ty piękną perłą, a ty konchą mojej nadziei na wzburzonych falach życia, hurysy moja!

Wdowa po dwóch Dymitrach wtedy, odelgnąwszy od drzewa, spojrzała z wysoka na mówiącego.

— Idź przodem waszmość i potrzyмай konie! Wracamy do Kaługi, a podczas drogi oznajmiemy ci nasze rozkazy względem pogrzebu w. kniazia. —

Uniesienie młodziana skrzepło pod tymi zimnymi słowami, a na twarzy rozciągnęła się niemoc, podobna do tej, którą każdy doznał, budząc się z marzeń na jaw rzeczywistości.

Lecz przemijającym było to osłabienie, bo jego dusza, wieczna zmienniczka, wszystkich namiętności i uczuć nierządnic, na przemiany mdleć umiała i przychodzić do siebie. Teraz znowu w jego oczach igra płomień miłości nad iskrą zemsty tlejącą pod spodem; i spojrzawszy na Marynę, szedł, jako rozkazała.

Dumna pani zostawia za sobą zwłoki męża; ale na jej palcu błyszczą pierścienie po zabitym. Jego połysk ma być jej pochodnią ku tronowi carów. Piękną jednak była w tej chwili, choć tyle pychy czernieje się na jej czole — piękna świeżością jagód³³, splotami czarnych włosów kołyszącymi się w cieniu kołpaka, piękna rumieńcem mroźnym, co się wśliznął na lica, wzrokiem, w którym wdzięk niewieści słodzi nieugiętość męża, wreszcie spadkiem ramion i ugięciem kibici, powagą całej postawy i nogą, której krok każdy głęboki ślad zostawia w towarzysza duszy.

Ale darmo w niej szukać dziewczyny o powiekach skorych do zniżań, o uśmiechu cukrowym na ustach, o piersiach pełnych westchnień i nieopisanych żądz. Młoda porzuciła matkę, a od tej chwili to siedziała na tronie, to na siodle rumaka. Jej ni motyl, ni pączek róży, ni błędne wieczorne dumania, ni błędne nocne trwogi na myśli, ale państwo i berło, a czasami syn niemowlę, bo jużci jest matką.

Agaj-Han jechał z tyłu — przodem carowa.

II

Pośród nocy setne pochodnie biją w zamek carowej; potrzęsają nimi zbrojne ręce. Dziwnie czerwone połyski biegną po hełmach i skrzydłach husarzków; po kolczugach pancernych, po sajdakach Tatarów, czepiają się grzyw końskich i buńczuków kozackich, pieszczą się z bogatymi jelicami u szabel.

Lud ten cały na dziedzińcu krzyczy, to grozi, to woła i wita. Myślą, że białogłową wrzaskiem zastraszą, o żold wołają, o nadgrody, o rzędy na konie, o zbroje na mężów, o skarbów rozdanie. Dobra pora: męża Dymitra zabili, sama została, niech nam więc sypnie z kruzganka kamieniami z mitry carów, niechaj samą koronę nam rzuci, my toporem posieczem twarde złoto na sztuki! Hej, pani! Hej, carowo! Hej, Dymitrowska żono, hospodarko nasza! A prędzej przybywaj, ukaż się nam i udaruj nas!

Zgiełk naokoło bram, zgiełk po dziedzińcu; tłoczą się ku drzwiom, ale tam mąż sam jeden stoi, a jego z tłumu żaden nie zaczepi; bo jemu z tego tłumu żaden nie sprosta.

On czasem potrzęsa szyszakiem jak lew grzywą, a szyszak ma lekki, który dzielnemu cięciu się nie oprze; lecz za to u pasa wisi szabla, co każde cięcie odbije i za cios niedoszły razem śmiertelnym odda; bycze barki marszczą się nad kształtnym ciałem, nogi nieprosto się trzymają, jak zwykle u tych, co częściej na koniu biegną i śpią, niż chodzą i śpią na ziemi; jednak one potrafią i naprzód skoczyć, i w tył równie giętko się cofnąć; w otworzystych oczach znać, że i do surowych, i do namiętnych spojrzeń zdadne, pokrwawą teraz zaszyły ich białka, czy to, że krew do nich bije, czy to, że w świetle pochodni pływają, a w źrenicy pali się namiętność do boju i łupów i do wszystkiego, co rzuca człowiekiem po szlakach niebezpieczeństwa, u końca których śmierć go lub panowanie czeka. Lica osypane perzyną, spadła od promieni stepowego słońca, na czole dwie blizny, a nad ustami wąs się jeży gęsty, czarny, ulubiony od wojownika, zapuszczony w pierwszym jego obozie, głaskany pocałunkami dziewczyn, w dniu bitwy zakręcany z chlubą, postrach wrogów; uśmiechów wesela i uśmiechów wzgardy nieodstępny towarzysz.

Na piersiach bechter³⁴ — i znać, że piersi niezwykajne takiej zbroi, bo czasem oddech ciężki z nich wyjdzie; one w kaftanie lub koszulce stalowej narażać się lubią, nie dbając o życie, spotkawszy się z niebezpieczeństwem, tak jak kochanek, kiedy zejdzie się z kochanką. U pasa wisi młotek; nim rozbija rycerz pętlice na zbrojach obalonych wrogów, by nie psuć klingi swojej po drodze ku ich sercu.

Ciągle milczy i przy drzwiach gwałt całej tłuszczy na surowym spojrzeniu wstrzymuje, a kiedy przystąpią, jednym znakiem dłoni, jednym wykrzyknikiem odrzuca ich od siebie.

³³jagody (daw.) — tu: policzki. [przypis edytorski]

³⁴bechter — pancierz z prostokątnych żelaznych płytek połączonych ze sobą żelaznymi kółkami (plecionką kolczą); bechter stanowi typ pancierza wywodzący się ze Wschodu. [przypis edytorski]

Pośród wrzawy głos odezwał się z góry, podobny do przeciągłego gwizdu:

— Najjaśniejsza carowa ukaże się wam niedługo — czekajcie!

I młodzian o szarfię zielonej stał oparty na kracie krużganku; nie rzekł i słowa więcej, ale spojrzął na żołnierstwo z uśmiechem czy litości, czy goryczy, jakby urągając tłumowi. Może też i dawny zwyczaj przypomniał, kiedy wolno mu było z góry patrzeć na mnóstwo i pogardzać nimi.

— W szeregi się zewrzeć, zstępuje carowa! — zagrział wojownik od progu, a na ten głos wnet krzyki ucichły wśród szczęku zbroi i stąpań spieszących na miejsca swoje.

Husarze, pancerni, Kozacy, Tatarzy, w porządku stanęli na podworcu. Już światło pochodni nie łamie się wśród rozerwanych orszaków, ale po rzędach kirysów jednym długim płynie strumieniem od jednej bramy do drugiej i na ostrzach dzid zapala płomyki, które błyszczą szeregiem jak lampy w galerii.

Jazda porozrzucana na skrzydłach, niewzruszone i konie, i jeźdźcy, milcząca piechota, jedno³⁵ szmer biegnie po rotach, podobny do szumu gałęzi, śniegiem odwisłych.

Młodzieniec znikł z krużganku i giermkim przed carową ukazał się u drzwi. Głębokim był pokłon, którym wódz uczcił schodzącą panią, ale też śmiałym spojrzenie, które na nią rzucił. W nim przebija ufność w własną siłę, obietnica obrony i nadzieja nadgrody, nie w łupach i żoldzie, nie w łaskach padających z wysoka, świetnie jak rosa, chłodno jak szron zimowy; ale w tych względach, którymi piękność osładza trudy walecznego — rozkoszy pucharem.

Maryna odpowiedziała także spojrzeniem, a więc mąż jął iść za nią, z ręką na szabli, strzegąc jej kroków jak ojciec, rozpluwając się w jej widoku jak kochanek.

A carowa wyglądała tej nocy właśnie, jak trzeba na drażnienie męskiego serca; na licu płonie od namiętnego oczekiwania, na czarnych włosach złota mitra się wznosi, tak kształtnie rzucona, że i jednego pukla nie zasłania i jej blaskom żaden pukiel nie szkodzi; płaszcz odpada od ramion, za każdym krokiem zsuwa się bardziej, już ciągnie się po ziemi; ale za to ramiona błysnęły spod niego. Szata znad piersi gwałtownym biciem tych piersi odsunięta, rąbek jeszcze został biały, przejrzysty, słaba opona przeciw rozhuźdanym oczom. I włosy też z wolna spływają w dół na ramiona, na plecy. Och! Kto na nią patrzy, tej nocy długie zachowa wspomnienie. Statku³⁶ i urody tyle na tych licach, tyle hartu na czole, że marmurem wydaje się białym, a tyle ponęty, błagań, rozkazów na ustach, że zdają się liśćmi róży drżącymi w powiewie — raz je wiatr mocny rozrywa, znów cichy głaszczce i spokoju.

A jako na panią licznych ziem i grodów, przystało, obziera szeregi rycerstwa; czasem też łaza spłyń z powieki, niby męża pamięć — to pamięć Kremlinu. Każdego wyniosłość zadziwi, płacz wzruszy. Pierścienie, rozwiązawszy się, lunęły deszczem czarnych włosów, który aż do stóp się spuścił; ona, je podjąwszy, pięć razy dłonią okręci i znów w czarne chmurki zepnie, które wiszą nad czołem; wreszcie zawoła w uniesieniu, odrzucając narzętnie spłoty od twarzy, przebiegając szeregi, to uśmiechem nęcąc, to wzrokiem z ognia burząc dusze, gdzieniegdzie sypiąc złoto i srebro:

— Nieszczęśliwej pomocy dajcie, waszmoście! Kiedy patrzę, ja biedna i nieboga, na tyle zbroi i oręża, jeszcze wzrasta we mnie serce; bo wiem, że Polak odbieżyć nie umie. Prawą jestem szlachcianką polską, waszmoście, prawą carową waszą — i tu oglądała się na hufce Moskwy — ani wy siostry, ani wy pani swojej nie puściecie na śmiech u ludzi, na nędzę u świata. Wielki książę Dymitr legł pod żelazem zdrajców; ależ ja i syn mój zostali; on śpi w tych komnatach, niewinne dziecię, nie wie nic o losie ojca; uśmiechało się przed chwilą do matki, a ja mu obiecałam w duchu pomoc i tron należny. Nie odstąpię przeznaczeń boskich, które mi koronę na to czoło dały, by ją to czoło nosiło do grobu. A więc radźcie pomiędzy sobą, radźcie, waszmoście, o was samych, bo ja, choćby jeden giermek tylko przy mnie się opowiedział, z tym jednym jeszcze pójde ku bramom stolicy mojej!

³⁵jedno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

³⁶statek (daw.) — stateczność, stanowczość. [przypis edytorski]

Po tych słowach nagłym zwrotem ręki wyrwała szablę z pochwy Agaj-Hana — i klin-gę obróciła ku piersiom; zda się przy pochodniach, że wąż ognisty wspina się do tego łona.

— Pomścijcie mnie, waszmoście! Zemsty, zemsty za panią waszą. Tam poćwiertowane ciało leży w borze, tu pani wasza, a na ostrzu tej szabli waży się jej życie; bo hańby i sromu³⁷ krew moja nie znała nigdy, nie pozna i dzisiaj. — Ratunku, pomsty ja wołam po was!

I żelazo piersi dotknęło, i ręką mocno ściska szablę, a nad tym obrazem śmierci na ustach w górze ulatuje uśmiech niewieści, uśmiech, jakim pierwsza niewiasta nęciła Adama.

Agaj-Hana twarz natężona, oczy wlepione w carową, nie chce utracić i jednego jej słowa, i jednego jej ruchu. Rozpływa się w milczącej rozkoszy i wzrokiem ssie jej wdzięki, jak pszczoła nachylona nad kielichem kwiatu; może mu się zdaje, iż ten obraz marzeniem, co się stawilo na rozkaz wyobraźni, więc niewzruszony, we wschodnim letargu duma i szaleje. Drugi mąż nie dotrzymał niecierpliwości swojej — porwał za pałasz i mignął dwa razy kręgiem naokoło hełmu.

— Mołodźcy! Hej, do mnie! Hej, do Zaruckiego! Ja przy carowej, a moi przy mnie!

— To mówiąc, zbliża się do niej, wskazuje na szyki, co przebiegły, a oczy wyskoczyły mu na wierzch od namiętności, drży barkami, drży ramionami, już mu ramiona podnoszą się do piersi, zaokrąglają się pomimo woli, coraz bliżej jej kibici.

Uśmiech wdzięczności był mu zapłatą — on przestał na takowej teraz, a później inszej zażąda. Wraca Maryna pośród krzyków do zamku, huczy rycerstwo i wita ją swoją panią, potem rozbiegnie się po mieście. — Na dziedzińcu ciemność i milczenie, lecz tam po ulicach, lecz owdzie po rynkach wrzaski i kłótnie, smolne ognie i kagańców błyski.

Komnata Dymitra nieboszczyka lśni się bogatym sprzętem. Zasłony u łoża, firanki u okien, obicie po ścianach błyszczą haftami, w framugach wiszą bechtery i karaceny³⁸ złotem nabijane, a z hełmów zlewają się pióra, to białe, to czerwone,

Pośrodku stoi Maryna z lampą w dłoni, z błędnym wzrokiem. Z rana dziś jeszcze porwał się z tej ciepłej pościeli książ i zatrąbił na łowy; tu przed łowami jeszcze pił do swoich Tatarów, aż rumiany od napoju, zataczając się, wyszedł tymi drzwiami; już nie wrócił — już nigdy nie wróci.

Zda się jeszcze wdowie, że widzi na srebrnolitej poduszce twarz o srogich i nadętych rysach, oczy pełne chuci i bezwstydu, że słyszy, jak to ciało, rozmarzone po uczcie, przewraca się i pokoju znaleźć nie może, jako drze przez sen kosztowne nakrycia i futra lub pada na podłogę i jak nieżywe się toczy.

Wzdrygnęła się na to wspomnienie. Żalu zapewne³⁹ żadnego nie czuje; obrzydzenie tylko, a jeśli jaki żal doń się miesza, to że dwa silne ramiona odpadły od jej sprawy; może też przyszło jej do serca, że on był ojcem jej synaczka.

Waha się, niepewna, czy pójdzie dalej. Coś, zda się, ciągnie ją ku owym drzwiom na pół rozwartym obok łoża, za którymi schody blade kręcą się i giną w ciemności. To postąpi, to się cofnie, a kiedy się nie cofa, to się zatrzymuje, gdyby⁴⁰ wryta — o oczyma wbitymi w te drzwi, w te schody, dysząca, z rzędem zimnych kropli na czole.

Ale w jej męskim sercu niedługo bojaźni przewaga, jakąkolwiek ta bojaźń być może. Więc lampę dzierżąc przed się, weszła na schody i poszła nimi. Dziwne to przejście. Splotami węża wiją się stopnie, czasami w dół wracają, potem w górę się wspinają. — Znać po kształcie muru, że się jest w okrągłej wieży — ale nigdzie strzelnicy — jedno⁴¹ grube ściany wszędzie, a czasami hak żelazny na promieniu lampy występuje z cienia, a schody wciąż środkiem idą, ledwo ścian się dotkną gdzieniedzie, zresztą⁴² wiszą nad

³⁷srom (daw.) — wstyd, hańba. [przypis edytorski]

³⁸karacena — zbroja z łusek metalowych na podkładzie ze skóry a. grubego płótna, używana w starożytności i w średniowieczu. [przypis edytorski]

³⁹zapewnie — dziś: zapewne. [przypis edytorski]

⁴⁰gdyby (daw.) — jak, jakby, niby. [przypis edytorski]

⁴¹jedno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

⁴²zresztą (daw.) — co do reszty, poza tym. [przypis edytorski]

głębią czarną, z której dołu wychodzą szумы i głuche szelesty, niby to woda pieni się w bąbelkach i te bąble pryskają — niby to wiatr zakrada się pomiędzy ciasnoty i bije się z nimi.

Długo błąkała się carowa, ale to jej nie odstręcza; równym zawsze stąpa krokiem; trwoga z jej twarzy zniknęła, tylko została wola i ta ją dalej, wyżej, coraz wyżej, coraz wyżej popycha. Błysnął zamek żelazny, błysnął łańcuch ze stali u stalowej kłódki: w murze czarnym drzwi się bielily — a od ich kamiennego progu most rzucony aż do schodów, wisi nad przepaścią, bez poręczy, cienki, drżący od kroków carowej, choć dopiero doń się zbliża. — Cóż dopiero, kiedy na nim stanie!

Pojrzała raz tylko w dół i na mostek weszła. Ani wprzód próbowała jego mocy, wysuwając nogę jedną, drugą na schodach trzymając; ani schyliła się, by ręką pociągnąć po nim, ale od razu weszła, nie oglądając się z tyłu, ku drzwiom jedynie dzierżąc oczy; deszczka ugina się pod jej stopami jak fala pod łódką, a jak pod falą jest otchłań, tak i tu dna nie masz!

Śnieżnymi palcami przebiera po łańcuchu, targa ogniwa — rdza została na palcach — nic więcej oderwać nie potrafi; a zatem dobyła spod szaty długiego sztyletu o błękitnych żyłach, o niezłomnym harcie. Kilka razy uderzyła i łańcuch się przerwał — zawisł jak długi na kłamce — przypięła lampę do niego i obuma⁴³ dłońmi bierze się do kłódki; a lampa, kołysząc się z wolna, kręgiem światła jej postać oblewa, lecz każdy promień, co się zapuści dalej, czy w dół, czy w górę, skończyć musi wśród cienia; ona jest wyspą błędnego światła wśród dwóch otchłani ciemności.

I kłódka nie dotrzymała ciosom sztyletu, bo i ostrzem, i ręką jej stukła w nią carowa; drzwi otwarte. Dlaczegoż nie wejdzie natychmiast? Dlaczegoż przynajmniej stopą nie uchwyci się progu? — Wszakże niebezpieczeństwo dokoła, wszak belka coraz gnie się bardziej — już jęczy, bo bliska pęknięcia! Nie — ona stoi i patrzy w ciemną komnatę. Bliższą celu znów słabość napadła i nie śmie postąpić, jak ten, co doszedł krat smętarza⁴⁴ i od nich wraca się nazad. Potrzeba jej było skoku, by się wyrwać z zadumania czy trwogi. Rozczuchrana, z pomieszaniem na licu, drżąc, przymrużając oczy, wpadła do komnaty i podniósłszy lampę, rzuciła wzrok naokół, spiesząc, błędnie: tym pierwszym wzrokiem nic nie zobaczyła. Dopiero po chwili zmysły odzyskała, a wtedy, kiedy spojrzała, wszystko zobaczyła — i ściany ubrane w pajęczyny, i strzelnic dwie, i sklepienie ostro pnące się w górę, ślady dymu po nim i piec żelazny, szerokie krzesło i stół dębowy z dwoma księgami, krymką hebrajską, z guzami z rzemienia do hebrajskiej modlitwy. Pokój to skryty zabitego kniazia. Znać na kurzu podłogi stóp jego ślady, szata długa zarzucona w kącie, a na rozwartych księgach pismo niechrześcijańskie, ni greckie, ni łacińskie.

Lampa wypuszczona runęła na posadzkę — nie zagasła jednak, owszem, żywszy blask na wsze strony miecie⁴⁵ — a piękna wojewodzianka sandomierska załamała rękę w gorzkiej rozpacz. Patrz na nią teraz, a ujrzysz nie dumną królową, nie hardą panią, ale kobietę we łzach, marzącą o swojej młodości, o domu ojców, o szlachetnym rodzie, o polskich niwach, o pierwszej miłości, wśród niemych dowodów hańby i poniewierki.

Sprawdziły się poszepty ludzi, Agaj-Hana sprawdziły się słowa. O patrz na nią teraz, patrz jako urodziwa w swojej boleści, jako te lica stateczne rozmiękle od płaczu, świeższymi się wydają. Wprzód były świetnym, ale suchym kwiatem; rosa czułości go teraz oblała, płomień oczu mgłą się otoczył i zza tej mgły milej świeci, jak promień słońca zza wiośnianej chmury, tak lekkiej, że się nie godzi nazywać ją chmurą.

Powieki spuszczone, piersi dyszą smutno jak u dziewicy, która dotąd nie zaznała światła i z pierwszą boleścią spotkała się na świetle; ramiona opadły na dół z niemocy, ale nie wiszą jak nieżywe, dotąd w nich jest zaokrąglenie pełne wdzięku; na czoło pochmurność, która na lży stopić się nie może, na czole pozostała дума, ale poniżona, cierpiąca. Ty-

⁴³obuma — dziś popr. forma N. r.ż.: obu a. obiema. [przypis edytorski]

⁴⁴smętarza — w oprac. Hertza: cmentarza. [przypis edytorski]

⁴⁵miecie — dziś: miota; rzuca. [przypis edytorski]

siąc wspomnień w tej chwili tłoczy się w serce, w serce niebogiej Marii, słabej niewiasty, opuszczonej, zdradzonej, przelęklej: i wspomnienie pierwszego męża, dziarskiego, hojnego, któremu tak pięknie pasowała korona carów, i towarzyszek dzieciństwa, i sadów ojcowskich, gdzie owoców i murawy siła — i kaplicy z grobami Mniszców, gdzie dzwony tak smętne, gdzie modlitwa tak powabna, za dusze przodków i szczęście rodziców; aż tu znów wali się przepych Kremlinu i ślub z błogosławieństwem króla polskiego, i dary bogate, i tłumy bojarów niewolników, i wesele, i pierwsza noc wesela z oblubieńcem młodym, walecznym, panem rozległej krainy; a potem — spiski i mordy. Ach! To nic jeszcze — więzienie i wygnanie. — Ach! to nic jeszcze — ale drugi ślub — drugi mąż. — Ach! To wspomnienie serce jej rozniosło na ostrzu swoim. I znów spoziera na *Biblię* i *Talmud*, na krymkę i szatę czarną; zadrżały kolana, usuwają się ku ziemi, rękę wyciąga, jak gdyby wzywała pomocy, mdło w piersiach nieszczęśliwej, już pada — wtem ją z tyłu ręka zatrzyma i śmiech szyderyczy wróci do życia pychy i gniewu.

— Hurysy moja, a wszak moje słowa niekłamliwe jak rosa, co błyszczy z rana — w południe szukaj, a nie znajdziesz jej kropel. Ha! Niewierny tu przesiadywał, modlił się pies, a ty jego żoną, ciebie w ramionach trzymał, twoje usta brudził swoimi. Hurysy moja — nie taki, nie taki mąż przystoi tobie! —

Łecz już nie było na jej twarzy ni rozrzewnienia w duszy — ale choć obrażona, choć chciałaby karcieć młodzieńca, nie może w tej komnacie rozkazywać. Tu służalec, tu giermek jej przewagę wziął nad nią, bo zastał kobietę, tam gdzie trza było jej, by zastał carowę. Więc milczy i w powagę się stroi, czuje bowiem jeszcze wilgoć po licach i ostatek słabości w sercu. Chwili jeszcze jej trzeba, nim całkiem weźmie górę nad wzruszeniem.

Agaj-Han podniósł lampę i wprost ją trzymał naprzeciw pani; pałają mu oczy żywiej od lampy, na rysach migają uczucia, jak obrączka światła nad pianą potoku; ukląkł Azjanin i obie ręce w krzyż złożony w piersiach, zawołał, zaśpiewał raczej:

— Sultanko moja, tulipanie piękności, żaglu biały na lazurowym jeziorze mej duszy, o rajski ptaku mój, niech zrenicy twej piorun nie pada na mnie! Kroków twoich strzec chciałem w tej pustej wieży, a zarazem jako goniec przybyłem. Hetman kozacki, Igor Sahajdaczny Zarucki, twoim rozkazom się stawił, czeka w sali zamkowej na ciebie, jako na wschód słońca. —

Tu uśmiech szyderyczy utkwiał mu na ustach i dodał z przeraźliwym krzykiem.

— Szablę ojcowską uniosłem z pożaru i rzezi, a szabla to krzywa, do cięcia i do rąbania, z ostrzem bez miłosierdzia, z klingą bez skazy; piętnaście strzał noszę w kołczanie, a każda ma żądło, którym ssać krew lubi. Dzyryd też w puściźnie mi został, lekki, płytki, z pancerza i piersi pod pancerzem szyderyczy, a do tego i handżar⁴⁶ u mnie zimny jak wąż, śmiertelny jak wąż, ale bez dzwonek, i jak wąż ostrzegać nie raczy. Hurysy, czy dosyć na jednego wroga? A teraz powtórzmy: hetman kozacki, Igor Sahajdaczny Zarucki, czeka na swoją panią.

Maryna nie odpowiedziała i słowa; nie wiedzieć skąd, ale przyszło do tego, że giermek zmusił ją do milczenia. W jego ruchach, rysach, w głosie, w odwadze pełnej urągania się, w zapale dziecinnym, w marzeniach wschodnich było coś uroczego — może i ten urok padł na carowę; nie, żeby dopuścić go miała bliżej siebie, jedno⁴⁷ znosi jego mowy i szaty, jak gdyby upodobała sobie w jego dziwaczności. Kiedy zeszła do zamkowej sali, musiał Agaj-Han ustąpić — wyszedł, Zaruckiego żegnając wzrokiem tygrysa. Tajemną została na zawsze owej nocy rozmowa. Hetman wyszedł o brzasku, a poznał giermek na jego palcu pierścien, jeden z setnych pierścieni carowej.

III

Dzień mroźny z słońcem, które we dwójnasób się iskrzy, z śniegiem, co trzeszczy pod zbrojnymi stopy i wewnątrz, i zewnątrz zamku. Moskwa zamek obległa, nie uznaje carowej i wrzeszczy o Władysławie polskim, to o Szujskim, Moskału, a huczy i burzą wali się na mury. Dwa działa przed bramą strzelają w bramę, w żelazne rygle i zawiasy, lecz mało dba o nie brama, jedno zadrży czasem, a potem znów, niewzruszona nad głębokim rowem, tuli do piersi most zwodzony, jak olbrzym małego pacholęcia.

⁴⁶handżar — zakrzywiony nóż turecki lub arabski, kindżał. [przypis edytorski]

⁴⁷jedno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

A kiedy działa grzmia, strzały w milczeniu przelatują powietrze; kiedy działa umilkną, na nowo świstać zaczynają strzały, a wciąż dwie chmury ich, jedna naprzeciwko drugiej leci, ta z ulic Kaługi, tamta z murów zamku i z obu gęsta, śmierć i rany się sypią.

A zamek dokoła obwiedzion basztami i wałem, u czterech rogów cztery wieże, z tych najwyższa w głębi podwórca, otoczona galeriami, schody⁴⁸, z gotyckimi i wschodnimi ozdoby, na pół twierdzą, na pół minaretem się wydaje, bo naokoło ścian, jak w kościele, wydłutowane świętych postacie i krzyże, i róże, tu i owdzie znów palmy i półksiężycy, dalej krużganki z filarami do używania chłodu w lecie, a między nimi rozrzucone baszty, skąd długo bronić się można; a gdzieś występuje przedsionek, na którym sterczą głazy, beczki smolne przeznaczone głowom oblężców; sam zaś wierzchołek haftem ze strzelnic obrabiony. Lud więź tę „mongolską” nazywa; na krużganku najwyższego piętra siedzi niewiasta, otoczona kilkoma dworzanami. Rysów jej nie znać w odległości, jedno polysek bije od kosztownej szaty.

Na murach, gdzie najsroźsza walka, gdzie wre niebezpieczeństwo, tam widać męża, który uśmiechem rozkoszy go wita. Stąpa jakby w biesiadniczej sali — nie raczył pancerzem piersi zasłonić — na kołpaku blacha bardziej świeci jak ozdoba, niż służy za obronę, ale ile razy skoczy lub podbieży, sajdak mu zadzwoni na barkach; z niego czasem wyjmuje strzały i puszcza lukiem — one celu nigdy nie chybią.

Wszyscy pytają się go o rozkazy, on potrzebą⁴⁹ zawiaduje jak gdyby festynem, urządzi rotę, owych posyła dalej, tamtych woła do siebie z twarzą pogodną, z otworzystymi oczyma.

Jak ryba pluskająca w wodzie, w swoim żywiole, w własnej, ukochanej, przeźroczystej wodzie, tak on wśród krwi płąsa, wąsów pokręcając, podnosząc czoło, witając z uniesieniem wystrzał każdego, każdy podlot dymu w górę, dowodząc i słowem, i przykładem; zachodząc wszędzie drogę śmierci i zmuszając ją do odwrotu, bo tam, gdzie się on ukaże, wnet rozbite nieprzyjaciół hufce, od drabin, od baszt spadają w rów, aż woda kipi od ich spadających ciał.

Tak dnia tego wództwo sprawował Igor Sahajdaczny Zarucki; czasami spogląda też ku wieży, ku pani swojej, pierś nadyma, oczy wyszczerza, zda się na chwilę, iż zapomniał o hukach, co grzmia wokoło, o walce, której sam jest częścią — ale to trwa przez mgnienie oka, przez jedno bicie serca, potem znowu poruczonej pilnuje obrony. — Mołodźcy ochoczo go słuchają; wielu już ich padło, ale reszta nie zważa na braci poległych — o pogrzebie pomyśla, kiedy walka minie.

Bitwa cały dzień trwała, a ku wieczorowi pomnożona Moskwa górę brać zaczęła; uśmiechał się jeszcze Sahajdaczny, nie już w radości, ale w gorczy męża, który na darmo roztrwonil swe siły, który dzielnie się potykał, a nic nie zyskał, który długo jeszcze bronić się może, ale wie, że w końcu ulegnie. Kołpaki, brody, spisy, buńczuki tańczą pod murami zamku, skaczą do nich, działa rażą ciągłym ogniem — mołodźcom głodno, cały dzień nie jedli, nie pili; mołodźcom słabo, cały dzień walczyli, a trupów bratnich więcej leży na basztach, niż braci żyjących przechadza się po nich.

Wtem wśród bitwy ukazał się młodzian o czarnym hełmie z półksiężycem na szczycie, podobnym do półksiężyca niebios zachodzącego w smutku nad cyplem skały, o tak lekkiej zbroi, że się gięła za każdym poruszeniem, iż nieledwo znać na niej muszkuły ramion spod spodu, o krzywej szabli, która tłucze o zbroję z dźwiękiem srebrnego dzwonu. Bieży po murach, a kiedy trupy gdzie spotka, na palcach po nich przechodzi, jakby się lękał obuwia krwią zmazać, i skacze z zręcznością wiewiórki po lukach, dziedach, hełmach rozspanych tu i owdzie. Tyle wdzięku w jego podskokach, że do tańca podobne, bo raz w pędzie ślizga się po baszcie, to znów stąpa jak dziewczyna, a kiedy gdzie ciasne przejście, waży obie ręce i ciało w tę i ową stronę nagina, i zdaje się lubo przysłuchiwać się chrzęstowi własnej kolczugi. Doszedł do Zaruckiego, który stał wśród trupów jak król wśród poddanych i obcierał pałasz z moskiewskiej posoki, by mu wrócić błyskawicę.

⁴⁸otoczona (...) schody — dziś forma N.: (...) schodami. [przypis edytorski]

⁴⁹potrzeba (daw.) — tu: walka, starcie zbrojne. [przypis edytorski]

— Ej! Igorze Sahajdaczny Zarucki — zawołał — pani moja i twa, Maryna carowa, każe, byś się do ostatniego potykał. Dobrze ona widzi z swojej mongolskiej wieży, iż wam na ludziach zbywa, ale się spodziewa, iż na męstwie nie zbędzie.

— Giermku — odparł Zarucki, brwi marszcząc i rękę podnosząc do wąsa — próżny twój trud i próżne twe słowa. Bez nich jużem znał moją powinność i miałem jej dopełnić; wracaj więc, dziecię, chłopię, skądś przybył, bo twój szyszak, kirys i szabelka na nic nam się nie zdadzą tu; tam na zabawę pani twojej zdać się na coś mogą. —

Nie odpowiedział i słowa Agaj-Han, ale świdrem poszły mu oczy; porwał za łuk, naciągnął i strzałę puścił na nieprzyjaciół; warknęła struna, gdyby⁵⁰ od palców olbrzyma, a pocisk przebił piersi jednemu z wodzów Moskwy. Pojrzał wtedy młodzian na hetmana wzrokiem zwycięzcy i oddalił się, już nie skokami, ale poważnym stąpaniem.

Kto by był patrzył na Zaruckiego wtedy, uniósłby się ku niemu zapalem; rzadszym otoczony żołnierzem, coraz dzielniej bronił okopów, wszędzie był, gdzie go trzeba było — zagrzewał i lajał — zachęcał i pochlebiał. Choć zwątpił o zwycięstwie, zdawał się pewnym zwycięstwa. Z pogardą spozierał na tłumy garnące się ku zamkowi — ni pomieszenia, ni wątpliwości nie odkryje żaden w jego rysach. — Ciągłe twarz spokojna, zdobna rumieńcem walki, oczy ognia pełne, ręka skora w prawo i w lewo uderzyć, zastawić się z przodu i z tyłu; to strzałę posyła dalekim wrogom, to szablą wita bliższych siebie, a kiedy gdzie stanie, a kiedy gdzie postawi nogę, zda się, że ta noga w kamień muru się wryła, bo stoi niewzruszenie; bo sam jeden przeciw kilku walczy i pozbywa się ich w miarę, jak nachodzą po drabinach; bo karkiem przenosząc i swoich, i tamtych, i na chwilę czoła nie zniży, potu nie obciera, niechaj sobie płynię; krwi nie obciera — niechaj sama zasklepi jego⁵¹ rany; a rany nieciężkie, jedna na piersiach, druga na lewym ramieniu zbroję mu farbują. Bolesć z nich drażni jego męstwo i do każdego ciosu miecza ciężar zemsty przydawa. — Na próżno! Bramy już wybite; po trupach swoich Moskwa rowy przeskoczy i na podwórzec się dostanie. Dzięki wrzask, szalony gwar, szczęki i łoskot; nieprzyjaciele walą ku podwojom carowej.

Poznał Sahajdaczny, iż zamku nie obroni.

— Rozsypcie się — woła na młodźców swoich — gdzie który może, niech ucieka, a jutro o białej zorzy bądźcie mi na koniach przy bronii w Gorczakowym lesie. —

Wnet z około męża znikli towarzysze, w mroku czernieją ich ciała schylone, zawieszające się u strzelnic, czołgając po murach, aż wreszcie przepadną, to za okopem, to za stosem trupów, to za rowem, to wśród nieuważnych wrogów każde w innej stronie.

Zarucki sam jeden pozostał na murze; przez chwilę spozierał na zabita starszyzną wkoło bez żalu, bez litości, wzrokiem, jakim się na powszedni chleb patrzy; potem pobiegł przez baszty i zakręty ku wieży, bo tam wołało go coś mocniejszego od powinności żołnierza. —

Krótko, ale trudna była droga. Sam ją odbywał, bo wiedział, iż jedno⁵² tym sposobem ujdzie baczności wrogów; walczyć musi co chwila z trupami, rozrywać ich gęstwinę, by łatwiej przejść było, zrzucac je na dziedzińce, na głowy wrogom, którzy tam krzyczą i hasają z pochodniami, szukając wdowy po Samozwańcze; tu i owdzie przeskakiwać przerwy od kul wylamane, zataczać się po odlamkach pancerczów, hełmów i szabel; lecz im więcej przeszkód, tym srożej wre mu w piersiach chęć dostania się do wieży. Ciągnie go do jej szczytu siła niepojęta, która wszystko insze z mózgu ruguje; jeden tylko tam obraz pani urodziwej zawiesza i kołysze na falach krwi do czoła bijącej.

Doszedł piętra równego z murem, w tej samej chwili, kiedy Moskwa wybijała bramę dolną pod spodem. Ramieniem uchwycił się galerii nad głową, odparł mur stopami, zawisł chwilę w powietrzu, na jednej dłoni dźwigając ciężar i zbroi, i ciała, drugi raz podskoczył i stanął na schodach. — Biegł potem na górę, tak jak zwykle biegał na koniu po stepie. Biegł, a czasami odwracał głowę, aż tu z okien zamkowych połyski pochodni tańczą na wsze strony, przez szyby znać to orężę, to kołpaki; na dziedzińcach u dołu czarna tłuszcza

⁵⁰gdyby (daw.) — jakby, niby. [przypis edytorski]

⁵¹jego — w oprac. Hertza: moje. [przypis edytorski]

⁵²jedno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

to pcha się ku wieży, to odstępuje jak potok odparty skałą, a wracający do szturm na skałę; kagańce gasną, to znów się zapalają, iskry od nich sypią się na ziemię, dym bucha w powietrze, a niebo iskrzy się gwiazdami, a księżyc jak bryła lodu wschodzi nad dalekim borem.

Dopał ostatniego piętra, kiedy już kroki zbrojnych głucho rozlegały się po wieży, dochodząc od dołu, co chwila podnosząc się w górę. Tam w komnacie strzelnicami za dnia, a teraz jedną lampą oświetloną siedziała carowa z berłem w ręku, z koroną na głowie. Dworzanie ją odbiegli. Dwie służebne panny, Polki, i jeden tylko Agaj-Han przy niej — w tej stanowczej godzinie.

Z szablą dobytą, z obnażonym czołem, krwią obłany, Sahajdaczny rzucił się przed oblicze pani i wskazał znakiem, iż wszystko stracone, ale zarazem wzrok jego zapalił się ogniem, jak gdyby gońcem był zwycięstwa, bohaterem wygranej.

— Toż waszmość nie taki wypadek z bitwy zwykłeś dawniej donosić wielkiemu kniazowi, ale wdowie wolno, jako słabej, niemściwiej białogłowie. Broń mnie waszmość, dopóki kroplę krwi masz w żyłach, lub jeśli bronić mnie odpadła cię już ochota, pożycz szabli i bierz naukę, jako polska szlachcianka walczyć za swe prawa umie! —

Wypił ten puchar goryczy Zarucki z stałością męża przeświadczonego, że powinności dopełnił; nic więc nie odpowiedział, ale zastawił drzwi ciałem i rękę wyciągnął wśród ciemności nad schodami, czekając pierwszego, co się nawinie, ostrzem swojego pałasza. Śmiech szydery rozległ się z tyłu, a on wwiercił mu się głębiej w duszę niż słowa Maryny, bo to był śmiech dziecka, śmiech Agaj-Hana. Tymczasem turkoty i hałasy się powiększają od spodu wieży, słychać następnie, jako schody jęczą pod stopami zbrojnych, jako rygle, zawiasy, podwoje pękają pod młotami, pod toporem; coraz wyżej nad ziemią, coraz bliżej do nich. Szukali carowej po zamku całym; nie znaleźli — więc idą ku ostatniemu jej schronieniu, a z zewnątrz szum tysiąca głosów przebija mury i przylatuje konać u stóp Maryny; potem kiedy coraz bliższy, już nie kona, ale każdą wypadając strzelnicą, hasa w komnacie, o sklepienie się przedłuża, odbija.

Była to chwila milczenia, w której u każdego serce drży, dreszcz biega po ciele, niepewność, co trapiła przez dzień cały, zamienia się w konanie, które męczy piersi, oddech przerywa, coraz mocniej, coraz mocniej ściska za gardło, a słabe mózgi wszelkiej myśli pozbawia. Kto w takiej chwili zachowa przytomność i odwagę, kto jeszcze zdoła szablę trzymać jak zazwyczaj, bez omdlewań bojaźni w palcach, bez dławień rozpaczki wokoło rękojęści, kto ni oczów nie przymruży dla uniknięcia widoku, ani ich wyrzuci na wierzch jak szalony, by patrzeć bez zmysłów, ten jest mężem okrom⁵³ wątpliwości. Takowym ukazał się Igor Zarucki. Z nogą naprzód podaną, z wyprostowanym ciałem, z pewnością, że pierwszego i drugiego zabije, z pewnością, że potem sam legnie, a może i z ufnością w zwykłe szczęście, z pałaszem w dłoni, jakby pałasz i dłoń jedną kością były, z lekką paizą⁵⁴ w lewej ręce stał w podwojach, zasłaniając komnatę całą, i zdawało się po jego wzroku wyniosłym, wyzywającym niebezpieczeństwo z cienia, że w sercu żołnierskim ta chwila jeszcze rozkoszą była. Na licach Maryny zaczyna się słabość niewieścia przebijać. Jej towarzyszkę, klęcząc, wzywają Boga w pół otwartymi ustami, z których żaden głos nie wychodzi. Szczęśliwe, jeśli jeszcze jaka myśl dotąd żyje w ich duszy. Agaj-Han dobył szabli i handzaru, potrząsa księżycem na głowie, to spojrz na panią, to na Igora i wahać się zdaje.

Jakieś straszne myśli krążą mu po mózgu, bo na rysach wystąpiły zewsząd zmarszczki wokół ust, od skroni, na jagodach; w pełni padają jego spojrzenia na carowę, z ukosa na Zaruckiego, z uwagą śledzi połysk sztyletu zatkniętego u łona Maryny, z uwagą pilnuje, izali⁵⁵ Sahajdaczny nie odwróci głowy, a tu coraz bliżej, coraz bliżej huki i gwary, i wrzaski; podobno jeszcze jedne drzwi do wybicia, a potem tłuszcza wrogów zwali się do komnaty.

Już biją o tych drzwi podwoje, słychać, jak piła wgryza się w belki, jak topór kowadli o rygle; w podwojach znać już dziury wytłukli, bo kagańcowe połyski już biegną po ścianach, jeszcze słabe, jeszcze błędzące, ale coraz pełniejsze.

⁵³okrom (daw.) — bez. [przypis edytorski]

⁵⁴paiza (daw.) — krótka tarcza metalowa używana przez rycerzy konnych. [przypis edytorski]

⁵⁵izali (daw.) — czy też. [przypis edytorski]

Śnieg bojaźni zwarzył róże na licach Maryny. Ostatkiem dumy wiedziona powstać chciała; nie powstała — na krześle opadła, schyliła czoło, korona runęła na posadzkę i tocząc się, pobiegła ku drzwiom, minęła Igora, na schody zbiegła i pędem z stopnia na stopień zlatując, brzmi głucho jak kamień, co spada ze skały.

Cichaczem zaśmiał się Agaj-Han i raz jeszcze miłośny wzrok rzucił na carowę, piękną w swojej niedoli; potem skoczył gdyby⁵⁶ dzikie zwierzę, z handzarem wyżej głowy, w równi z półksiężycem na hełmie, i stamtąd go spuścił na kark Zaruckiemu. Nie wiedzieć, jak poszło żelazo, czy głębią, czy płazem, ale Sahajdaczny upadł na ziemię, jęk tylko jeden wydawszy; jeśli ich więcej wydał, utonęły we wrzaskach następującej Moskwy, która po ciele przeszła.

Tymczasem giermek złożył pocałunek na skroniach zemdlącej Maryny i stanąwszy przed nią, zawołał: „Macie, czego szukacie — bierzcie i prowadźcie!” — ale w tej chwili dziecinne miał rysy i w oczach dwie łzy dziecinne.

Jemu nic się nie stało — ni go w powrozy spętano, ni tknięto żelazem; ale Marynę bez zmysłów, jakby senną dziewicę, porwali i znów potokiem zeszedli na schody, niosąc ją w zdobyczy, złali się na dziedzińce. Czuwał nad nią Agaj-Han, czuwał jako dziecko czuwać może, westchnieniem i płaczem, stąpając za nieprzyjaciółmi.

Kiedy oddaliła się ta burza, kiedy już ni szczęku broni, ni świateł pochodni nie było w pustej komnacie, o jednym tylko przed wejściem leżącym ciele krwią oblanym, ono ciało zaczęło jakby z letargu się budzić, palcami słabo ruszać, rozmazując krew własną na podłodze, nogi wyciągać, to mocniej oddychać, jakby dla zrzucenia ciężaru z piersi, to się podnosić, aż znów opadłszy, przez chwilę jako martwe leżało.

Walka to była między życiem wracającym a śmiercią nieskorą do ustąpienia, walka długa, bolesna, odbyta pośród ciszy, targająca każdą żyłą rannego — kiedy wreszcie młodość i siły przemogły, oparł się na łokciu i spojrzał naokoło; już krew nie płynie, znać, że handzar nie dopełnił zlecenia Agaj-Hanowej ręki, a że przywykły do omdlewań z zadanych razów, nawykł i budzić się po nich, powstał natychmiast, z troskliwością ojca o dziecię szukał szabli i podjął z ziemi, potem uszy natężył i dalekim szumom pospółstwa się przysłuchiwał.

Zal jakiś przyćmił mu czoło, ale nie trwał długo, postąpił ku oknu i słabą kratę wyrwawszy, spojrzał w dół — na dziedzińcu pod nim i pusto, i głucho, na dalszych huczno i płoną pochodnie. Nie namyślał się długo, nie raczył ręką sięgnąć do rany, bo czuł, że nie śmiertelna, ani się też wahał, jako zwykle czynią ludzie, stojąc nad przepaścią, ale wdarł się na okno, dobrze znajomy wieży⁵⁷, zaczął spuszczać się po niej oboma ramionami, trzymając się gzympsów⁵⁸, krat, ozdób, filarów, poręczy, nim nogami natrafił na jaką posadę, a wtedy jej chwyta się rękoma, inszej, zawieszony wśród ciemności, szuka w dole stopami. Tę gdy znajdzie, o całe ciało niżej zstępuje, bez trwogi, bez zawrotu głowy, pewny śmierci, jeśli o cal chybi, urągając się z niej, bo wie, że o cal nie chybi, bo tak wczesnego zgonu nie dozwoli mu Bóg, gdyż stopy go jeszcze potrzebują i koń żartki rzy za nim, i braci młodźców tysiące czeka na niego, i w ramieniu czuje jeszcze sił dosyć na zdobycie państwa, a w sercu miłość ku urodziwej pani.

IV

Świat słyszał o ludziach, nad którymi zapadł kamień grobowy więzienia — którzy zrazu płakali i jęczyli, później do jarzma przywykli, słońca żałować zapomnieli i zasnęli snem myśli na resztę dni swoich, budząc się czasem, by ugryźć kawał chleba, by wodą popić go mętną i potem znów wpaść w letarg pośród milczenia i ciemności, zaprzyjaźniwszy ucho z brzękiem własnych łańcuchów, tak że przy nich im zasypiać tak dobrze jak przy szmerze strumieni, jak przy szumie borów, jak przy pieśniach mamki dawniej.

Ale oni już znużeni trudami życia dostali się pod czarne sklepienie; nieraz krew z ran im płynęła, nieraz duszę przygniotły frasunki. Mieli może wstąpić do klasztoru, kiedy ich wróg wtrącił do więzienia. Tam na pościel ze słomy padli, a ciężar przeszłości gniecie ich w piersi tak, że wstać już się odechciało. Nadzieje i zamiary umarły w ich duszy, a ten

⁵⁶ *gdymby* (daw.) — jak. [przypis edytorski]

⁵⁷ *dobrze znajomy wieży* — dobrze obeznany z wieżą; dobrze znający wieżę. [przypis edytorski]

⁵⁸ *gzymps* — popr.: *gzymś*. [przypis edytorski]

oddech chrapliwy, co się nad ustami unosi, jednym śladem jest życia długo trwonionego na polach bitew, w radnych kołach, w samotnych komnatach, gdzie się sami męczyli z swoimi przedsięwzięciami, które stawały wtenczas przed nimi, jako duch Cezara przed dumającym Brutusem. Ale dziś oni pragną tylko ciszy i snu, a zatem sen i ciszę mają.

Lecz młodej, hożej nad hożymi, cóż wspólnego z kratą u okien, z hakami w ścianach, z kajdanami wiszącymi u drzwi, z nudą i pustynią więzienia? Głowa obnażona z korony, ledwo szubę zostawili, by zakryć się od zimna, już na palcu pierścien carski nie błyszczy, dzięki im jeszcze, że obrączek żelaznych na dłoń nie wkręcili. W pośmiewisko obok na stole berło drewniane położyli. Ni katolickiej książki do modlitwy nie dali, ni towarzyszek żadnej nie przypuścili do boku; zamknęli w długiej, ciasnej izbie po złoczyńcach i Tataarach. Rzędem na ścianie znać kółka, do których przykuci doczekali się zgonu, wokoło znać ślady ich paznokci, ich palców, które w szaleństwie długie lata pracując, wydrążyły dołeczki na jedną kroplę wilgoci, na schowanie dla jednego pająka. U dołu na kamieniach bieleje kilka czaszek, z których każda siedzi sobie wśród grona kości osypanych prochami. Kątem ostrym wiąże się u góry sklepienie; przynajmniej tak się domyślać, bo w połowie ścian poczyna się ciemność i ta zakrywa resztę lochu. Jedno tylko okno strzelnicą wykute w murze; kraty w nim tak gęste jak druty w przyłbicy rycerza, a promienie słońca, które się odważą przejść za nią, bledną i niedługo pobywwszy, cofają się nazad.

Wieczorem strażnik wchodzi, lampę zatleje, jadlo przynosi — i naszydziwszy się do woli, odstępuje. Zaczynała teraz roziskrzać się lampa wisząca na łańcuchu; jeszcze nie ustał w niej ruch, kołysała się, ale coraz wolniej, coraz płonąc mocniej, za słaba na oświetlenie lochu, w pełni jednak świecąca nad twarzą Maryny.

Nie zgasły oczy, nie zwiędło czoło, jedno w oczach i na czole znać boleść, nie tę jednak, co odbiera hart duszy, ale ową, co myśli natężenie podwaja, podobną w umyśle do tej, która w ranach ciała gorączkę odwagi zapala i ramię krwią zbrzyzgane zaciętszym na karki nieprzyjaciół czyni. Bo też w Marynie nie patrzeć szlochów i niewieściej słabości — większego domiaru nieszczęść trza na duszę tak hardą, by pękła pod nimi.

Łagodne, dziecinne uczucia, które nie odstępują nigdy białychgłów i w dojrzałym wieku, mało miejsca zajmują w niej. Tkliwość matki jedno czasami się odzywa — o niemowlęciu swoim marzyła długo w samotnej wieży, ale nad obraz jego kolebki obraz tronu carów się wznosi; opuszczona kolebka u stóp jego się kołysze, ale on tak wysoki, że ledwo już jej dojrzeć można. Jednak nad wszystkie przeszłości i przyszłości obrazy jeden ponętniejszy umiłał jej tęskność więzienia. Młodzieniec to hoży, w skromnej sukni, kłęczący u stóp jej w ogrodzie ojcowskim. Wieczór się zbliża, gaje i sady mruczą od powiewu letniego, naokół widok na niziny i zielone wzgórza, ona zapłoniona, bo jeszcze z niej młodzieńcze dziewczę — rękę mu puszcza między ręce, nachyla się ku niemu, sama nie wiedząc dlaczego, lży rozczulenia kapią z jej ócz na włosy młodziana. Pacholę to nieznanemu, na dworze pana sandomierskiego się chowa, mało mówi, zda się marzyć o tajemnicach, zda się często ku przyszłości ciskać ogniste spojrzenia, jakby ta przyszłość miała być inakszą jemu niż ludziom, z którymi przestaje; z męstwa słynie na łowach, z dowcipu i uprzejmości doma⁵⁹. Córę wojewody ukochało i tak czarownie pierwsze słowa miłości do niej wyrzekło, że ona od matki i pań ucieka, w głąb sadów, pośród zarośli idzie za przewodnikiem i nad kłęczącym nachyla się w czułości i nabożeństwie. A on, kiedy uczuł bliskie jej tchnienie, zarzucił ramiona na szyję i usta wlepiając w usta, przycisnął do piersi. Zawstydzona, oburzona, chce się wyrwać i przeklinać jego, ale on jej krzyki uciszył, lży wstydu zatrzymał jednym słowem, od nikogo wprzód niesłyszany: „Ja carować będę”.

Te pierwsze chwile miłości, wracając do jej pamięci, wonią niw polskich ją teraz owiały; i jagody rozmiękły od żalu za pierwszym Dymitrem. Tysiąc zamiarów, nadziei, zwątpień krąży po umyśle: liczy bitwy, których konieczność, nim do Moskwy się dostanie; ani raczyła wspomnieć swoich, i swojego rycerstwa. Nie na to mocarze bliżsi Boga, by pamiętali o niższych ludziach; a im dalej było jej kiedyś do tronu, tym szerzej jego przywilejów chce użyć i władzy. Niedaleko i Rożyński książę i Sapieha Uświacki z pancern-

⁵⁹ *doma* (daw.; ros., ukr.) — w domu. [przypis edytorski]

nymi rotę; oni zbiegną jej na pomoc, bojarów powalą na ziemię, by padali na twarz przed prawą carową; nie wątpić, że i Sahajdaczny już gromadzi swoich naokoło miasta. „Ale gdzież on zniknął tej nocy, w której słabość niewiasty przemogła nad statkiem królowej? Czyżby jego słowo i jego spojrzenia zarówno kłamały? Dostojny to mąż, urodziwej postawy, wąs dziarsko opędził mu usta; w godzinie niebezpieczeństwa widziałam go nieraz i pamiętam rysy jego, kraśne odwagę; żaden z polskich rycerzy ni z moskiewskich bojarów nie zrówna jemu w dzielności. Głębokie on nosi piersi pod zbroją, a w nich dosyć miejsca na państwo całe; ubiór jego strojny zawżdy i rycerski, połysk jego pętląc lata mi teraz przed oczyma — i rękojeść wytworna u bułatu — i na bechterze rysunki ze stali, gdyby hafty panięskie z jedwabiu”.

Tu znów myśli inszym udały się szlakiem, posępniejszym, bardziej męczącym: o rusztowaniu — o truciznie — o sztylcie; przecucia zaczęły jak mary chodzić po jej duszy, aż dopóki późna godzina nie uspiła oczów. Duszy całkiem uspić nie mogła. Patrz na leżącą na twardym łożu, prętami żelaznymi podbitym! Licha pościel i brudne wezłowie, obok piec żelazny, w którym dogorywają rude popioły. Twarz jej tylko i pierś oświecona, reszta kibici zanurzona w cieniu, jako i całe więzienie, oprócz kilku kroków przed lampą i kilku kroków za lampą.

Do takiejże to łożnicy przysła córka Mniszcha z wielkich Kończyc wojewody sandomierskiego, lwowskiego, samborskiego, mednickiego starosty — carowa moskiewska!

Od wielu dni nietrefione włosy spływają aż na posadzkę, to w tył odrzucone snują się na poduszce w cichej swawoli, to u skroni zawisły, to zbiegły do szyi, to dalej jeszcze czarne zagony zapuściły aż na piersi, a teraz leżą niewzruszone, tak jak każdy splot i pukiel ułożył się w chwili, kiedy zasnęła. Spośród owych ciemnych ram lica jej wypukłe przebijają, bardziej jeszcze bladymi się wydając; na ustach krąży ciągle niby pół westchnienia, niby oddech żałośny, ale tak słaby, tak nieznaczący, iż chyba go kochanek zrozumie. Powieki z rąbkami długich rzęsów zasunęły się nad oczyma, jedno zadręgnę czasem; na licu znać, iż coś z nim walczy w głębi ducha. Tak śpi oblubienica przed zamęciem, matka przy kolebce słabego dziecięcia. Tak spała Kalpurnia⁶⁰ dniem przed śmiercią Cezara.

Późno już w noc zdało się jej, iż wpadła w sen o dźwiękach harfy czy gitary, czy strun jakichkolwiek i o śpiewie znanego głosu. Skądże spośród tylu ponurych marzeń przyszło jej niespodzianie marzyć o muzyce i pieśniach? A one tony nie brzmią posępnie, nie zwiastują ni pogrzebu, ni bitwy, owszem, melodyjnie płyną wokoło, a co dziwniejszego, ona każdy z nich gdyby⁶¹ na jawie rozeznac potrafi.

I coraz pełniej jej uszy nabrzmiewają owymi dźwiękami — oczu dotąd nie otworzyła, ale myśli jaśniej krążą już po mózgu, choć im jeszcze brakuje związku, choć to jeszcze gwiazdy błyszczące mgnieniem oka, a gasnące bez powrotu.

Leżałaby długo w tym zawieszeniu między snem a życiem, zdjęta rozkoszą cichego zachwycenia, gdyby dźwięki wciąż równie słodkie, równie harmonijne były; lecz wzniosł się spośród nich ton jeden głośniejszy, ostrzejszy, w niezgodzie z towarzyszymi, podobny do krzyku, który konając, na jęk się przemienia.

Wzdrygnęła się, podniosła się nagle, a teraz dopiero wydało się jej, że snem zdjęta i na to, co zobaczyła, jak na sen patrzy.

Blaskiem złotym i błękitnawym goreje komnata, pierwszy raz jej sklepienie całkiem otrząsnęło się z cienia. Wśród tego dżdżu jasności stoi młodzian z hełmem i lampą na hełmie, z której buchający płomień starczy na całą przestrzeń więzienia, w dłoniach trzyma naczynie rażącego poloru, z strunami i kulkami, laseczką po nich przegrywa, czasem o boki naczynia uderzy, a wtedy słycać jakby rozdzierające stękanie. Ubiór dziwny, składnie leży mu na ciele; kaftan to wschodni, zielony, posypany srebrnym ziarnem, pas z tyftyku i szarfa takoważ, kindżał sadzony kamieriami, a nad tym wszystkim suknia szeroka, przezrysta, niby muślin, niby mgła, tak jasna, jak wyziewy przy słońcu, w rozmaitych fałdach osuwająca się na dół, pełnąca w górę, kształtnie wisząca u ramion, rozsuwająca się nad piersiami, jedno że i greckiej togi, i kastylskiego płaszczka, i tureckiej delii wszyst-

⁶⁰ *Kalpurnia* (ur. ok. 76 r. p.n.e.) — ostatnia, trzecia żona Juliusza Cezara, obywatelka Rzymu, córka polityka rzym. Pizona Cezoniusza (łac. Lucius Calpurnius Pison Caesoninus), konsula w 58 r. p.n.e.; Kalpurnia poślubiła Cezara w 59 r. p.n.e., nie doczekali się dzieci: Kalpurnia była bezpłodna. Po zamordowaniu Cezara w dniu id marcowych nigdy nie wyszła ponownie za mąż. [przypis edytorski]

⁶¹ *gdyby* (daw.) — jak, jakby. [przypis edytorski]

Sen

kie łączy powagi i wdzięki. Przysłuchuje się, przypatruje się Maryna — owóz on tak jej przyspiewywał.

— Gdzie niewolniki moje? Już nie stąpam po posadze z ich karków. Gdzie hufce, którym kiedyś mówiłem: „zaćmijcie słońce, bo ono mnie pali!”, a wnet z tysiąca kołczanów podnosiła się chmura i lecąc jak szarańcza, przesłaniała słońce. Walają się ich kości na Kiafelu błoniach.

Daleko mi do mojej krainy, matki kwiatów i kadzidlanych drzew; daleko do nadbrzeżów osutych konchami, zarosłych korałem; do piaszczystego morza, na którym żaglem moim bywał namiot biały, tratwą grzbiet wielbłąda, a łódką siodło rumaka; do miast, gdzie minaretów wieże równe w liczbie sosnom waszych borów, błyszczą wiecznie jako wasze sosny wtenczas, kiedy je zachód oblewa; do nieba o krzyżujących się meteorach nad głowami ludzi, jak u was krzyżują się chmury; o burzach, którym przywodzą geniusze na simumu wirach, potopem błyskawic zalewając powietrze, piramidami ze żwiru najeżając pustynię.

Już mi nawet język rodzinny, język mój cudowny, w którym Allah upodobał sobie, omdlewa w pamięci. Gruba niewiernych mowa osaczyła me uszy dokoła sieciami. Zapomniałem wzdychać serdecznie do proroka, w jednym słowie zamykać zapal duszy. Krótsze u was oddechy, ani starczą wam płuca na uczczenie Boga, nie umiecie się wyrwać ku Niemu. My to, my to zdołamy marzyć o nim i o raju długo, świętym natchnieniem przejęci; a wtedy nie miałkie ni krótkie słowa z ust nam wychodzą, ale przedłużone, pełne pożądliwości ku tym drzewom nieśmiertelnym i niewyczerpanym fontannom, obiecany po zgonie. — Matka mi umarła, czasu na łzy nie było, ojciec poległ, nie płakałem, lecz przysięgłem zemstę; z szacha spadłem na giermka — nie żaliłem się dotąd nikomu — ale teraz, kiedy zapominam mojej mowy, płaczę, płaczę, hurysy moja. Czuję co dzień więcej słów zagubionych na zawsze. Ich wspomnienie trapi jak mara kochanki dalekiej, której nie ujrzę już nigdy, której twarz mgłą mi zachodzi, a którą kocham jeszcze.

Wieczorem, kiedy zasypiam, krążą jeszcze po moim mózgu; rankiem, kiedy się budzę, już odbiegły od pamięci mojej. Walczę, jak mogę, nie chcąc myśleć po cudzemu, a wasza mowa wdziera się do mojej głowy, wypycha ostatki dawnej, podchwytuje każdą myśl i ubiera w swoje barwy, śmiejąc się z moich żalów i oporu. Jedne po drugich mrą drogie pamiątki; jakaś tam przepaść jest, co czyha pod moim mózgiem; w nią wyraz po wyrazie zlatuje, strącony od⁶² waszych twardych, nieużytych, zawziętych. To męka — to rozpacz — płaczę, płaczę, hurysy moja!

I tu uderzył o naczynie. — Maryna nie zdołała wstrzymać się od krzyku.

— Zniosę to jednak dla ciebie: bądź mi łaskawą, a niechaj przypadnie język moich ojców we mnie. Bądź mi łaskawą, a stanę się polskim rycerzem lub moskiewskim bojarem do woli twojej. Kochaj Agaj-Hana, rzuć mu półksiężyc pod stopy, a on, depcąc, przejdzie po nim; kochaj Agaj-Hana, a on ci drzwi lochu postawi otworem! —

Po tych słowach nagle zagasła lampa szyszaku — ciemność większą część więzienia zagarnie: raz jeszcze zabrzmiały struny, ale przypadkiem, nienaumyślnie; potem nic już się nie odezwie; ni stąpań, ni oddechu nie słyhać, jedno kroki po schodach wieży, gdzieś daleko ślizgają, a podwoje nie skrzypnęły, ni rygle zabrzękły.

Maryna wątpi o sobie, wreszcie⁶³ poznała, że na jawie — o czarach coś jej na myśl przyszło i piersi ścięły od przemijającego dreszczu.

Tak co noc bywa. Kiedy zaśnie, budzi ją pieśń Agaj-Hana, wtedy więzienie pełne światła i dźwięków; on do niej przemawia jak kochanek — ona mu jako pani odpowiada — potem gaśnie światło, mdleją dźwięki. — Strażnicy znać śpią głęboko, kiedy on między nimi tak cało przejść potrafi.

A rozmaite jego śpiewy bywają — to o zemście napomyka:

— Nie spodziewaj się, by ten, który dumny był z sajdaku na plecach, uwolnił ciebie; pierwej nim tu dostąpi, z grobu wstać mu trzeba. Tyś zapadła w sen podobny Azraelowemu, ale mój kindżał wtedy się obudził i cały w uśmiechach radości z pochwy zabłysnął; poznałem, iż cierpi pragnienie, iż krwi mu trzeba, bo tak nasze handzary, jak nasze wielbłądy długo wytrzymałe, ale kiedy miara cierpliwości przebrana i wielbłąd, i handżar

⁶²od (daw.) — przez; strącony od kogo, co: strącony przez kogo, co. [przypis edytorski]

⁶³wreszcie — w oprac. Hertza: wreszcie. [przypis edytorski]

domaga się napoju. Jeśli go nie dasz, pierwszy zdechnie w szaleństwie, drugi zardzewieje i na zawsze się przytępi! Nie chciałem ja tego, więcem⁶⁴ go napoił w strudze czerwonej, która wytrysnęła ze zbroi wroga jak źródło niegdyś za Mousy⁶⁵ uderzeniem — nikt już nie stanie między mną a hurysą moją! —

Marynie się wierzyć nie chce, by tak dziarski mąż zginął od ręki pacholęcia.

— A czemuś nie patrzała? Czyż moja wina, że w tej chwili perła rozumu roztopiła się w tobie, że gwiazdy twoich ocz zagasy? Ha! Ciepła krew była w nim, aż mi ścierpłe ożywiła dłonie.

To czasem znów o dziwacznych baje powieściach:

— Patrz, jakim potężny i wielki: przede mną schylają głowę strażnicy i nie podnoszą jej, aż ranek zabrzasknie. Letarg jest moim niewolnikiem i gdzie go posyłam, tam idzie, żelazne rygle usuwają się pod moimi palcami jak pierścienie włosianego naramiennika, więzienie anielskimi wystroilem ci blaski. Ja sam, jak duch z piątego nieba, zstąpiłem do ciebie. Tajemnice ojców dochowały się w moich piersiach. Żyjący niechaj mnie się lękają, bo i nad umarłymi rozciąga się moja władza! Z złotymi gwiazdami i z czarnymi chmurami mam przyjaźń i spółkowanie.

A kiedy spostrzeża niepewność lub drżenie na twarzy carowej, sądzi, iż chwila nadeszła w serce jej ostatni raz uderzyć.

— Hurysa moja, kiedy senną cię zastaję, lubię wbijać się wzrokiem w twoje lica. I długo stoję przy tobie, dopóki cię struny moje nie obudzą. Lecz mi żywszej trza rozkoszy, to początkiem pieśni dopiero! Czyż jej końca nie doczekam się nigdy? Rzeknij ono jedno słowo: *kocham*, a wnet stąd wyprowadzę cię! Zawiodę na rozległe pola Kiafelu, tam już cynamon wonieje nad mogiłami, tam już migdały zielenią się znowu i kwiaty wyrosły z popiołu, tak że motyl siada na nich i nie domyśli się wśród gęstwiny tego, co leży pod spodem.

Na to carowa gdy milczy z pogardą, on gaśnie w ciemności i oddala się po cichu.

V

Ciemno po tych kurytarzach, ciemno po tych lochach, którymi młode pacholę wiedzie niewiastę o poważnym licu; światło kagańca wrzącego w jego dłoni skacze do murów, zlatuje w dół i rozbija się; czasem też poigra z pajęczyną lub wystąpi jak czerwona kresa między ciemnymi pasmami, a ciągle cień dwóch osób przesuwają się po ścianach, gnie się w dwoje na zakrętach, płaszczy się dalej i zawsze postępuje czarny, olbrzymi, zawsze ten sam, bo ręce niewiasty pod płaszczem zakryte, bo ramiona pacholęcia równo się trzymają.

Jego twarz pochylona, jakby czuł, że uległ po walce, że zgnębiony na zawsze. Jej oczy płoną, duma we dwójnasób jeży się na czole — nikt by i na chwilę nie zwątpił, że ona królową.

— Agaj-Hanie! Aż⁶⁶ oddałeś list uświackiemu staroście?

— Oddałem — głos odpowiedział zwątlony, jak zwykle bywają głosy po silnym wzruszeniu.

— Agaj-Hanie, iżaliż pewno czekają mnie u drzwi?

— Czekają. — To słowo jedno tylko, ale wymówione jakby konającymi piersiami.

— Dobrze, wiedz nas waszmość dalej, a kiedy sprawisz się wiernie i dobrze, na naszej łasce polegaj. —

Odwrocił się giermek i pojrzał na carowę, wymawiając jej wzrokiem, że tak szydzi z niego. „Czyż nie dosyć, żeś podbiła mnie na służalca, żeś mnie dzieckiem swej woli uczyniła? O, nie mów o łasce!” —

Pół uśmiechu zawisło jej nad ustami — i znakiem ręki, by szedł dalej, oznajmiła.

⁶⁴więcem go napoił — konstrukcja z przestawną końcówką czasownika; inaczej: więc go napoilem. [przypis edytorski]

⁶⁵Mousa, właśc. Musa (arab.: Wyciągnięty z wody) — prorok w *Koranie*, w *Biblii*, *Starym Testamencie* znany jako Mojżesz, w islamie uważany za proroka (*nabi*), posłańca bożego (*rasul*), prawodawcę oraz przywódcę; *wytrysnęła (...) jak źródło niegdyś za Mousy uderzeniem*: nawiązanie do zdarzenia opisanego w *Biblii* (Wj 17,1–6): prowadząc lud Izraela przez na pustynię, Mojżesz dokonał cudu, by napoić spragnionych i buntujących się z tego powodu Izraelitów: według instrukcji otrzymanych od Boga Jahwe wziął łaskę, uderzył w skałę Horeb (na której stanął Jahwe), a wtedy ze skały wypłynęła woda. [przypis edytorski]

⁶⁶azaż (starop.) — czy, czyż. [przypis edytorski]

Jak może najciszej ślizga po bruku, ażeby zbroja nie zachrzęstała, sztylet lub pałasz nie zadzwonił o zbroję — bo z zewnątrz dochodzą często głosy zaspanych strażników i hasło, które sobie odrzucają nawzajem; niekiedy w przelocie wstąpi poza mury i cichaczem zaszepta w uszy Marynie — wtedy lekkie znać wzruszenie na jej twarzy, a na Agaj-Hanie inny to wywiera wpływ, podnosi trochę czoła, bo czuje, że w tej chwili jest jedynym jej obrońcą, i rozumie przeto, że ma wyższość nad nią.

Ale ona nie daje mu się ukrzepiać w zarozumiałości: jednym słowem, jednym skinieniem umie dumę jego na proch zetrzeć. Znać, iż tyle przewagi nabrała, iż on już nie zdoła przemawiać po dawnemu. — Drżą mu ramiona i piersi jak członki zdeptanej gadziny, w której jeszcze pozostało dość życia na czołganie się wieczne, nie dość mocy na jeden podrzut, na jedno ukąszenie. —

I wiódł ją z wiernością domowego zwierza przez rozmaite galerie i schody jemu tylko znajome. To nierozwiązaną tajemnicą, jakim sposobem zapoznał się z nimi, jakim trafem dostawał się do więzienia Maryny. Wtenczas, kiedy w mglistej szacie śpiewał o Kiafelu błoniach, coś wyższego przebijało w nim, niby godność strąconego księcia, niby władza potężnego czarownika. Na chwilę w całej okazałości swoich marzeń hudił się nadzieją zwycięstwa; ale dziś wrócił do ubioru, do obyczaju giermka. Znać, że jego duszy zabrakło sił na zwalczenie tej, którą kochał, że z uniesieniem miłości rzucił się do przedsięwzięcia, w którym spotkał się z nieużytą dumą. Ta go pokonała, a kiedy uczuł się pod wpływem wyższej siły, zamilkł w głębokim podziwieniu i posłuszeństwie: odtąd musiał dopełniać zlecenia pani, a dziś bez nadziei, bez pociechy, jedno wiedziony urokiem, któremu oprzeć się nie może, wyprowadza ją z niewoli; poniżony, osłabły, czasem jeszcze pozierający na nią, nie już jako rycerz lub kochanek, ale jako dziecię na pół przerażone, na pół zachwycone widokiem meteoru przelatującego o północy ponad domem ojca.

Waż

Wzbudziłby litość każdego — bo namiętność wyssała mu z twarzy barwę świeżości — bo w oczach zrzenice podobne do tych iskier, co ścigają jedne za drugimi w szarych popiołach, kiedy już węgle szerniały pod nimi; kroki niepewne jak u pijanego, który nie tyle zaślepiony, by upadł i zasnął, ale tak słaby, że statecznie nogi postawić nie potrafi. Młodość i siła pożegnały jego ciało, został się z mdłościami starca w piersiach, z wyrazem przerażenia na licu; stracił pychę, która żar pamiątek rozdmuchowała w nim, postaw mu teraz przed oczyma zwierciadło: „Synu sultański, dziedzicu równin Kiafelu, podnieś oczy!” — a on czoła nie podźwignie i weń spojrzeć się nie ośmieli.

Stąpa ciągle przed carową, iskry kagańca sypią mu się na rękę, on ich otrząsnąć nie raczy. Zaduch wilgoci i zgnilizny wokoło, tu i owdzie odrywają się od ścian wyziewy i ciągną nad głowami przechodzących jak fałdy całunu. One są zwiastunkami wiosny w tych lochach.

Giermek zstąpił w dół, a za nim pani, potem szli oboje płaszczyną, a słychać w górze, jako dyszy woda w rowach, jako czasami zakipi rozgrzana od pleśni i w tysiąc bąbelków się rozprysnie. Teraz znów wstępują schodami. Dostali się do sieni z nieforemnych gładów. Tu już woń świeżego powietrza zalatuje, a brama dębowa okuta w rygle i trzema opatrzona zamkami.

Agaj-Han dopalając się pochodnię utkwil w ziemię, a sam ukląkł przed carową i zalamując dłonie, nic nie mówił, lecz żebrał milczeniem o litości trochę, o jedno słowo pociechy, by mu nie tak okropnym było oddać ją w ręce młodźców, dopełnić tak ogromnej z siebie ofiary, bo jeszcze teraz on z nią sam na sam. Za tą bramą ona poddanych spotka i już z wysoka nad nim panować będzie.

Ale Maryna, stojąc na progu zbawienia, niczym odwlec go nie chciała.

— Gdzie klucz waszmość podziałeś? Rozkazujemy waszmości jak najrychlej się sprawiać, uwalniając jak na teraz od tych dowodów uszanowania. —

Znalazł się na takowe słowa głos w piersiach młodzieńca. Na kolanach czołgając się ku niej, zawołał:

— Miłościwa pani, gospodarko moja, nie tłocz mnie tak niewdzięcznie ku ziemi, wspomnij na moje usługi! Dla ciebie strzałą przeleciałem od Kaługi aż pod wieże Moskwy.

Dla ciebie ja, książę, uginałem karku przed Rożyńskim i Sapiehą: oni tobie nie chcieli pomóc. Ja cię z więzienia wyprowadzam teraz.

— Nużysz mi umysł waszmość takowymi mowy, uzyskasz nagrodę, tylko otwórz prędzej! —

Błyskawica nie ma skrzydeł dość żartkich na wyścignienie połysku, który zalał oczy giermka i zagasił w jednejże chwili. To słowo „nagroda” całą duszę mu wzburzyło — ale po twarzy Maryny poznał, iż nie o tej, której żądał, napomina, więc wschodnim obyczajem, gwoli⁶⁷ większemu uszanowaniu, ramiona założył na piersiach i schylił niżej głowę.

— Lata mi w pamięci, miłościwa sułtanko, iż raz widziałem cię u biesiady wśród bojarów, przy początku jesieni, wtedy, kiedy słońce wasze jest prawnikiem naszego, kiedy owady zasypiają naprzód udaną, potem prawdziwą śmiercią. Tego dnia z złotego stropu spadł na śnieg obrusu motyl przed pucharem twoim, o sułtanko moja. Raczyłaś go podjąć, on miał zwinięte skrzydła i skrzeple ciało pozbawione blasku. Tyś, miłując się nad nim, do ust go przytuliła, oddechem obwiała, głosem nęciła, by ożył: „Powstań, powstań, o motyłu mój!” — Jemu się zdało, że piękne dni lata już z powrotem, że gdzieś dostał się do róży i do słowika, więc się obudził i trzepocząc skrzydełkami, podlatywał naokoło, a tyś rzuciła za nim diamentami spojrzeń. Zważ sama: owadowi miłosierna, nad człowiekiem mieć nie chcesz litości! Nie proszę o więcej jak o względy świadczone onej drobnej muszce.

— Waszmości w pamięci motyl, a z pamięci wypadło, żeśmy otoczeni wrogami i że Igor Zarucki czeka na mnie za tymi bramy, jakieś mi sam o tym przyniósł wiadomość w ostatnim liście. —

Nagła zmiana nastąpiła w postawie Agaj-Hana; sama wydała się carowa — i on uwierzył natychmiast. W szczęście trudniejsza wiara, ale w nieszczęście któż z synów ziemi zaraz nie uwierzy? — A zatem Sahajdaczny unikł śmierci! „Ha! Pamiętam: raz tylko uderzyłem, za słabo! Oszukali mnie: sam byłem posłem od niej do niego; chociażem jego nigdy nie widział; ale asawulów, młodźców, towarzyszków jego; nie wspomniałem nigdy o nim i oni też nie wspomnieli i razu, ale on kierował wszystkim!” —

Złość dziecka i zemsta szalona wschodniej, gorejącej duszy odbiła się na licach Agaj-Hana. Parsknął pianą z ust i kilka kropel krwi z nozdrzy mu bryzgnęło. Porwał się z ziemi, ale nie mógł się prosto trzymać; to zgarbiony, to truchlejący, to o ścianę oparty, to nogę wysunie i założy na drugą — to znów ma przykleknąć, to znów podrzutem odskoczy od bruku.

— Miałem cię w więzieniu, niewdzięczna, a szanowałem cię jakby matkę moją! Nie mógłżem⁶⁸ zbliżyć się i ręką ślizgać po twej sennej piersi, rozpiąć cichaczem zawoje szat twoich [i błąkać się pośród wdzięków twoich], a nasyciwszy wzrok, z zawrotem głowy rzucić się na ciebie? Budząc się, poczułabyś pierścienie potężnego węża okręcone wokoło kibici. Wgryzłbym się gwałtem w twe usta: oddechem przepaliłbym ci gardło, pocałunkami podziurawił lica, włosów twych gęstwinę zarzucił na siebie. Ha! Co chwila cisnę cię mocniej. Zwyciężam. Tyś moja. Tyś moja. [Rozciąga się miękkie ciało pode mną, jego dreszcz miesza się z moim.] Każda żyła twa bije w zgodzie z każdą żyłą moją, palce, co twarz mi kaleczyły, teraz już w obląkaniu igrają z moimi włosy. Ha! Nie masz rajy w niebie równego takiemu na ziemi!

A teraz gdzie wdzięczność, gdzie nagroda? — Sahajdaczny tam. — Perłę miałem ze skarbu Allaha i nieuważny puściłem ją w morze! Przeklęty! O już nigdy, nigdy, nigdy noc taka nie wróci! —

I w jego oczach paliła się rozkosz wspomnień i chuć niewstrzymana; potem nastąpiło osłabienie — zamilkł i patrzy wokoło, jak ten, co pamięć, rozum, nadzieję postradał i wyszedł na zwierzę.

— Nie — ty marzysz. — Hej! Do więzienia nazad! —

I schylił się po kaganiec, chciał go podnieść — on, już dopalający się, rozlał się strumieniem smoły po jego dłoni i gęstymi obsypał ją iskry.

⁶⁷gwoli czemu — dla czego, w jakim celu. [przypis edytorski]

⁶⁸nie mógłżem (daw.) — konstrukcja z partykułą -że-; znaczenie: czyż nie mogłem. [przypis edytorski]

Krzyknął z bólu nieszczęśliwy i padł na kolana, i znów wyciągnął rękę czarną, spaloną — może sądził, iż łatwiej litości dostąpi. Węgle żarzą się na ziemi, przy nich znać jeszcze Marynę stojącą wśród cienia; jak duch więzień, srogi, nieubłagany, wskazała ku bramie w pełni majestatu swego. Do tego rozkazu pół uśmiechu dodała, jakby z miłosierdzia nad Agaj-Hanem. On poszedł z wolna ku drzwiom i klucz trzymając w lewej dłoni, prawą chowając pod kaftan, czekał na panią, od której uzyskał, co żądał, bo w tej chwili nie miał sił już na żądanie więcej.

Carowa śpiesznie, przy ostatnich iskrach pochodni, sama bramę otworzyła.

Księżyc za wiosennym obłokiem, lecz gotuje się do wejrzenia. Sosnowe krzaki tu i owdzie, z tyłu podnosi się opuszczona wieża i długi mur, i rów głęboki z przepaskami to grubszego, to cieńszego cienia. Dalej pali się Kaługa w nocy rzadkimi światłami, z przodu równina; a wszystko, co na równinie, to śpi w zmierzchu i tego rozeznac nie sposób; juźci tam drzewo podobno; juźci z boku to smugi śniegiem jeszcze przyprószone, owdzie zda się, że bór czernieje, owdzie marzy się przed oczyma dzwonnica klasztoru. Za pierwszym spojrzeniem taka postać okolicy; wlep oczy, a nic nie rozeznasz, zwątpisz o każdym szczególe; to nie drzewa, to nie klasztor; nie — to nie bór tam się rozciąga. Takie same wrażenie sprawia na duszy sen, którego w połowie się zapomniało, a w drugiej połowie niejasno się pamięta.

Agaj-Han ręką zdrową dobył kindżału — i oddalił się w bok, gdzieś przepadł w rowie.

Z krzaków powstał męże, z najbliższego wyskoczył rycerz w zbroi i ledwo krok postąpił naprzód, już schylił głowę przed Maryną, aliści nie takim przywitaniem tylko, znać, że pragnąłby ją pozdrowić; nie wiedzieć, co go wstrzymało — może towarzysze, którzy rzędem za nim stanęli.

Rozmawiał po cichu z nią; w poruszeniach jego przebijają radość namiętna; ona — nie spuściła nic z głosu ni z obyczajny pani. Po chwili przywiedli młodźcy dwa konie; poddał jej ramię mąż, ona strzeżenie chwytła.

W tej chwili krzyk przeraźliwy, nieludzki, podobny mieszaninie z wilczych skowyczeń i nocnego ptasiego pisku, przeleciał powietrze; wnet po nim zawarczył kindżał i utkwiał w pancerz męży, pełnią księżycy oblany. Znać, iż długą drogą znużony, głęboko wwiercić się nie zdołał. Sahajdaczny go bowiem strącił na ziemię ze zbroi, jakby pająka lub pszczołę, w milczeniu, z uśmiechem pogardy.

Nie odstępując zdumionej carowej, gwizdnął na młodźców — oni się rozbiegli, ale nim doskoczą rowu, już bieży po smugach człowiek, który w cieniu murów się oddalił, i dopiero wyszedł na czyste, kiedy go już dognać nie sposób, bo ich daleko ma za sobą, i co chwila susami ranionego jelenia jeszcze dalej osadza się od nich.

Więc jęli z powrotem do wodza, wódz wyskoczył na siodło. Uzdę carowej obwiązał naokoło ramienia i puścił się z nią stepowym lotem.

Biegną, biegną przy księżycu, wiosenną nocą, nie po pobitej drodze ni po gładkiej ścieżce, ale między parowy, doły i chrusty; czasami kłęb śniegu rozbijają podkowy, a on z dołu w górę lunie białym tumanem; czasami o głąz uderzą, a głąz ogniem się odgrąża, szybę lodu trąca, a lód pęknie z trzaskiem, gdyby⁶⁹ szklanna szyba. Teraz przelatują łąkę, w młodą murawę grzęzną kopyta, a wilgoć kipi i smocze pod spodem; dalej zgnieciona gałąź zaszeleści, kamyczki, odskakując, głucho zapadają w trawę; to znów szurują po roli, głębokie ślady po grzędach wydrążają, rozplaszczony bryły spychają w bruzdy. Zaruckiemu i od biegu, i od namiętności serce gwałtem bije. Marynie chłodne powietrze rumieniec po licach rozlało. Teraz obszar tych płaszczyzn jest jej więzieniem, księżyc wśród błękitów jej lampą. Rada i pełna otuchy, słowami drażni towarzysza, mówi mu o Kremlinie — o bitwach i sławie; a jemu tylko⁷⁰ tego słuchać, bo on za nic waży trudy, byleby dorwał się panowania chwały, a przed śmiercią snu krótkiego w objęciach Maryny.

Do lasu wpadli, przesadzają zasieki z powikłanych krzewów. Ciemność i uroczystość boru dreszczem przejęła Marynę, ale Sahajdaczny raduje się, że się dostał pod dęby i sosny — miło mu pomiędzy nimi, jakby w domu ojca. Lecą pod sklepieniem z liści, między którymi tu i owdzie czołga się promień księżycy — a wiatr szumi głosem tysięcy gałęzi, niezrozumiale, choć co chwila zda się, iż z tego zamętu pewniejsze wydobędą się tony, na

⁶⁹gdymy (daw.) — niby, jakby, jak. [przypis edytorski]

⁷⁰tylko — w oprac. Hertza: tylo. [przypis edytorski]

które czeka przez długie godziny młodzieniec zakochany lub pielgrzym dumający o Bogu, na które i chwili nie czekał Sahajdaczny, bo zrozumiał natychmiast tę mowę.

— To wiatr północny tak hasa, miłościwa pani, on na jutro napędzi chmury, więc gońmy co żywo do spławu i czajek⁷¹, by pogodną jeszcze nocą odbyć żeglugę!

I jedwabnym kańczugiem konia uderzył. Ten wyskoczy co tylko sił mu staje⁷², a Maryny koń, porwany ramieniem męża, równie pędzi szybko. Znow na pole czyste się dobyli, powietrze, zda się, kipi około ich głów, tak głowami i piersią sieką powietrze; ogony ich z tyłu płyną jak ślad pienisty od rudla⁷³, kiedy statek pruje wodę wśród burzy, podkowy podnoszą się i zniżają bez ustanku, jak iskry, co raz błysną, znow zagasną i znowu zablyszna; oni pędzą wzd, świat cały naprzeciw nich wali, a rozstępuje się, by przejście wolne im zostawić. Jeden księżyc tylko niewzruszony panuje nad nimi z wysoka, ależ i on czasami znudzi się pokojem, więc sam się zerwie i bieży ku chmurom, przerzuca się z jednej w drugą, swawoli jak znarowione dziecko, to znow poważniejszą postać przybiera, zasępia się wśród mgły i jakby w ciężkim zadumaniu niknie coraz bardziej; wtedy posępno na świecie dokoła.

Ucieczka

Księżyc

A oni bieżą, czy chmury, czy jasność nad głową. Wkrótce się rozwidni i zmrok podziewa się nie wiedzieć gdzie, tak jak promienie podziewały się przed chwilą. Ale cóż to zablyszło w oddali? Zda się, gdyby⁷⁴ kopuła cerkwi blachą obita.

— Miłościwa pani, to Pratwa; już na niej nikt nam nie zajrzy w oczy; byстрыm nurtem oddzielim się od Kahugi, a jeśli w pogoń za nami do brzegu przybędą, my z czajek zaśmiejem się im w oczy i życzyć będziemy dobrej nocy strzałami. —

Ledwo domówił tych słów, ściągnął cugle i zatrzymał konia, przechylony, z głową i pół ciałem wiszącym od siodła, zdał się słuchać czegoś, potem zagwizdał na konia, ostrogą i kańczugiem popchnął w bieg i rzekł zimno, jako na męża dostatniego przystoi, kiedy godzina niebezpieczeństwa dobija nad głową:

— To mściwe pachole pobudziło straż zamku i bojary tuż za nami w lesie.

— Nie słyszałam żadnego tętentu, a jużem przywyknęła uchem do wszelkich głosów, i do tych, których lękać, i do tych, z których weselić się trzeba. Waszmość się pomylił.

— Nie miłościwa carowo, nie, hoża Maryno! Na pierzach wiatru przyleciały do mnie szelesty, które są gońcami tętentów. Lecz ażeby je schwycić, kiedy drobne cichaczem przelatują wokoło uszów, trza wprzódy przez całą młodość przysłuchiwać się nieprzyjacielskim podkowom. Dostaniemi się do rzeki, nim oni ukażą się z boru? Jeślim się nie oszukał na kupnie moim w Krymie, tośmy bezpieczni — odparł, spozierając z dumą kozacką na biegnące rumaki — ale, miłościwa gospodarko, ostatnia to ich gonitwa. Dolecą rzeki, bo wiedzą, iż taka ma wola, wdzięczne za owies i napój, za bogaty rząd, którym zawsze ich grzbiet stroilem i głowy. Dalej i kroku nie postąpią, rozciągną się na murawie. Na czajkach, miłościwa pani, spuszczałem się Dnieprem i Wołgą, i Dniestrem, sułtan z seraju mnie widział, kłął mnie, żem mu tak wsie palił, rozwalął pałace. Na moskiewskiej wojnie wzrosłem za króla Stefana i pięć ran w upominek od niej noszę na piersi. W Niemczech z rycerzami, posągami z żelaza, rwałem się za pasy, więcem napatrzył się dosyć mordy; nad człowiekiem nigdy lzy nie wylałem na polu bitwy, a te konie, że zdechną, to mnie boli. Sam ich hodowałem, uczyłem napaści, odwrotu, ucieczki, w dzień i w nocy latałem na nich po stepach, one były moimi orlimi skrzydłami. —

Tętenty się odezwały, Marynie mowę przecięły, ale też już niedaleko. Jeszcze staj kilka i zatoka wylanej Pratwy tuż przed nimi. Już rozoznać mogą jej nadbrzeża.

Rzeka na wiosnę wystąpiła z brzegów i łoże swoje rozprzestrzenia jeziorami — nie dojrzeć przeciwnych nadbrzeżów, tylko tu i owdzie z łona wód wystaje krzak, drzewo, głąz, język żwiru, który nie dał się pochłonać, smug, co wysoką trawą jeszcze na świat wyziera — to wszystko mgłą obwiane, cieniem lasów po tej stronie rosnących kratkowane, wydaje się błędnym archipelagiem. Pośrodku słycać szum, ale nie dojrzeć nurtów pędzącego koryta, które bieży jak zwykle, gnuśniejac tylko po bokach, kędy się pomknęło za swoje granice.

Rzeka, Woda

W zatoce, u której stanął hetman z carową, księżyc w pełni się przeglądał srebrnym

Woda, Księżyc, Noc

⁷¹czajka — tu: łódka. [przypis edytorski]

⁷²co tylko sił mu staje (daw.) — co tylko sił mu starczy. [przypis edytorski]

⁷³rudel (daw.) — ster, wiosło sterowe. [przypis edytorski]

⁷⁴gdyby (daw.) — jakby, jak. [przypis edytorski]

ogonem udaje komety, a że gęstwiny nie ma w tym miejscu, swobodnie rozsyła promienie, które pośród koła z wyziewów wszecz i wzdłuż oświecają wody; na nich stoją łódki, każda na wyspie własnego cienia, niewzruszona, z śpiącymi wiosłami, z łańcuchem od kotwicy spuszczonej w dół.

Było coś fantastycznego w tym widoku, przypominającym morze we śnie widziane, w flocie milczącej, bez żywego ducha — w tętentach grzmiących coraz bardziej, w larwach⁷⁵ biegnących od lasu na rozhużdanych rumakach.

Jeźdźcy i konie czarne, czasem tylko broń zamignie, jak śniady płomień, co wśród nocy krząta się po mogile; podnieś oczy w górę, a księżyc jasny, okazały, wyda ci się mało co mniej od słońca, spuść je w dół, a równina i topiele, i drzewa mieszają się z sobą, nie rozpoznasz, gdzie się wody kończą, a piasku początek, gdzie krzaki przepadają; a czyste zaczyna się pole, jak gdyby gwiazda nocy była marą, na którą spojrzeć pięknie, dopóki w niebiesiech, ale z której mało pociechy na ziemi. —

Zarucki gwizdnął jak strzelec na sokoła w chmurach; wnet z każdej łódki podniosły się dwie postacie, w milczeniu porwały za wiosła, a że biją nimi o wodę, to nie przerwało milczenia, bo tak cicho fale odpychają, że ni ciosu wiosła, ni jęku fali odpływającej nie słycać. Snują się statki ku brzegowi, srebrnymi kregami się obtaczając, ruszając wiosłami jak orzeł skrzydłami, kiedy zawisnie w powietrzu, a miesiąc, który patrzy na nich spod toni, ciągle odsadza się od nich, jak nurek od łódki strzelca na stawie.

Pierwsza czajka wodza dotknęła się lądu, wszystkie inne długim rzędem w poprzek zatoki stanęły; na każdej powstają maszty z rozczuchranymi linami — w mgnieniu oka lekkie żagle zadrgnęły, bujając w powietrzu na wyścigi z wyziewami nadbrzeżów, a bojarzy, goniący w oddali, dziwią się owej mgłę wznoszącej się tak nagle ze środka jeziora.

Zarucki podał ramię Marynie, by pomóc wstępującej na statek, potem miał sam wskoczyć, bo już i była pora k'temu. Kiedy odwrócił się zniemacka i dobył czerkaskiego tasaku, konie podług przepowiedni wodza leżały na żwirze, zdyszane, oprószone pianą jakoby śniegiem, robiąc bokami, tarzając się czasem w swojej niemocy, z żalem krwiste rozszerzając oczy za łódkami i odchodzącym panem. On spojrzął na nich, jak dziki spoziera na przyjaciela rannego, by ostatnią wyświadczyć przysługę — dobiciem.

— Ukróć wam męki, niewoli oszczędzę i tobie, moja Giemzo, i tobie, Istambule mój — rzekł głosem stłumionym od wzruszenia, i nachylił się nad Giemzą, pchnął raz tylko, nachylił się nad Istambulem, gardło poderznął, a wyrwawszy garść włosów z grzywa obu, na kołpaku zawiesił.

— Wy mi to nie dziś, ni juro, ale odpłacicie kiedyś — zawołał do nadbiegających żołnierzy, sam jednym skokiem od ciał koni odrzucił się w czajkę i kazał młodźcom gnać śpiesznie za łódką carowej, która odpłynawszy na czele innych, zbliżała się już do koryta Pratwy. Cały brzeg czernieje od jeźdźców wrzeszczących za Maryną i hetmanem. Księżyc, za nimi wiszący na niebie, ciska ich długie cienie na przestrzeń zatoki, które to zwężając się, to rozszerzając, garną się za uchodzącym statkiem, w środku którego stoi Zarucki. Podjął burkę i zarzucił na piersi — w jej szorstkich kudłach mięknie żelazo strzał rzucanych z brzegu, a on, szydząc z nich, potrząsa ręką na znak pogardy. Kilku próbowało puścić wplaw konie, ale uwięzli w mule, więc nazad pierzchają. Jeden tylko wyprzedził wszystkich; niemiłosiernie kalecząc rumaka, zmusił go do przejścia brodu, a kiedy dna nie stało, po szalonymu odważył się płynąć, wprost ku łódce hetmana, puściwszy cugle, jedną ręką tylko wążąc włócznię — drugiej ręki spod szaty nie wyjmując wcale.

Już minął cienie od hufców, wypłynął na czyste, gdzie księżyc twarz mu całkiem objaśnia. Usta ścięte, jakby zęby, raz zgrzytnąwszy, już rozprzęgnąć się nie mogły i zmartwiały w tym zgrzytnieniu.

Rysy boleścią stargane, hełm, twarz i piersi wystają nad wodą, reszta zanurzona, ale po ruchu piersi znać, że nogami wciąż bodzie rumaka, który głowę niesie, jak może najwyżej, parska z rozpachy wśród mroźnej topieli, tracąc na mocy i na krwi co chwila; już krew wypływa na wierzch w bąbelkach, znać jeździec szeroko rozpruł nieszczęsnemu boki.

Ale młodźcy odsunęli się daleko — nie ma nadziei ich dognania, więc Agaj-Han odkręci się nazad i szłąc wściekłym wzrokiem za łódkami, malejącymi wśród wyziewów nad korytem Pratwy, zaczyna wracać do brzegu.

⁷⁵larwa (daw.) — maska. [przypis edytorski]

Lecz koń mu już nie służy, ledwo że rusza jeszcze nogami bezsilnymi na odparcie dość wody, by posunąć się naprzód. Stoi na miejscu, nie idzie w głąb zaraz, bo pracuje jeszcze, ale ktokolwiek nań patrzy, nie wątpi, że już po nim. Kilka minut trwała ta walka; wręście on spuścił głowę, wciągnął ostatnim oddechem pełno wody w nozdrza i poszedł na dno. Młodzieniec, splątany w strzemionach i cuglach zniknął również, a krzyk przerażenia, który bez dołożenia się ludzi w takowych chwilach z piersi im wylatuje, tak że sami zdumiewają się, przysłuchając się jego dalekim echom, rozległ się po brzegu.

Nieco dalej od miejsca, gdzie koń i jeździec zapadli, zamąci się woda, głowa pluśnie na wierzch, jedna tylko ręka fałę rozcina i sunie przed głową. Nikt z patrzących nie wierzy, by tatarskie pachole zdołało do brzegu się dostać. Ciekawie wyszczerzają oczy, patrzą pilnie, tak jak w innych krajach lud patrzy na aktora, grającego w okropnej sztuce.

On, szczęściem, pozbył się szyszaku — włosy zroszone połyskują w promieniach miesiąca; twarz jego do trupiej podobna, wszystkie mdłości⁷⁶ konania na niej się odbijają, pasuje się rozpacznie w czystej, srebrnej wodzie, która go otacza dokoła, w której głębi księżyc się złości, ozdoba grobu zgotowanego na dzień — ale on w tej chwili na nic już nie zważa. Jeszcze zostało się drżenie zazdrości w piersiach, lecz zapchnięte w głąb, bo dreszcz śmierci wziął górę, instynkt życia jedyną stał się namiętnością, pełną energii, wzywającą każdego muszkuł, każdą żyłę do działania, rządzącą siłami ciała, tak jak miłość rządzi myślami mózgu; ostatnią zbawicielką w godzinie niebezpieczeństwa, kiedy rozum, nieprzytomny sobie, ustępuje z własnego tronu, z głowy człowieka. Coraz prędzej, coraz mocniej, potem coraz wolniej, coraz słabiej darł się ku brzegowi. Z początku przebiegały mu na licach konwulsyjne bóleści, teraz już tylko omdlenie, a czasem jeszcze podrzut życia wyskoczy na nich. Głowa chyli się, pociągnięta ciężarem namokłych włosów. Drugą rękę dobył, ale ta, bezsilna, błąka się po wodzie w tą i ową stronę, jak sucha gałąź na nurtach potoku. Już dwa razy fala pokryła mu czoło, dwa razy podźwignął się ostatkiem sił, a dziwno wszystkim obecnym, że tyle ich w tym wysmukłym ciele.

To nurząc się, to podskakując jak raniona ryba, jeszcze upłynął kilka kroków.

Już niedaleko do ładu, powiązali rzemienia od siodeł i od kołczanów — rzucili mu na czas właśnie, bo zaledwo uchwycił się zębami i dłonią, aliści zemdłał zupełnie; ale choć bez zmysłów, trzymał się sznura, jak trup trzyma się trupa, z którym walcząc, razem upadł na wieki — i tak dociągnął się aż do brzegu między towarzyszy.

VI

Już niemało czasu ubiegło od tej nocy miesięcznej, w której wojewodzianka sandomierska, uszedłszy z więzienia, odpłynęła na kozackim czólnie.

Wielkie państwo moskiewskie pali się wciąż i dymi pożogami Polaków. Rozbiegli się husarze i potrząsając skrzydły, jako drapieżne orły ulatują ponad gruzami i gęstym trupem. Wycieczki „stracęców” niewstrzymane u Kaukazu, w głębie azjatyckie się zapuściły, każdy rabunkami pnie się do bogactw, rycerskim czynem do chwały; miasto zburzyć, wieś spalić jest ich chlebem powszednim. Z niewolnicami pływają nad stosami popiołów, grzeją się pośród mrozu na zgłiszczach pałaców, winem i miodem sączą się wąsy — tym lepiej im potem usta kleić z ustami Azjanek.

Jak wiekiem wprzód na drugim końcu ziemi Hiszpanie hasali po odkrytym świecie, tak dziś Polacy wysypują się na Moskwy obszary. Patrz, Korteż⁷⁷ Montezumę ściąga z tronu, Żółkiewski Szujskich prowadzi; Meksyk płonie kagańcami wśród czarnych jezior i wzywa pomsty za skrzywdzonych bogów; Moskwa o tysiącu kopuł burzy się o świętych swoich i znieważone cerkwie.

Nowy to świat był Polakom: wschodni, szeroki, otwarty na stratowanie końskimi podkowymi. — Co tylko spało w Lechii hartownych dusz i dzikich serc, to przyszło obudzić się i żyć zażarcie na niwach od Moskwy do Astrachanu. Żyją więc bez spoczynku, walcząc dniem i nocą, z hełmem wbitym na czoło, z bechterem przykutym do piersi,

⁷⁶mdłość (daw.) — słabość. [przypis edytorski]

⁷⁷Korteż, właśc. *Hernán Cortés* (1485–1547) — hiszpański konkwistador, zdobywca Meksyku; w 1619 po przybyciu z wojskiem do stolicy azteckiego państwa, położonej na wyspie pośrodku jeziora, uwięził jego władcę, Montezumę II; zmuszony przez azteckich powstańców do ucieczki z miasta, powrócił i z pomocą indiańskich sojuszników po ciężkich walkach w 1621 zajął stolicę. [przypis edytorski]

wolni, śmiejąc się z próśb i rozkazów, nie dbając o dom, rozmiłowani w gonitwach i żeglugach, swobodni przez wszystkie dni swoje, póki śmierć nie zaskoczy. Jej jako pani czołem z siodła biją o ziemię. Towarzysze przesadzą trupa i lecą dalej.

Ciągnącym z cieplic nieraz zima zajrzy w oczy, z szalów przewieszonych na plecach, z winogron u siodła wiszących, z kamieni Wschodu, szydzi sobie mścicielka północy; mróz im członki ćwiertuje i powieki spuszcza nad oczyma. — Tak wśród wozów i koni całe padają hufce, a Moskwicin, który jeszcze wczoraj o południu lękał się ich wąsów, kiedy przejeżdżali obok chaty, dziś śmiało, klaszcząc w ręce, depta po nich i błogosławi niebu.

Ginęli prędko w onych czasach książęta i hetmani z rozkoszy i z bojów. Ale nad świeżą ich mogiłą powstawali drudzy, równie dzielni, równie zapaleni, by z życiem wcześniej się rozstać, w kilku latach zawrzeć wiek cały chwał i rozpusty. Nie szło im o to, dziś, jutroli⁷⁸ padną, ale pragną umrzeć królami, dalekim niwom dać we znaki polskie imię, zapuścić się w kraje bajeczne, pomiędzy góry i morza, innych widzieć ludzi, za niebezpieczeństwem ścigać, tchu mu nie dając, i zapchnąwszy w ostatnie schronienie, tam ostatnią, ogromną zwieść walkę jak z tygrysem w jaskini.

Przed wieki takimi bywali bohaterowie, zwycięzcy Rzymu, którym wolność wrzała w piersiach, tak, że od⁷⁹ niej pędzeni naprzód, kochali się w błędach, zjawiskach i wiecznej walce ze wszystkim, co ich otaczało, z ludźmi i żywiołami, zmagając się z burzą po oceanie, tratując po gruzach na lądzie, a kiedy i ludzi, i burz nie stało⁸⁰, klnący w rozpacz, że odetchnąć im trzeba.

Patrz na Aleksandra z Lisowa⁸¹! Nie ujrzysz go nigdy całkiem⁸², bo zawsze ci go stos ciał lub kłęb dymu sprzed oczów wyrwie w połowie. To mignie szabla wśród ogniów, to poła burki zakręci się na rozwalinach; to głowa czasem wyrzy, broda, wąs, zroszone iskrami, czoło zwęglone, oczy pełne żaru, a reszty ciała nie widać, bo gdzieś zanurzone w gruzach i popiołach.

Tam na łożu w namiocie umiera książę Rożyński. I jemu też piękne dni świtały kiedyś, ale teraz przyszło do ostatniej chwili, w kwiecie młodości, wśród niesfornych hufców. Ich krzyki i odkazywania dochodzą uszów wodza jak muzyka pogrzebowa, w trapiącym śnie słyszana — na twarzy jego coś miększego przymieszało się do wyrazu odwagi i twardości. To nie gladiator starożytny, konający z energią rzezi na licach, z groźbą i natrząsaniem się z ludu, który piętrzy mu się nad głową i oczami krew z ran jego żłopie, ale bohater żegnający życie bez żalu, z żalem żegnający złudzenia żywota, dziarski i nieugięty, póki chwala mu kochanką wierną była, a w westchnieniach rozplywający się za tą, którą tyle czcił i lubił pieścić na łonie, a która go wśród uścisków niemiłosiernie zdradziła. Rozpamiętywa on teraz marność ludzkich zamiarów — na nowych powzięcie już nie staje czasu — a wieczność mało znana jego duszy. Ziemi już prawie się nie trzyma, a do nieba ramion wyciągnąć nie umie. Łoże śmierci jest własnym jeszcze, ostatnim jego światem; w tych kilku belkach, lamparcią skórą zarzuconych, ściągnęły się królestwa, o których marzeniem upijał się długo. Jeszcze hełm i buława stoją niedaleko, ale już może sięgnąć ręką do nich nie potrafi! Ich polyski w promieniach słońca szydzą z umierającego. Więc smętno tej żołnierskiej duszy na progu nieznannej krainy, gdzie myśleć i modlić się trzeba; a władać ludźmi i gonić po bitwach, tam gdzie wiedzie serce, nie sposób — pierś jego coraz bardziej, coraz bardziej mdleje!

Ale postrach Azji, ale rycerz dawnych wieków, Chrobrych i Śmiałych dziedzic w puściznie sławy, na arabskim dżanecie, w słonecznej zbroi, jeszcze panując swoim rotom, z chyżością Tatara przelatuje pustynię, z głęboką sztuką zachodnich wodzów bitwy wygrywa, nigdy zwycięstwu nie dając się wymknąć z rękojeści szabli, gdzie go więźniem trzyma od pierwszego dnia, w którym wystąpił na boje. Nie spodziewaj się śladu słabości

⁷⁸dziś, jutroli (daw.) — konstrukcja z partykułą pytającą -li; znaczenie: dziś czy jutro. [przypis edytorski]

⁷⁹od niej (daw.) — przez nią. [przypis edytorski]

⁸⁰nie stało (daw.) — zabrakło. [przypis edytorski]

⁸¹Lisowski, Aleksander Józef (ok. 1575–1616) — pułkownik królewski, twórca i dowódca tzw. lisowczyków, oddziału lekkiej jazdy powstałego w 1611 r. i prowadzącego walkę podjazdową na wsch. i półn. rubieżach Rzeczypospolitej podczas wojny polsko-rosyjskiej (1609–1618); oddział złożony był z Kozaków, różnego rodzaju wykolejeńców i desperatów (pierwszy oddział Lisowskiego przyjął nazwę „straceniów”), którzy służyli za zysk z łupów, nie obciążając skarbu państwa kosztami żołdu. [przypis edytorski]

⁸²całkiem (daw.) — w całości, całkowicie, w pełni. [przypis edytorski]

na licach uświackiego Sapiehy — smutek go nie zwątli! Do ostatniej chwili będzie tłukł mieczem o bechtery wrogów, do ostatniej chwili będzie się pasował z ludźmi i przeznaczeniem, z swoimi i cudzymi; a kiedy zgon przed nim stanie, powita go ze zgrozą na twarzy, z zmarszczonymi brwiami, jako przystało na męża, który nie wie, co trwoga i co ukłon komu, ale wie, że go się lękają i że po bojaźniach ludzkich wdrzeć się można do tronu. Pełny myśli swoich, obojętnie poczuje, że śmierć już w nim, i dumając o zamiarach, dzierżąc hardo głowę, bawiąc się rękojeścią miecza dla nauki, jak berło trzymać przystoi, dech wyzionie w postawie króla zasiadającego na tronie [w pierwszym dniu panowania swego]. Ta ogromna burza, co z Lechii ciągnęła na Moskwę za gwiazdą swoją, nadobną Mniszchówną, teraz już na osobne rozsypuje się chmury, a każda chmura szamota się w kącie widnokregu. Gdzieś między nimi gwiazda ich zniknęła.

Od dawna nie słychać już o carowej, inne imiona pną się na stolicę carów.

To Zygmunt wskazuje na syna, a myśli o sobie. To Władysław słyszy zewsząd przysięgi narodu i drży, niecierpliwym dostać się do berła. To w kostromskim⁸³ monasterze, przy szlochach matki, synowi Filaretowemu⁸⁴ czołem próg zmiatają bojary, prosząc, by objął jarzmo nad ich karkami, by ocalił wiarę błahoczesną i państwo Ruryków.

Zamieszanie jakby w dzień sądu ostatniego powstaje wśród tyłu wojsk i pokoleń. Nie ustają pożary i mordy, ale nie wiedzieć już, kto daje do nich hasło po nocach. Każdy szlachcic, każdy młodziec wodzem się mianuje. W ostatnich chwilach chce się każdy nacieszyć choćby jedną godziną władzy, nie już jako prosty żołdak w dzikiej prostocie płasnąć we krwi i zataczać się w perzynie, ale jako pan, siedząc na dżanecie, patrząc z ubocza, jako gród się pali, użyć spokojnie rozkoszy pożogów.

Języki, oręż, obyczaje, powikławszy się, zgiełkują z sobą. Ciur obozowy wschodnie śpiewa powieści; na hełmie husarza półksiężyc złoty połyska; mową polską Tatar się odzywa, Moskal nie wie, komu służy: hufce Władysława i hufce Pożarskiego pełne jego.

Na błoniach otworzystym biegnie rota zbrojnych i wrzeszczy o dwa razy zabitym Dymitrze, że on zmartwychwstanie jeszcze. Tam naprzeciwko sunie zbłąkany tłum, jak gromada leśnego zwierza, i o Szujskim wspomina. Aż tu rycerz stał okryty nadbieży i kopią wysuwając, w pędzie zawoła: „Niech żyje Laszka Maryna!” — Z boru wystąpi pułk „straceńców” i śpiewa żale o umarłym wodzu, Aleksandrze z Lisowa. Ze wzgórze spuści się chmara perekopskich, na plon zajadła, sobie żołądująca, nie komu. Aż tu nadjedzie hufiec sędziwych panów, zbrojni jak inni, poważniejszy od innych, z pacholetami z tyłu, z sztandarem koronnym i surowymi głosy wzywają przed stopnie Władysławowego tronu.

Na rzecze, co płynie w pobliżu, na czajkach błysną młodźcy lecący ku Czarnemu Morzu. Nurty ich podchwycają i fale przerzucają sobie. Oni pędzą gdyby na stepie, radośni nadzieją łupieży, śmiejąc się ze skał, co czasem ku nim wyskoczą spod wody, z dłonią przykutą do steru, z dumką na ustach, z czołem wypogodzonym na burzę, przeciw którym spieszą. Na grobli, wykręcającej się wzdłuż tego jaru, ciężkim pochodem zbliża się szwedzka piechota, w milczeniu idąca do boju, pilnująca swoich szeregów jak swojej płacy, z zapalonymi lonty, berdyszami⁸⁵ najeżona. Między tymi kępami i krzewy czołgają się szkockie strzelce z lukami, które jedno⁸⁶ wyspiarskie ich dłonie naciągnąć potrafią,

Koniec świata, Wojna,
Władza, Rosja

⁸³*kostromski monaster* — Monaster Ipatiewski w Kostromie, prawosławny męski klasztor pod wezwaniem Świętej Trójcy i św. Hipacego, zbudowany nad brzegiem rzeki Kostromy w pobliżu miasta Kostroma, wg legendy założony ok. 1330 r. przez tatarskiego księcia Czeta nawróconego na chrześcijaństwo. Wiosną 1609 r. zabudowania klasztorne zajął drugi Dymitr Samozwaniec, lecz już jesienią armia moskiewska odbiła monaster. 14 marca 1613 ukrywający się w Monasterze Ipatiewskim Michaił Fiodorowicz Romanow został wybrany na nowego cara rosyjskiego jako Mikołaj I. [przypis edytorski]

⁸⁴*syn Filaretowy* — Michał I Romanow; był on synem Fiodora Nikiticza Romanowa (1553–1633), który po wymuszonym przez cara Borysa Godunowa wstąpieniu do monasteru i złożeniu wieczystych ślubów przyjął imię Filareta; również matka Michała Romanowa, Ksenia Iwanowna Szesztowa została zmuszona do wstąpienia do klasztoru, gdzie przyjęła imię Marta. [przypis edytorski]

⁸⁵*berdysz* a. *bardysz* (z łac. *barducium*: siekierka) — broń drzewcowa piechoty; ciężki, szeroki topór o silnie zakrzywionym ostrzu, osadzony na długim drzewcu. [przypis edytorski]

⁸⁶*jedno* (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

z strzałą, co gałąź leszczyny rozczyknie w gęstwinach boru i pióro z każdego hełmu strąci w dół niemylnie.

Tymczasem po drodze, środkiem równiny, odezwią się hymny; w mitrach i ornatach postępują czernicy⁸⁷ z krzyżem, co jaśnieje rześzystymi połyski, z obrazami świętych, od których woń cedrów się roznosi, z gromnicami w dłoniach, a dym gromnic baldachimem wije się nad nimi; na siwe brody, nagie czoła, na drogie kamienie i szaty, na lamowane chorągwie promienie słońca padają i mgłę jasności z nich słońce ciągnie ku sobie, tak iż wydają się boskim zjawieniem, co zstąpiwszy na ziemię, przesuwają się z wolna przed oczyma ludzi, śpiewając o wielkim patronie moskiewskim i o zbawieniu Moskwy przez kapłańskiego syna.

Nagle trąby i bębny zagłuszą pieśni kościelne; tu chmura strzał wyniosła się, tam las z dzid wyrósł nad głowami, owdzie szable, atagany⁸⁸, kindżały kręcą się w powietrzu. Owi taborem się opasują, tamci wołają zdać się na chyżość stóp swoich. Inni głaszczą koniom grzywy i śmieją się z pieszych. Każdy do walki się gotuje podług wrodzonego obyczaju. Polak nuci o Bogarodzicy, pokręca wąsami i długą szablę pieści w dłoni, by mu dobrze służyła. Przybyłcy z azjatyckich puszczy trącają luków swoich struny i ich brzękiem dodają sobie wściekłości. Niemcy na cel biorą wrogów i mierzą w nich długo, spokojnie, wparłszy kolbę w obojczyk. Kozacy zeskakują z siodła i za nimi gotują rusznice. Owdzie Tatarzyn kładzie w usta kryształki opium, by mu bitwa przeszła jak sen, a śmierć, jeśli ją spotka, wydała się wstępem do Edenu. Aż tu huk, wrzaski dadzą się słyszeć. Dym pełnie nad głowami walczących i poległych. Z hufców, dotąd spokojnych, porobiły się wiry ze stali, które się kręcą po równinie [— zgrzytają kordy o pancerze i hełmy].

Wszyscy, jedni po drugich, to zwyciężą, to przegrają, to się cofną, to znów pomkną się naprzód, a każdy walczy za kogo innego. Sto hasłów buja w powietrzu i gęszą się nawzajem; sto imion, sto zamiarów, wcielonych w głos, ulatuje ponad walczącymi, miesza się w nieładzie, żadne wygórować nad resztą nie zdoła i wreszcie wszystkie opadną w dół na martwe głowy tych, z których ust wyszły. Głucho — samotno — chyba że słychać jeszcze pluskanie krwi z żył trupów.

Takie co dzień po całej Rusi odbywają się boje. Rozsypała się już wieża babilońska Dymitra, a jeszcze ci, którzy ją dźwigali, nie mogą dać sobie pokoju, rozbiegli się na jej gruzach, miotani szałem to sławy, to plonu. Ten, który dziś naspędzał więźniów gromadę, jutro ręce poczuje krzepnące w kajdanach nieprzyjacielskich. Ten, co dziś traktuje po ciele wroga, jutro sam dostanie się pod czyjeś podkowy i stratowan będzie. Cieszą się całą noc marami państwa; o brzasku już odleciały, a samym głód dokucza lub miecz wisi nad głową.

Tak wyginał cały ród bohaterów!

W ich śladach mało kto już ważył się wstępować, bo w tych śladach krew czarna krzepnęła i prochy z starych buław książęcych leżały. Zdawało się, że już usypiają bałwany tej powodzi, która z polskich równin wylała się na moskiewskie błonia; bo jedne wyschły, drugie cofnęły się wzdłuż nadbrzeży, kiedy krzyk usłyszano podobny do tych, które ucichły niedawno, groźący burzą, krzyk męża wyciągającego szablę w własnej sprawie. — „Z tej szabli mojej tak cienkiej musi wylecieć dla mnie królestwo”. — I wnet ujrano, jak młodźców hufiec pędził ku wschodowi za wodzem i niewiastą precudnej urody, trzymającą dziecko w łęku, nad siodłem rączego rumaka.

Właśnie w tym samym dniu dzwony cerkiew Moskwy rozrywały chmury swoimi brzękami, bo syn Filareta tron Kremlinu zasiadał, wśród bojarów krzyżem leżących.

Ten krzyk nagły z dziarskich piersi wypuszczony wpadł im na głowy leżącym, a w uszy młodemu carowi:

— Kto — zapytał — miesza naszych państw spokój? —

Ej! Carze, to Igor Sahajdaczny Zarucki, to wódz dużej ręki, rozkochanego serca. On czekał długo, póki padną wszyscy równiennicy wokoło niego, póki nie zostanie na stepach i w miastach ruskich nikogo, co by śmiało zajrzeć mu w oczy; bo takich było kilku przed laty, ale dziś, kiedy sam się zobaczył panem nad trumnami Rożyńskiego, Sapiehy, Strusia, Aleksandra z Lisowa, po odwróceniu Chodkiewicza i Żółkiewskiego, ostatnim człowiekiem

⁸⁷czernicy — mnisi prawosławni. [przypis edytorski]

⁸⁸atagan — jatagan; rodzaj broni białej pochodzenia wschodniego. [przypis edytorski]

z pokolenia, co, rodem z Polski, żyjąc wśród pożarów i bojów, przeszło prędzej od pokoleń ludzkich, ale też głębsze ślady za sobą zostawiło niż zwykły ludzkie pokolenia — puścił cugle na grzywę koniowi i popędził w zawód, na którym groby poprzedników służą mu za słupy drogowe. Nic go nie wstrzyma, póki wróg stałą nie osadzi mu serca; bo dumny, że sam jeden został na starym pobojowisku, świeżą krwią odmłodzić go pragnie, wierząc głęboko, że gorączka, która nim rzuca, jest przeznaczeniem nieba; a zresztą przestałby i na tym, że to chęcią Maryny, tej Laszki cudzoziemki, nieznużonej trudem i klęskami, która dotąd z pychą rozpamiętywa dzień, kiedy jej i Dymitrowi mężowi cała Moskwa przysięgała na wiarę. Ku stepom, ku góróm, ku Azji leci więc z dobytą szablą, a pochwa gdzieś się osunęła i w biegu zgruchotały ją końskie podkowy.

VII

Kto i razu nie oglądał miasta panującego nadbrzeżom Kaspii⁸⁹, ten chyba sny miał okazałe, ale przepychu nie widział na jawie; niechaj więc porwie za kij pielgrzymi i pójdzie oczy nacieszyć przed śmiercią!

Wołga jak matka ramionami obtacza Astrachanu mury i u piaszczystych piersi go trzyma. Spomiędzy jej nurtów podnoszą się duchy, nad nimi królują wieże, minarety, półksiężyc pogan i greckie krzyże, a kiedy słońce o południu jaśniej, owe blachy srebrne i złote żywym ogniem płoną — rzekłbyś, iż nad każdym gmachem zawisł meteor nieba!

A po ulicach, korytach, rynkach, dzieci stref rozmaitych biegną, w łódkach płyną, gwarzą, krzyżują się tłumnie; owdzie Tatar z Aidoru przesuwają się w czólnie, z rozwartym kaftanem, z wartkim wiosłem, któremu żaden z innego plemienia nie podola. Tam Gheber⁹⁰ z pasem narodowym na piersiach gibko przemyka pomiędzy ciżbą i wchodzi do świątyni, kędy wieczne płomienie goreją. Perskie kupcy w deliach stąpają poważnie, zamyśleni, głaszcząc sobie brodę, odwracając się groźnie, kiedy Turka spotkają o białym zawoju, o kindżale przy boku, szemrzącego modlitwę do proroka; owdzie na krążganku stoi Hindus z Lahoru, słodycz żarzące oczy mu cukruje, rysy twarzy prześlicznej łagodności, zaciągnięte miedzianą barwą, w jednym ręku trzyma jaśminu gałązkę, w drugim złote medale, na kwiat i na złoto spoziera uprzejmie, aż zda się, że omdleje z rozkoszy. Wszystkich hord Tatarzy spotkali się tutaj. I owi, co w rozsypkę po wnuku Tamerlanowym się rozbiegli, i ci, którzy osiedli w Krymie, by hołdować sułtanom, i ci, którzy, dotąd wolni, paszą konie piołunem stepów. Greckiej wiary ludzie, wielkiego państwa moskiewskiego syny, przechadzają się dumnie jako chrześcijanom i panom godzi się wobec pogan i poddanych. Ich kościół brzmi dzwonami i jaśniej przepychem, a zatknięty krzyż na nim wyżej od wszystkich minaretów sięga w powietrze. — Rzadziej zdarzy się spotkać człowieka przybyłego od krain zachodu. Czasem jednak przejdzie po rynku wyspiarz z owej ogromnej wyspy zamorskiej, w czapce z piórami, z wstążkami u trzewików, z szpadą u boku, krokiem sążnistym, niespiesznym jednak, patrzący przed się, a niekiedy wokoło, lecz już wtedy z nieużytą dumą. Włoch też uwija się po ulicach, wymokłej twarzy, z ognistymi oczyma, z koturnem na nodze, z sztyletem zatkniętym u brudnej koszuli; a na odnogach Wolgi, które wciskają się do miasta, poznasz Wenecjanina po kształcie łódki, którą sobie przypomnieć chce adriatyckie mielizny, po czarnym płaszczu, po złotym łańcuszku na szyi, a najbardziej po zmarszczkach, które chęć zysku i bojaźń ojczystych sądów na czole wyryła. Niekiedy na zakręcie kanału ozwie się dźwięk gitary i wschodnich grzechotek, czasem też zabrzmiały cymbały i naczynia ze spiżu, o które biją wonnymi różdżkami Iranu dziewice. Śpiew rozlega się czasem w portykach domów, ciągnących się nieprzejrzenie, przepychem azjatyckim wystrojonych. Pomiędzy nimi tu i owdzie stoją chaty Tatarów, okute szynami żelaza, panów kocujących drewniane namioty wśród stolicy bogactw handlu. Zewsząd powiewają spuszczone kobierce. Zda się, jakby od krążganków, od okien, leciały hurmem kwiaty i zatrzymane kołysały się w powietrzu — nad galeriami, nad płaskimi dachy, rozciągnięte opony z jedwabiu, pomiędzy

⁸⁹ *Kaspija* — Morze Kaspjskie. [przypis edytorski]

⁹⁰ *Gheberowie* (daw.; z pers. *ghebr'*: niewierny) — Parsowie, grupa religijna, uważana czasem za etniczno-religijną, wywodząca się od wyznających zaratusztrianizm staroż. Persów, którzy w ucieczce przed muzułmańskimi prześladowaniami w VIII–X w. osiedlili się w Indiach. [przypis edytorski]

ich rysunki i hafty promienie słońca biegają, gdyby wśród ogrodu pełnego róż i motyli, a ogrody i winnice zielonym wieńcem okrążają miasto.

Świat to z tysiąca kolorów i uczuć złożony, pełny życia, brzmiały setnymi języki; okazała tęcza wszystkich narodów Azji, jaśniejąca wiecznie nad falami Wołgi, od reszty ziemi pustyniami odcięta i morzem.

Ale czym są pustynie, kiedy lotne rumaki młodźców, spragnione, kurz miasto⁹¹ wody piją i lecą dalej z wodzem na czele! Wpław tumany piasku przepłynęli, Tatarów i Moskali rozbili, na ich trupy nie oglądali się nawet i nad Wołgą stanęli. —

Tu Sahajdaczny kazał ściągnąć wodze i odpocząć ludziom swoim; potem spoziera ku północy, skąd Wołga płynie, i czeka; niedługo czekał, bo tam, gdzie nurt rzeki miesza się z oddalą, zda się, że czarna chmura przysiadła na wodzie i nie roztapiając się w niej, pędzi jak gwałtowna burza.

Im bliżej, tym prędzej bieży, aż słyhać jęk fal.

— To czajki nasze! — krzykną Kozacy. —

Wódz nic nie odpowie i skinął ręką, by zachowali milczenie. Potem zbliżył się do lektyki przesłonionej kosztownymi firanki, nad którą korona carów z szczerego złota się wznosi i odsunął boczną zasłonę.

— Hospodarko! — rzekł.

A ona obudza się ze snu i w rozmarzeniu jeszcze, blaskiem kopuł na przeciwnym brzegu olśniona, pyta się, czy to Moskwa i Kremlinu szczyty.

— To nowa twa stolica, królowo Azji — odparł hetman i wskazał na wody okryte czółnami. W tej chwili wzrok jego pałał dumą zdobywcy i szczęściem kochanka.

— A więc każ waszmość do szturm, bom strudzona podróżą wśród piasków i w palacu odpocząć mi trzeba. —

— Słońce ku stepom się spuszcza, ale mniejsza o to: Astrachan moim dziś będzie — krzyknął Zarucki i ku swoim zdąży⁹².

Ze statkiem doświadczonego męża dawał rozkazy niezbyt wyniosłym, ale stanowczym głosem: każde jego słowo głęboko zapada w pamięć towarzyszy; niedługo też przemawiał, bo tyle bojów razem przewalczyli, że oni już teraz wprawili się do jego chęci i celów.

— Jak tylko wpadniecie, a już mrokiem, podpalić dom jaki u wnijsćia, pierwszy lepszy, byleby gorzał jak smolna beczka na stypie; przy nim snadniej obaczyć, izali nieprzyjaciół zginął naprawdę lub dyszy jeszcze. Łupy sam wam rozdzielę, a znie mnie, zem sprawiedliwy. Tej pierwszej nocy nie tknąć mi się ni dziewczki, ni wina, ale strzec się zasadzek i rąbać, dopóki sił stanie. Starcom, dzieciom i białogłowom zda się przepuścić, przecie my nie bisurmany. —

Potem wsiadł na czółno i podobnie mówił do nowo przybyłych. Lektyka złożona kołysze się już na Woldze, przy niej on stoi — to czasem spojrzy na Marynę, to znów spogląda na szyki swoich: konie ze spętanymi kopyty zostawili na brzegu, jutro, jeśli Bóg da, po nie się przeprowią, a one skaczą i rżą za odpływającymi jeźdźcami.

Na wyspie przed nimi w zmierzchu gmatwiają się Astrachanu wieże i mury dziwnie się łamią, to wyskakując, to cofając się w tył; słyhać brzmienie wieczornych modlitw, gdzieś tam światło zamignie, to lampa wejdzie na szczyt minaretu, to latarnia gdzieś błysnie na wieży, znad okolicznych trzęsawisk mgła się podnosi i leniwo wlecze się w górę; na brzegach wicher się zakręci i wzbije tumany białawego kurzu — gwiazda załśni wśród błękitu, poniżej meteor przeleci nad wyziewami. Choć robią cicho wiosłami, czasami się pożali uderzona fala. Niekiedy pomiędzy tyłuma⁹³ zbrojnymi chrzęst pancerza się ozwie, szmer takowoż słyhać, złożony z przytłumionych głosów, podobny brzękowi owadów nad błotami; czółna się zetną z sobą w pędzie i stukną. Na każdego z tych odgłosów rysy wodza pomimowolnie zadrzną, bo jemu dreszcz biega w piersiach jak młodzieńcowi, który się skrada pod okno lubej kochanki.

⁹¹miasto (daw.) — tu: zamiast. [przypis edytorski]

⁹²Słońce ku stepom się spuszcza, ale mniejsza o to: Astrachan moim dziś będzie (...) — W oprac. Hertza rozdzielone (nielogicznie) na dwa akapity: pierwszy narracyjny aż do „ale mniejsza o to”, zakończony kropką, drugi dialogowy (od „Astrachan moim”), stanowiący wypowiedź Zaruckiego. [przypis edytorski]

⁹³tyłuma — dziś popr.: tyłoma. [przypis edytorski]

Zbliżyli się do wyspy — już mielizny podchwytyją spód czajek i one więzną w mule. Wtedy z owego milczenia, zgodnie, razem, wydobyło się ogromne „burra”, które nad wodami się rozległo i pędzone wichrem, uderzyło o mury Astrachanu.

Wnet cała tłuszcza wali się ku miastu, wśród kilkunastu zbrojnych statków została lektyka, a wódz pożegnał jej panią obietnicą zwycięstwa i poszedł do walki. Nie uszło chwil kilku, aż tu buchnie pożar, Wołgę ozłoci, niebo luną rozkrwawi; ogień to wesela, przy którym hasają młodźcy.

Kopuły, księżycy, krzyże, jako gwiazdy mordy, czerwono zabłyśły nad miastem, między nimi pędzą kłęby dymu, które je przesłonią, to odkryją na przemian. Burza to pełna dziwów między niebem a ziemią; poniżej czarne postacie płasają wśród płomienia, co chwila znikając jak duchy, to znowu wracając na widok, podług tego jak wichry przesłoni ich kurtyną z popiołów lub obwiedzie kręgiem z ognia. Wciąż grzmi wrzask najezdniczków i nie daje krzykom broniących się, jękom rannych przedrzeć się aż do uszów Maryny, która stoi na przodzie statku otoczona swoim dworem, starając się utaić wzruszenie, udając męskie oblicze, by nikt nie wątpił, że zrodzona do berła. Czasami jednak zadrzą jej kolana i słabe westchnienie wymknie się z piersi. Królowa twoja, o Astrachanie! płacze nad tobą, pierwszej nocy panowania swego.

Wtem spośród wyziewów, drzemiących nad zatokami Wołgi, od morza żagle się ukażą i suną po wodzie jak mary po darni smętarzów⁹⁴; na odsiecz miastu znać spieszą majtki wracające z kaspijskich połowów; a że miasto już płonie, by zemścić się, wprost pędzą ku czajkom carowej.

Wtedy ona do młodźców się odezwie, bez drżenia, z powagą i wdziękiem niewieścim pospołu; kazała podać sobie kolczugę i zarzuciła przez piersi jakby chustkę jaką — i stanęła pod koroną złotą, przy śpiącym synie. Pośród błyskawic lecących od pożaru zaczęła się walka; ale wnet zupełna ciemność walczących ogarnie, to znów luna ich oświeci.

Ale na czajkach kozackich błysnęły gromnice — straszne to gromnice, od których dalekiego połysku Stambuł drżał nieraz — matki tysięcy iskier i węzów z płomienia skaczących do oczu, pełnących po drewnie i żelazie, niezgaszonych niczym. Z rąk młodźców wyrzucone, spadły na pomosty rybaków i pożar na falach Wołgi syczy i bucha w odpowiedzi na szumy pożaru, którym Astrachan płonie.

Cała przestrzeń się rozwidniła — słupy dymu nad wodą się wzbijają. Wichry gwizdzą pośród masztów i lin, coraz wyżej, coraz szerzej pcha ogień, który wdziera się od pokładów, liże krwawymi języki białe żagle i na perzynę je rozmieca. Tymczasem młodźcy przykłękli na swoich łodziach, ale nie do modlitwy, choć milczą tak uroczyście, jak przy podniesieniu Bożego ciała. Milczą i celują, razem wypalili, świsnęły kule; słychać jęki zrazu; czarny kadłub tu i owdzie pluśnie w nurt i pójdzie na dno. Nastąpiła cisza głosów ludzkich na przeciwnym okręcie; nie wyginęli jednak do ostatniego; ale ci, którzy zostali przy życiu, oniemieli z przerażenia. —

Ich wysoki okręt na wołę Wołgi i wiatru się kręci; już ludzkie ręce nim kierować nie zdołają, bo maszty węglami się stały, płótna w dym poszły, naokoło niego, jak drapieżne ptaki, krążą małe czajki, usuwając się zręcznie i nagle spod walących się belek i masztów, a jak tylko owa zawieja przeleci, wracają do szturmu. Maryna ciągle rozdawa rozkazy — tysiączne blaski łamią się w pierścieniach jej kolczugi, kołpak z ukosa leży na skroniach, pół tylko włosów zakrywa, reszta buja sobie wśród iskier i burzy. Ktokolwiek na nią spojrzy, rad by rzucił się do stóp i uczcił panią, a potem skoczył ku wrogom i dał gardło w jej sprawie, by jutro nad tym pięknym czołem weszła korona.

Po łoskotach i po jękach wielu, łatwo poznać, że nieprzyjacielskiego okrętu ostatnia dobija godzina; na pół zgorzałe ciała czołgają się na pomoście; czasem dym się przerzedzi i widać oczywiście ostatnie podrzuty umierających. Wtem zerwał się wichry ogromniejszy niż przedtem i popędził palący się ogrom precz od czajek. Jako piramida z ognia wirem się kręci i odsuwa, od jego boków leją się strugi roztopionego ołowiu i z głuchym szumem padają w wodę; słychać też po niejakiem czasie, jako wpędzony na brzeg rozłamuje się do szczętu. Jeszcze kilka czołen od niego błąka się po Woldze, bez wioślarzy, bez sterników, jako męczenniki dawne, zataczające się po drogach z wypalonymi oczyma.

⁹⁴smętarzów — w oprac. Hertza: cmentarzów. [przypis edytorski]

Wtedy czajki znowu skupiły się naokoło Maryny i stoją w milczeniu; wszystkich oczy zwrócone ku miastu, ale dym rzucił zasłonę między miastem a nimi. Zza tej opony słychać wrzaski i szczęki; niekiedy strzelbę i loskot walących się murów, ale nic nie widać — niewieścia niecierpliwość przemogła w Marynie — ręką znać dała, by płynąć ku miastu.

— Już późna godzina, za długo u bram naszej stolicy stojemy — rzekła z uśmiechem i poprawiać zaczęła rozwiane pukle, głaszcząc je i trefiac, jakby na gody spieszyła. Wpłynęli w dym i zniknęli wśród niego.

Owóż jest wam powinszować czego, Igorze Sahajduczny Zarucki, żeście w tak przeważnej potrzebie górę wzięli i pod swoje stopy cisnęli miasto najwspanialsze po Moskwie, wznoszące się wśród pustyni jako czarodziejskie zjawisko. Dobrze wam tu odpoczywać będzie po trudach i jedwabiem perskim i muślinem Indii znój obcierać z czoła. Ale gdzież się podziało to plemię, które niedawno skakało i połyskiwało, wzorem lubieżnych jaszczurek, po twoich ulicach Astrachanie? — Dziś wśród zgłiszczów leżą pomięte winnice, a z nich dym czołga się w niebo nie już kłębami, ale niciami, jak zwykle bywa nad spalonymi gmachy, w których głębi tleją węgle jeszcze, przysypane gruzem i deszczem przemiekłe. Na rynku obcy żołnierze, od progów Dniepru przybyli, ciągną na los szaty twoich mieszkańców i twoich domów obicia, a w sali zamkowej zdobywca rozdaje kosztowności towarzyszom; twojego wojewodę, spętanego w łańcuchy, kazał stawić przed sobą; biada jemu, bo nie umiał zginąć jako na walecznego przystało!

Przez okno widać rozwaliny, przeszłej nocy dzieło, i pół miasta, i Wołgę w oddali; na podłodze tarcze, sajdaki, spisy, włócznie, hełmy, zawoje, siodła perskie, rzędy płonące od rubinów leżą w nieładzie, a między orężem i zbrojami połyskują tu i owdzie szaty niewieście, welony gwiazdkami przetykane, naramienniki, wachlarze z drogich piór, futra, kobierce, makaty, roztruchany ze srebra, misy, dzbany miedziane, meszty⁹⁵ wschodnie, zdarte z cieniuchnej nóżki, oplatane kwieciem ze złota i kwieciem z jedwabiu, bursztyny, kanaki⁹⁶, korale. Pośród owych łupów, to walających się na posadce, to ułożonych w stosy, siedzi w krześle wódz młodźców, otoczony swoimi i patrzy z pogardą na jeńca, który stoi przed nim wśród strażników z głową schyloną, ze spuszczonej ramionami, bo je ciężar kajdan ciągnie ku ziemi.

Grek to, co się urodził żebrakiem na Archipelagu wyspie, a spanoszył⁹⁷ się na dworze carów i wczora jeszcze panował nad Astrachanem jak trzytulny⁹⁸ basza. W oczach tleje ostatek piękności naddziadów, ale na twarzy wśród pryszczów od wina i zmarszczków lubieżności, lata bojaźń śmierci. Dotąd suknia wojewody na nim połyska, wprawdzie jej hafty rozerwane, podziurawione rękawy, pas osunął się na piersiach z zgruchotaną klamrą turkusową, czarne włosy kręcą się nad czołem, skąd zeszła pycha — ona do tego czoła już nigdy nie wróci.

Zarucki namyśla się w milczeniu; rysy, z początku surowe, wypogodniały, znać, że litość czy wzgarda przemogły nad prawem zdobywcy, nad zwyczajem owych wieków. Już usta się jego roztwierają, wnet wyrzeknie, by jeńca wypuścić. Wtem spojrział przypadkiem na poduszkę przy krześle — na niej leży jego bułat, karacena i kołpak się wznosi, czarny, stalowymi obszyty pierścieniami, sobolowym rąbkim obwiedzion, nad którym świeci topaz w złoto oprawny — i u owej klamry dziwnie wygląda zatknięty kędzior jakowys, spiekłą krwią i brudem zmazany.

Wyrwał go syn stepów i skoczył z siedzenia, w pochmurności czoła zagasł już wschodzący nań brzask miłosierdzia; pomiędzy łupami przechadza się żywym krokiem, deptając zawoje, szaty, klingi, mnie w dłoni sierść ową i ciągle milczy wśród towarzyszy, którzy, zadziwieni i przelękli, usuwają się przed nim.

— Widzieliście — wręście zawoła — widzieliście sami, jako ręce były na suchym i na mokrym polu, w trzęsawiskach nie grzęzły, ale z kępy sadzały na kępę, w nurtach rzek pływać umiały, gdyby dzikie wydry. Iwanie, byleś ze mną, kiedy Istambuł uniósł mnie z pożaru Kolomny, wszak on potu nie żałował wtedy, by ocalić pana; od dymu i iskier nie odwracał nozdrzy. Leciał na zabój przez płomienie i rzał z odwagi. —

⁹⁵meszta a. meszt (daw.) — miękki, lekki pantofel. [przypis edytorski]

⁹⁶kanak — tur. ozdoba wpinana we włosy, złożona ze sznurów pereł lub drogich kamieni; także: daw. szeroki, złoty naszyjnik wysadzany drogimi kamieniami, płasko leżący na szyi. [przypis edytorski]

⁹⁷spanoszyć się (daw.) — stać się panem. [przypis edytorski]

⁹⁸trzytulny basza — basza turecki mający prawo do buńczuka z trzema ogonami końskimi. [przypis edytorski]

Koń, Żołnierz, Miłosierdzie,
Śmierć, Zemsta

Tu się zatrzymał i zdał się szukać kogoś wśród stojących Kozaków.

— A ty, Sobolewski — mówił dalej, wskazując na jednego z nich — służyłeś mi za giermka w owej potrzebie z Achmetem Gierajem; pamiętaszli, jako biedna Giemza dokazywała pode mną. Trzy razy wskroś przez rzędy bisurmanów przebiełem się wtedy, a zawsze tak chyżo mnie niosła, że czasu nie miały ich oczy dobrze mierzyć, ich dzyryty dolatywać mnie! A mur on wysoki na uboczu łąki zielonej? Dobięła, przesadziła, spadła na wszystkie cztery kopyta, parsknęła i biegła dalej! A dziś, z nich obojga białe koście na brzegach Praty — przeklęta owa noc, owa pogoń, owe tatarskie pachole, przekłęci Moskale niewierni Marynie, zmienniki, służalce Michała, popowskiego syna: oni mnie pozbawili najlepszego konia, najlepszej klaczy mojej! —

I tu przestał, po chwili się odezwał, ale już gwałtowniej.

— Ja wam powiadam, słuchajcie, młodźcy, słuchaj i ty, Greku, choć nie rozumiesz i słowa, boś nigdy nie bieżał po stepie, jadłeś, piłeś, ssałeś winograd na sofach — ja wam powiadam, że już nigdy nie zobaczycie nic równego! Jako psy do mnie przywiązane były; a jaka maść, a jaki polot ogona, a jaka falista grzywa — oczy gdyby węgle, szczery ogień buchał z nozdrzy! Istambuł miał gwiazdkę białą między uszami, ale Giemza cała czarna była. Kiedym świsnął, przybiegały do mnie, kiedym pogłaskał, z radości tarzały się w piasku, a krzyknąć, to klękały, by łatwiej wsiąść było. Nie raz, ale sto razy ostrzegły mnie rzeniem, że nieprzyjaciel za borem, za wzgórzem, w borze; nie raz, ale sto razy życie im winienem. Cóż powiecie na to? —

Nikt nie śmiał się ozwać.

— A ja wam powtarzam, że lepszych rumaków świat już nie zobaczy. —

To mówiąc, porwał za puchar z kryształu stojący wśród łupów i rzuciwszy o ziemię, roztrzął na drobne kawałki.

— Przysiągłem owej nocy, odpływając na łódce przed patronem moim świętym Igor-em, że bojara moskiewskiego gardło przypłaci śmierć Istambuła i Giemzy: wojewoda astrachański za bojara ujść może. —

Umilkł i zdawał się dumać głęboko; kiedy po czwarty raz się ozwał, znać było drżenie w głosie.

— Chciałem przebaczyć. — Tu przez chwilę mowę i oddech zatrzymał. — Żołnierze, prowadźcie go na śmierć! —

Zemdlonego wynieśli z komnaty; a wódz niepewnym krokiem poszedł ku siedzeniu, sierść z grzyw końskich na nowo zatknął u kołpaka, ale zatłoczył głębiej, pod kłamrę, by już nie wyzierała więcej.

VIII

Przez całe lato gody w Astrachanie odprawiali młodźcy; czasem na wycieczki wylatują, lecz niedługo bawią, z plonem i moskiewskimi głowami wracają; plon dzielą między siebie, głowy pokażą Sahajdacznemu, potem w Wołgę rzucą, zawiesiwszy kamień u szyi miasto kijowskiej relikwii, która gdzieś, na pobojuwisku została. W pałacu, na wzgórzu zielonym, nad rzeką, przesiaduje pan i pani. Tak bowiem ich zowią od zdobycia Astrachanu.

Po salach, po galeriach, nieraz widziano, jako się przechadzała Maryna, oparta na ramieniu Zaruckiego, jako on do niej przemawiał, już nie kłaniając się jak dawniej, jak ona odpowiadała bez zwykłej dumy. A jednak w owym żołnierzu, który więcej nocy przespał pod niebem niż pod dachem, który w obozach ssał pierś mamki, nauczył się imienia Boga i mordowania ludzi, pozostało uszanowanie dla piękności, która w nieszczęśliwej godzinie powierzyła się jemu.

On, choć dzisiaj wszechwładnym jest panem w Astrachanie i rozkazów żadnych już nie słucha z ust, które niegdyś krótkim witały go i zęgały słowem, a później do jego własnych się zbliżyły; choć wie dobrze, iż imię „carowej” jest marą bez znaczenia, choć mógłby, koczujących wojowników obyczajem, znudzić się jej wdziękami i wypowiedzieć jej wierność, a nikt by się za nią nie ujął — dotąd jednak słucha jej słów, jako dawniej bywało, kiedy w pokorze zbliżał się do tronu Dymitrów. Dotąd namiętnym spojrzeniem rozkoszuje w jej licu i gotów zapomnieć o chwale i łupieży, byleby zyskać uśmiech dziękczynienia i słowo miłości.

Żołnierz, Kobieta

Przepych wschodu ich otacza. Sultańskie sofy i wezłowania, kobierce seraju, najrzadsze kwiaty, kamienie, konchy, perły naokoło błyszczą. Światła się palą w wazonach z przezrzystego alabastru i barwę rozkoszy po ścianach rozwodzą. Makaty, tkane w kwiaty ze złota i srebra, kształtnie się fałdują u okien i u drzwi; z piór ptasich u sufitu rozwieszona tęcza; na stole całkie krzewy róż i jaśminu, a w ich cieniu napoje azjatyckie, owoce, śniegiem zaprawione cukry, Archipelagu wina; po kątach palą się w misach pustyni balsamy; u stóp Maryny walają się porozrzucane po jedwabiu i atlasach korale, wachlarze, naramienniki i muszle.

Gdzieś w dalekich salach odzywa się muzyka, której tony wpływają do komnaty i jak ostatnie fale u brzegu, z wolna pluskając dźwiękami, umierają w jej i Zaruckiego uszach; owym nutom nic nie zrówna w słodyczy; a jednak jest w nich siła ukryta, co powoli, jak krople wieczornej rosy, których się nie czuje, wsiąka w mózg i piersi, pierwszy zawraca, drugie mdłą rozkoszą rozlewa; przy nich dziecko płakać przestanie i uśnie, a wojownik szablę upuści na ziemię; przy nich pamiątki przerabiają się w poezję, chwila terażniejsza staje się wszystkim, a o przyszłość się nie dba; bo gdzież już szukać milszej nadziei nad to, czym teraz napawa się serce? Aż wreszcie człowiekowi zaczniesz się marzyć o harfach aniołów i zachce się konać. —

Przy takowych dźwiękach wódz młodźców opowiada swoje wyprawy, zwycięstwa i klęski; jako na lipowej czajce przesuwiał się między Dniepru wiry i śmiejąc się, przepływał nad bezdennym grobem, skałom się umykał i z fali przeskakiwał na falę, przy grzmotach gromów lejących się z wysoka; jako na szerszej łodzi Morze Czarne nawiedzał i żagle rozdarł od burzy, w odłamkach padające widział wokoło siebie [gdyby zlatujące przybitki po wystrzale], a jednak płynął dalej z janczarką⁹⁹ w prawej, z lontem w lewej ręce, a przybivszy do brzegu, wsie palił niewiernym i zdartymi z turbanów szalami pierś gołą obkręcał; jako do boju sprawiał rotę swoje, kiedy wodzem został i na czele ich z bułatem nad głową pędził w sam środek nieprzyjaciół — pożary miast ludnych, odwroty o głodzie i zimnie, kiedy co krok w słupy przemarzali towarzysze, a on chuchał w palce i śpiewał dumkę stepów — gonitwy po stepach na rączym koniu, przy świście wichru i targającej się burce u szyi, w nocy, kiedy gwiazdy jednej nie było w górze ni robaczka jednego świętojańskiego na ziemi, tylko piasku tumany, a czasami trzepotanie się wrony nad głową, w oddali skowyczenie wściekłych wilków — pochody w bagnach, kędy murawa nad topielą zwodzi żołnierza, grunt trzęsie się za każdym stąpieniem, jakby zapaść się miał, woda zielona i żółta dyszy pomiędzy kępami, na których leżą gadziny, serdecznie splecione z sobą, [z oczkami podobnymi do iskierek, z żądłem migającym, gdyby płomyk śniady] — rozpaczne szermierstwa z napotkanymi wrogami, z potu i krwi niemalym przelewem — ran odniesionych boleści — nudy leż długich podczas niemocy, mdłości w konaniu, bo on już kilka razy konał, to w lepiankach na słomie, to na polu bitwy między trupami; i trudny powrót do życia, nim siły znów się zjawią i konia się dosiędzie; a wtedy na nowo gody i uroczystości przy buchających płomieniach, wśród szczęków i łoskotów, krzyku i tętentu za sztandarem powijającym w powietrzu; dniami i nocą szturm, harce, błędy, owdzie chwały, owdzie złota dla siebie, a obroku dla rumaka się nabędzie. Tu zginie przyjaciel, tam kochanka się zdarzy; a niebezpieczeństwo w każdej chwili, a rozkosz idzie za niebezpieczeństwem, bo wtedy dreszcz luby gra po sercu, drażni piersi, poddaje mocy i pędzi wśród zgliszczów, wplaw przez rzeki i piaski, na zabój środkiem hufców, zawsze naprzód, zawsze naprzód. Takim życiem bodajby żyć wieki całe i nie umrzeć nigdy, mogą umrzeć co dzień! —

Podczas tych słów twarz jego pałała uniesieniem — a jednak nic nie było dzikiego ni w mowie, ni w tym uniesieniu; ani razu nie spojrzął wzrokiem, którym patrzył w bitwie lub wśród pożaru; ani też głos się nie wznosił do owych ryków, którymi oznajmiał wolę swoją na pobojowisku; ale patrzył i mówił jak bohater, który skromnie opisuje swe czyny, jednak ciągle wie, że mało ludzi tyle razy życie ze wzdargą na łup śmierci rzuciło, [a śmierć, przelękniona takim dzielnym życiem, przyjąć go nie chciała].

Maryna słucha ciekawie i podoba sobie w bezdrożach lasu, po których błakał się Zarucki; w niej samej zarazem tysiąc pamiątek się budzi. Dumanie rozwiódło łagodną barwę po jej licu i czoło krasi wdziękiem niewieściej słabości. W oczach zjawiają się spojrzenia

⁹⁹janczarką — w oprac. Hertza: jańczarką. [przypis edytorski]

świętością nieszczęścia zamglone i tym ponętniejsze, iż w nich ciągle błyszczą ogień żywej duszy, która tyle cierpień przeżyła, nie żałując nigdy, nie spuszczać nigdy z swojej hardości, aż dopóki wśród kwiatów, kadzidel i harmonijnych dźwięków upamiętała się w swoim statku i rozczulić się dała.

Ku wodzowi, który ją uniósł z więzienia, który dotąd jej broni i służy, wzrok i serce zwróciła. Niestety! I pierwszy Dymitr podobnie kwitł przy jej boku [młodością], odwagą i szczęściem; podobnie i w jego objęciach marzyła, że całe życie będzie dla niej okazałą uroczystością, a nie podróżą z gruzów na gruzy; a gdzie się podział ów potężny mocarz? gdzie się podział ów drugi, który chciał stąpać jego śladami? Proch z nich obu dzisiaj, a z Igorem może to samo będzie, bo jemu ta sama przyswieca gwiazda, co wiodła tamtych, gwiazda nieszczęścia i dumy!

Na ten ostatni wyrzut sumienia zbladła wojewodzianka sandomierska i wyciągnęła ręce ku Zaruckiemu, jakby przerażona, chciała tulić się do niego; jakby, udręczona, chciała głowę schylić na jego piersi i wstyd swój przed Bogiem zakryć; on jej odpowie westchnieniem; dziwnym było to westchnienie, wydobywające się z jego szerokich piersi.

Ale bo też w owym twardym łonie, na którym każdy pierścień kolczugi znak swój wygniótł od dawna, bije serce, którego krew i bitwy same zaspokoić nie zdołają. Trza mu chwil odpoczynku i chwil rozkoszy. — Któż by wierzył? W oczach wodza młodźców ła nabrzmiewa i pada na rękę ulubionej; on niby się jej wyrzec chce i marsem spojiera wokół, aż tu druga, równie cicha i niespodziana, zaszkloni źrenicę, znów spłynie po licu, zatrzymując się na zmarszczkach trudami wrytych, zszaczając się w bliźnię od tureckiego bulatu i miga na twarzy jak kropla rosy na zgliszczach pożaru.

Smętność wkrótce jednak inne myśli przerwą i wodza znowu pyta się Maryna, kiedy zamierza wracać w głąb Moskwy, by osadzić ją na tronie carów.

A rankiem biją przed nimi czołem chany pustyni i perskie bogacze. Zarucki rozsądza sprawy, tego na śmierć, tamtego na życie w łańcuchach skazuje. Rozdaje towarzyszom ziemie i domy, siodła i rumaki. Sam zaś obok lubej płynie po Woldze, na statku obitym złotymi kobiercy¹⁰⁰ i miasta wały nawiedza, to w mieście przechadza się pod baldachimem, jako na wschodniego króla przystało.

Czasami także na zamku palą się tysiączne światła i brzmi muzyka; nie owa pełna słodczy, dolatująca uszu jak dźwięki w śnie wymarzone, ale huczna, wszystkie przejęcia, altany, galerie, portyki zapełniająca; a jeszcze jej nie dosyć, bo i po dziedzińcach się rozlega, mury przeskakuje i dopiero kona z jednej strony na kopułach minaretów, z drugiej na falach Wołgi.

Wtedy niewolnice zdobytych haremów tańczą przed tronem pana i pani, każda po dług obyczaju swego, każda w stroju swej ojczyzny, skąd złotem przeplacone wdzięki przyniosła nad brzegi Kaspii na łup wyznawcom proroka. Świeże jak róże Edenu, z okiem rozżarzoną wiecznie, kołują, splatają się w wieńce, to rozrywają swoje szeregi. Lica niektórych dotąd świeżość niewinności krasi, inne już poznały, co rozkosz, i nadal rozkoszy tylko żądają; ona je przepusuje, przepali, na zgniliznę i popiół rozsypie; ale długo jeszcze będą pięknymi, a dziś żaden kwiat zachodniego świata nie zrówna im w postaci, lekkości, urodzie. Po tych błękitnych kobiercach, wśród owych makat lazurowych snują się nieprzerwanie, ich muślinowe szaty trzepocą się wokół ich kibici jak skrzydła u ramion aniołów. To chmury letnie, przesuwane się wśród błękitu, tkane w słońca połyski! — Raz osobno płyną, niby błądzą w niepewności, aż się zjednoczą i mgła różnofarbna z nich powstaje wśród sali. Ta burza promieni, uśmiechów, puklów, szarf, welonów, skupiona razem, pędzi na skrzydłach wiatru, lunie deszczem róż i myrtów, zagrzmi dźwiękiem strun i głosami fletów, wreszcie opadnie u stóp Maryny i rozprysnie się w tęczę jasności od jednej ściany do drugiej. A niekiedy z kosztownego pucharu popija Sahajdaczny wino zaprawione wonią i słodczami; bo mu trosk brzemię ciąży na sercu i nie dosyć tańców, lamp, muzyki, by ta pierś hartowna pamięć stracić mogła na chwilę. Trza napoju, by mózg przewiercić do dna, a wtedy lepiej mu patrzeć i słuchać. Wie on bowiem, iż bliskie niebezpieczeństwo, i jego uniknąć nie raczy, choć nie ma nadziei, by go odwrócić mógł lub pokonać, jak tyle razy zdarzało się za młodu. Całe państwo moskiewskie wali się naprzeciw niemu — wczora jeszcze goniec przyleciał i padł z koniem na bruk pałaco-

¹⁰⁰kobiercy — dziś popr. N.lm: [złotymi] kobiercami. [przypis edytorski]

wego dziedzica, a dobywając ostatniej siły, wyrzekł: „Zbliżają się wrogi twoje, Igorze” — i koń, i jeździec rozciągnęli się raz jeszcze, konając, a potem już leżeli bez ducha. —

On byłby dawniej porwał za szablę, zawołał na swoich: „Do siodła i zbroi!” — i poszedł wprost naprzeciw burzy dla spróbowania losu. Dziś równie śmiały — ni go lata, ni wczasy nie garbią ku ziemi; ale już nie ufa szczęściu. Dziwne przeczucie każe mu powtarzać po cichu: „Ostatnie to chwile panowania mego” — bo ludzie wyżsi nad gmin natchnieniem duszy lub czynami ramienia bliższe mają spółkowanie z światem duchów i jego poszeptom wierzą głęboko. Zdarza się często, iż takowe przeczucie we śnie się urodzi; czasami we dnie przy blasku słońca, czasami wieczorem wśród tańców i muzyki, nie wiedzieć skąd zleciało, ale to pewna, iż rozgości się w duszy i z niej już się nie oddali, dopóki się wraz z życiem nie rozemdleje w chwili dopełnienia. I w tym przeczuciu jakowaś rozkosz przebywa — niepojęta, pełna smętnego powabu; bo nieszczęście jest wielkością człowieka na ziemi; a dusza przywykła do niebezpieczeństw, nie lękając się zaguby, nim nadejdzie, pewna, że jej uniknąć nie sposób, to używa uciech życia z podwójnym zapalem, to z uroczystością gotuje się na śmierć, a pośród tych przemian co godzina, co chwila, siła przeznaczenia mocniej ją krępuje. Nie tylko szczególnie ludzie, ale całkie ludy w takowy sposób konają czasami.

Przeczucie,
Niebezpieczeństwo

Spiesz się więc, spiesz, Igorze Zarucki, nasycić oko wdziękami lubej, [usta jej ustami], nacieszaj się przepychem i zbytkami wschodu, nie dbaj o to, że za kilka dni może z owych bogactw i całego królowania twego jedna ci pozostanie żelazna koszulka. [Szczęśliwy, jeśli ci własny miecz nie rozprysnie w dłoni.] Bohatry są posłańcami przeznaczenia, wieszczami, których natchnienie wywraca miasta i wytępia ludy — od kolebki do grobu siła ich pędzi nieznaną, wszechmocną, której ani wrogi się nie mogą oprzeć w chwili zwycięstwa, ani oni sami w godzinie upadku. Pospolitym ludziom przystało się trapić, kiedy śmierć przewidują, ale nie temu, który z wyższego zrządzenia umiera; a żył w taki sposób, że choćby legł w pustyni lub w głębinie morza, stamtąd imię jego zmartwychwstanie jeszcze, by ziemię oblecieć.

A Marynie dotąd śni się o berle i Moskwie; niewieścia wyobraźnia żywymi farbami świat wystroić umie i jeszcze wśród burzy tęczę nadziei rozwieść po chmurach. W jej objęciach Zarucki innym człowiekiem — posępność z czoła mu precz uchodzi, w ramionach, którymi kibić jej oplata, zdusiłby wszystkich wrogów swoich; ale kiedy przejdzie chwila uniesienia, kiedy nastąpi omdlenie rozkoszy, wtedy znów czuje, że go śmierć czeka.

Żal mu jednak zamiarów, nad którymi wiele nocy przeczuwał i doczekał się białego ranka. Wreście schylił głowę przed Bogiem; dalej ludzić się nie myśli — dzieckiem na to, nie mężem być trzeba. — Do upadłego się bronić i upaść — oto jego ostatnia pociecha; bo w tej ostatniej walce rozwinie wszystkie siły swoje: poznają nieprzyjaciele jako lew osaczony kona.

Już też i jesień nadchodzi. Słońce nie tak wspaniale krąży po niebie, wichry od Kaspjskiego Morza śpiewają hymn śmierci kwiatom i drzewom; fale Wołgi pienią się od wściekłości, wokoło Astrachanu piramidy piasku wznoszą się i przechadzają w pustyni niby ruchome mogiły. Po zachodzie ogromna luna widnokrąg rozpala — rzekłbyś, iż miasto wielkie goreje w oddali; meteory latają w powietrzu i rozpadają się na iskry czerwone, [słuchać szumy w powietrzu, a chmury biją się na niebie jak wojska na ziemi]. Gmin tymczasem szeptce o wróżbach i znakach, o powodzeniach i upadku mocarzy i wodzów.

IX

Kozaków z Siczy i Kozaków z Terku wyginęła moc. Do ostatniego bronił się Zarucki, wreście konia dosiadł i z hufcem młodźców zniknął w stepach.

Wojska moskiewskie zalały oba brzegi Wołgi. Astrachan wrócił pod panowanie carów. Szejn Nikomko Horbroków przywodzi owym tysiącom, które się rozbiegły za Zaruckim, za Maryną. Po pustyniach pędzą Tatarzy i upatrują śladów uciekających; ale nieraz z tej pogoni już do wodza nie wrócą; mróz jeźdźców i konie do ziemi przykuje.

Swed, który dał się namówić do dalekiej wyprawy, dotrzymuje, jak może, kroku zimie i z ciężką rusznicą brnie po śniegach, brnie w piasku pod spodem.

Moskale śmieją się i powoli stąpają; im nie mroźno, im dobrze, im doma¹⁰¹ wśród zawiei i śniegów. Zaludniły się puszcze; obozy co chwila przesuwały się po nich; wielbłądy stąpają z białymi namioty gdyby z skrzydłami na grzbietach; świstom wichru na przekór grają trąby i kotły; pod szarymi chmurami błyszczą hełmy; tłum bród moskiewskich, podobnych z daleka do zgrai buńczuków, posuwa się naprzód. Coraz głębiej zapuszcza się wojsko w manowce pustyni. Tak bowiem car Szeinowi kazał, a Szein przykazuje im teraz.

Ale też trupów niemało śladami ich leże na śniegu. Kruki i sępy tańczą nad nimi w powietrzu i rwą ciała na sztuki wśród burzy, popijając śniegiem.

Nigdzie nie mogą wykryć śladu męża i niewiasty, za którymi się uganiają; wiatr, co płąsa w pustyni, ślady owe zaciera. Zaraza szerzy się po wojsku, głód nastanie wkrótce, a zatem wódz każe stanąć, sobie szopę wystawić, przedniejszym rozbić namioty bojarom, nory w ziemi wykopać żołnierzom i pokryć je sitowiem, co po jeziorach tu i owdzie rośnie; a że na siłach opadł, kładzie się na skóry niedźwiedzie i rozmyśla, jakby sobie i carowi dogodzić.

Dzień minął, noc minęła, żadnego powzięć nie zdołał zamiaru: — „Wyginą owe tyśiące bez żywności i o takim mrozie; mniejsza o to — ale i ja może gdzie padnę na piasku lub, jeśli ujdę zgonu, a wrócę z niczym, w domu zastanę niesławę, co mnie u progu przywita; ale mniejsza i o nią; więzienia i gniewu jego wieliczestwa się obawiam; żadnych mi nagród nie będzie”. —

A zatem zwołuje podrzędnych wodzów i bojarów; oni stoją w poszanowaniu naokoło łoża, wśród ścian trzęsących się od wichru, obitych skórą, porozwieszanych orężem.

— Radźcie, wolno każdemu zdanie powiedzieć; przysłużycie się mi, a ja, wiecie, żem u cara pierwszy na urządzie i względzie.

Naciągną się twarze, najeżą się brody, słychać szelest szat, bo każdy rękę podnosi ku czołu i długim rękawem o rękaw sąsiada się zetrze. Radzą i rozważają, jako każdy może: ów rozpacza i zmrożoną pokazuje rękę; tamten spuszcza głowę i mruczy pod nosem; najdzielniejsi uśmiechają się, ale uśmiechem zwątpienia.

Horbroków wstrzymuje gniew, ale znać, iż wkrótce wybuchnie; więc kilku głos zabierają i wystawiają trudy, które ponieść trzeba: „Nie słyszano nigdy nad brzegami Kaspii o tak ciężkiej zimie; nocy długie, gwiazd jak gdyby nigdy nie było na niebie, toż samo z księżycem. Tumany śniegu jak larwy szturmują do obozu; we dnie chmury czarne, nieporuszone, chociaż wicher dmie z całej mocy. Jako słońce wygląda, zapomni się wkrótce; przynajmniej u nas; kiedy mróz, to słońce okazałe, a gwiazd nie policzyć, tyle się ich skrzy w górze. Gdzież w tej obszerności szukać garstki ludzi? Zostawmy ich na jadło czarnym lisom. Już oni nie wrócą nigdy, by zaburzyć państwo niezwyciężonego Michała; może już dotychczas przemienili się w stos kości, a tych nie znajdziemy. Dnia sądnego czekać, aby na jaw się wydobyły”. —

Zgrzytnął wódz i spojrział surowo; wtedy młodzi się odezwą z przechwałkami: „Pójdziem aż na koniec świata, lecz wprzód wrócić do Astrachanu trzeba; żywności i prochu zabrakło, potem gotowiśmy pomrzeć za cara chrzestne całowanie”. —

Nastąpiło milczenie. Płowe oczy Szeina żarzą się jako u chorego tygrysa, w ich spojrzeniach dzikość wojownika, chytrość doradcy zwyczajnie przebijają; teraz dzikość wzięła górę. Zadrżeli przytomni¹⁰², on zagrzmiał potężną pierś, nazwał ich nikczemnikami; ale boleść przerwała mowę; musiał spuścić głowę i jęknąć. Wyrwał sobie siwych włosów garść i sygnął nimi w oczy otaczającym. Wtem usłyszano głosy straży klócej się u progu; potem skrzypnęły drzwi szopy i wszedł młodzian, bez pytania się o pozwolenie. Ta zuchwałość wszystkich spojrzenia ku niemu obróci.

Nosił się dziwnym strojem, ni szwedzkim, ni moskiewskim, zarywającym trochę na ubiór wschodnich emirów. Szyszak miał stalowy, wygładzony jak lustro, niewyczerpanych połysków, koszulkę z posrebrzanych drutów, spiętą czarnymi klamrami, a na każdej wydłutowana głowa niedźwiadka z arabskim wokoło napisem; spod niej przeziera szata błękitna, kindżał u lewego, bułat u prawego boku, z pochwą o mnogich ozdobach; na ramionach rękawice z futrzanym obszyciem, a nogi żelazem okryte.

¹⁰¹ *doma* (daw.; ros., ukr.) — w domu. [przypis edytorski]

¹⁰² *przytomny* (daw.) — obecny (przy czym). [przypis edytorski]

Wszedł i nie zatrzymał się, czekając, by mu przystąpić kazano, ale przesunął się między bojarami i stanął o dwa kroki od Horbrokowa.

— Nuradynie murzo¹⁰³, Nuradynie murzo, skąd ta zuchwałość? — szeptali mu do uszów otaczający, a on się uśmiechał tak jak dziecko radujące się z własnej swawoli.

— Niejednego już Tatara kazaliśmy zasmagać na śmierć w karę za krnąbrność — zawołał Szein, podnosząc się na skórach niedźwiedzych i wlepiając oczy w twarz Nuradyna, jakby go przestraszyć chciał. — Wara, choć dowodzisz tysiącem ich i ubranys gdyby odaliska serajów! —

Twarz młodzieńca nie zachmurzyła się na takową przemowę, założył ręce na piersi i czekał, aż przeminie burza, potem rzekł z urąganiem:

— Przez proroka, przez Allaha, Szeinie Nikomko Horbroków, chłopie i sieroto cara Michała, hospodara naszego, tym bojarom, tym zmarzłym wojakom, precz każ iść stąd, bo ja z tobą rozhovor mieć chcę! —

Tu już krzyk wodza uniesionego wściekłością i groźby przytomnych wstrzęsły belkami szopy; słyhać brzęk sztyletów wyskakujących z pochew.

Nuradyn murza rozśmiał się, ale już nie po dziecinnemu. Był to śmiech człowieka gardzącego podłą czeredą, znającego swój cel i dążącego ku niemu z niezłomną wiarą w przeznaczenie.

— Wodzu, kiedy oni chuchają w palce, ja moją rękę wystawiam na zęby mrozu; kiedy o odwrocie zamyślają, ja wnoszę, by pędzić dalej, kiedy zwątpili o pojmaniu żony Dymitra, kochanki Zaruckiego, ja przysięgam, że mojej pogoni nie ujdzie. Teraz komu z nas stąd wyjść przystoi? Czy drżącym od bojaźni i zimna, czy temu, który z pustyni i chmur się śmieje, prędzej lata od sępa, zjadliwiej niż sęp ciało ofiary rwać będzie na sztuki? Ha! przysięgam, że tę niewiastę wykryję i pojme. Dziś już mi donieśli, gdzie ona. —

Z krwią najzimniejszą Horbroków skinął na otaczających, by się oddalili; potem rzekł do Nuradyna:

— Głowa twoja, Tatarze, lub głowa Maryny! — i wsunawszy się między skóry niedźwiedzie, słucha ciekawie, co tamten powiada.

— W takowej pustyni, o takowej porze, zgniją wasze namioty, zmarzną żołnierze, na sitowiu ducha wyzioną bojary i sam wódz może skona; nie z obozem gdyby miasto¹⁰⁴ wojować tu trzeba, ale z garstką, w której każdy jeździec jak strzała, a rumak każdy jak pierze u strzały. Maryna już za Jaikiem, na lodzie go przebyła z ostatkiem młodźców. —

Obyczajem rozjuszonego zwierza tarzał się Szein na łożu, zwarł pięście, nogą pchnął szyszak stojący w pobliżu i zrzucił go z łoskotem.

— Uciekła! Car mi się nie pokłoni, wszelkiemu pospolitemu motłochowi pośmie-wiskiem będę. „Jaki z niego bojarzyn!”, powiedzą z množnym natrząsaniem. Łeb twój z karkiem rozbrat weźmie, Tatarze, za taką nowinę.

— Do moich tysiąca przydaj dwa tysiące kumańskich, a twoją Maryna, a twoim Zarucki! —

W głosie młodzieńca nie było żadnego wahania się, żadnej wątpliwości. Nie spieszył się z odpowiedzią Horbroków, znów skórę niedźwiedzią naciągnął po szyję i dumał.

— Na słońcu mojej waleczności żadnej chmurki nie masz, od kiedy wam służę, wojewodo. Przypomnij owe pachole, co przybiegło do ciebie, kiedyś stał pod Świętą Trójcą; a dziś wodzem jestem. Czymże wyniosłem się? Oto błyskawicą mej szabli.

Wracaj do Astrachanu, tam odpocznieś lepiej; tam i wino kipi w czarach, tam oczy dziewczyn wrą w powiekach, a mnie poszlij za zbiegami. Po bezdrożach, po manowcach, dniem i nocą ich nie odstąpię śladów; ścigać będę za carycą jak kochanek za kochanką, a choćbym miał gryźć piasek i popijać sokiem piołunu, wytrwam i dogonię! —

To mówiąc, ruszał rękoma i całym ciałem; znać, że jego chęci tak żywe, iż nie dosyć mu słów na ich wydanie, a twarz, wycieńczona przez rozkosze i opium, zablysnęła nadzieją i szczęściem; nie owym szczęściem błogim, które jest snem namiętności, cichą pogodą bez żadnego wichru, ale owym, co duszę człowieka, jak piorun chmur, zarazem boskim ogniem obleje i rozerwie na sztuki. Oczy jego rozplomieniły się nad zapadłymi rysami i buchające z nich spojrzenia budują Szeina.

¹⁰³murza (wym. mur-za) — książę tatarski. [przypis edytorski]

¹⁰⁴gdymy miasto — niby miasto, jak miasto; w domyśle: wielkim a. ludnym jak miasto. [przypis edytorski]

— Dwa tysiące kumańskich przydamam do twoich ludzi, ale przysięgnij, kiedy ją i jego związanych powrozem przyprowadzisz do stóp moich, bym ich zawiódł przed hospodara naszego, że przed hospodarem naszym za to o nagrodę bić czołem nie będziesz! Ja, bojar Szein Nikomko Horbroków, klnę się przez błahoczesną wiarę naszą, iż sam soroków¹⁰⁵ sobolich trzysta dam tobie w zapłacie. —

Uśmiech niewymownej pogardy skurczył usta młodzieńca.

— Przysięgam przez proroka.

— A zatem dziś zaraz wyruszyć możesz.

— I wyruszę. —

Po tych słowach poszedł ku drzwiom szopy.

Odwołał go Szein.

— Pamiętaj, młody jesteś, byś nie zabył obietnicy swojej! Ta wszetecznicza, która się carową nazywać śmiała, skarbów z Astrachanu, jak gmin gwarzy, uniosła mnożno. Soroków trzysta...

— Śmiech mnie bierze z twojej przenikliwości — przerwał Nuradyn. — Dowiedz się, iż twe zrzenie by zgasły na zawsze, gdyby tylko połowę tych kosztowności, którymi ja gardziłem jak piaskiem, oglądać im przyszło.

— Ha! — zawołał Horbroków. — O twoim rodzie Tatarzy twoi dziwacznie bają; słyszałem, słyszałem. —

I zamilkł, choć chciałby dalej mówić, i nie oburzał się, choć gniewem nabrzmiały mu lica.

Nuradyn znów ku drzwiom postąpił: śpieszy się jak człowiek, który pragnie wyjść na świeże powietrze z sali godowej, gdzie napój mózg mu zawrócił i rozpałił serce.

— Jeszcze jedno przykazanie, człeku pogański, weź na drogę! — I odwołał go do siebie wódz skinieniem ręki; młodzian tupnął nogą o ziemię.

— Po morzu naszej cierpliwości żeglujesz bezpiecznie, a gdyby to nie morze było, lecz tylko jezioro? — zawołał, klaszcząc rękoma obyczajem znudzonego dziecka.

— Owa Maryna Laszka czarownicą jest niepospolitą. Bogomodlca archiepiskop Segrygiej ogłosił mi zdanie swoje o tej nierządniczy: krasa jej najchrobsze serce zmiękczy, a ty młody i niewierny! —

Na te słowa dreszcz porwał wszystkie członki Tatara, kolana zgięły mu się ku ziemi, sto rozmaitych wyrazów weszło mu i znikło na licach; głos jego, dotąd ciągły, dźwięczny, osłabł teraz i przerywa się co chwila.

— Nie bój się, niechaj mi się pokaże jak hurysa wśród pustyni, ona rajską rosą obłana, rajskie wonie wokoło niej płyną — piasek — śnieg — tumany — ona krzewem róż edeńskich wśród głuchej puszczy, nad solnym jeziorem, co dysze pod białą skorupą. Przebrzydła owa okolica, i rumak pieni się od strachu, i jeździec nie dotrzyma siodła przed okropnością obrazu. Natura w dzikości swej dzieci swoich się wyrzeka, patrz — trupy leżą na żwirze, ot, sama podusiła swe dzieci! Ale ani mój koń, ani ja nie zginę! Jej wzrok będzie mi gwiazdą, jej głos harfą w pustyni — może i to być, że oboje przypadniem na wieki — polegaj na moim słowie — przywlekę ci ją za włosy — polegaj — do Astrachanu — do pałacu twego — z szczerego jedwabiu jej pukle, przysiągłem. —

Ani zadręgnął żaden rys na na twarzy Horbrokowa, ale słuchał uważnie, bo chciał podejść młodzieńca i wyrozumieć jego tajemnice.

— Nuradynie, nie przy wszelakich zmysłach zastaje cię pierwszy dzień twej wyprawy. Wracaj pod namiot swój i legnij; kogo innego poszłę na brzegi Jaiku. —

Zgryzł sobie wargę Nuradyn, znać w nim żal, iż popuścił cugle językowi, a zatem przybierze barwę spokojności i zarazem uszczypliwym przekąsem usta nastroi:

— Czasami się zdarza, iż mnie żarty porwą. Zawszy niebezpieczne wycieczki i błędy zaczynam od tego; bądź zdrów, wojewodo, o mojej wierności nie wątp i chwili, nie poznałeś się na mnie. —

Lica jego w tej chwili cechę obojętności przywdziały, znikło gwałtowne wzruszenie co nim miotало; bawił się to frędzlą od szaty błękitnej, to rękojeścią kindżału.

¹⁰⁵*sorok* (daw., z rus.: czterdzieści) — wiązka czterdziestu cennych skórek zwierzęcych, z soboli lub kun. [przypis edytorski]

Nie wiedział, co wyrzec Horbroków, ale boleści coraz bardziej mu dolegają; wicher nabiera siły i tłucze o ściany, słyhać w obozie jęki i odkazywania, a czasami głuchy szczeń rydła o kłęby śniegu i bryły lodu. Znać świeżym trupom świeże doły kopią.

— Tatarze, idź! Rozkazy wydaj. Pamiętaj: głowa twoja lub głowa Maryny. —

Rękę położył na sercu młodzieniec, zadrżał cały, ale umiał wnet pokryć wzburzenie duszy i uklonił się nisko, ukłonem niewolnika obiecującego panu wypełnienie jego woli. Tymczasem w oczach jego świetnieje, że dopiął zamiaru i że on, a nie kto inny, od tej chwili jest panem.

Nazajutrz obóz moskiewski zwinięty, wojska wstecz wracają ku Wołdze, a trzy tysiące jeźdźców oddziela się od niego jak kłęb śniegu od śnieżnej zawały i w przeciwną stronę się udaje, ku brzegom Jaiku. Na czele Nuradyn z przepychem szacha jedzie na arabskim koniu; nie pyta się o wicher ni o mróz, co pod kopytami trzeszczy, ale pędzi z uniesieniem wojownika, który jedzie na pewne zwycięstwo, z zapalem kochanka, co za lubą goni, z szalem człowieka przepalonego od namiętności, który długo udawał, ale dziś już udawać nie potrzebuje, bo zbliża się do ostatniej sceny żywota, gwoli¹⁰⁶ której wszystko poświęcił.

Twarz jego otoczona połyskami hełmu bijącymi z góry i połyskami pancerza bijącymi z dołu. Cała siła młodości, wszystek ogień nadziei pała w źrenicy; rzekłbyś, iż on szczęśliwy i chwały, i nagród przecuciem; ale przypatrz się lepiej, a odwrócisz spojrzenie od tego uśmiechu piekielnej rozkoszy, który do ust się przyczepił jak nienasycona pijawka.

X

Za Jaikiem ciągną się blonia przeklęte od Boga; wicher jedynym ich jest panem — on tyłu niewolników ma na swoje rozkazy, ile ziarn piasku drzemie w pustyni, przeciągłymi świsty budzi je i ożywia, potem, jak mu się spodoba, posyła na wsze strony świata.

Wznosi z nich budowle jednym zamachem skrzydeł i rozsypuje wnet drugim. To piramidom każe lecieć na zabój i kręcić się bez ustanku, to cały przestwór zarzuca mogiłami i z głuchym jękiem przechadza się po smętarzu¹⁰⁷. To znowu głos wyżej podniesie i wirami przestrzeń zamąci; sypią się jedne z drugich bałwany piaszczyste jak spienione fale na morzu, a jako ze szczytów fal oderwana piana bryzga deszczem w górę, tak i z owych bałwanów wlatuje proszek białawy i mgła niebo przesłania. Biada żeglarzom, których ta burza napotka, bo wyjdą na rozbitków wszyscy. Żwir, jak ołów stopiony, zaleje im gardła, zrzeniec wypali, a ciała pójdą na dno, w sypkie wiekuiste otchłanie. Kiedy opadnie zawieja, cała pustynia w gładką równię się układa; rozrzucone po niej wysepki z piołunu; tu i owdzie czołgają się ciernie, a pomiędzy nimi węże okręcają się z sobą, przeciągłym gwizdzeniem ogłaszając swą miłość.

Taki obraz okolicy, kiedy słońce wre nad nią latem w pełni swoich promieni — ale teraz śnieg obsypał piaski, rzeka stanęła, szron wszędzie połyska; kilka dni sokołowi lecieć ponad tymi stepami, a wzroku mu nie stanie: zatrzepocze skrzydłami, raz jeszcze się podrzuci i padnie olśniony na biały śnieg wśród gwiazdeczek z lodu. Tam gdzie pustynia, zda się, przylgnęła do nieba, podnoszą się wzgórza, dalej podnoszą się skały — bez drzew, nagie, chude, jakby szkielety olbrzymów, których ród wyginął, a skamieniały kości. Tu dopiero zaczynają się manowce i bezdroża, czernieją paszcze jaskiń, z których snuje się para zjadliwa; granitowe słupy się ciągną, a między nimi kopce ze śniegu; lody, jako blachy, przykuły się do grzbietów i do piersi skał; wąwozy idą naprzód, obracają się w prawo i w lewo, to długim łukiem wracają wstecz i kręcą się bez ustanku. W tym zamęcie pamięć na mało się zda — raz wszedłszy, długo wyjścia szukać trzeba, o pocie czoła, o krwi z nóg ciekącej; coraz inne przechody wabią ku sobie — tyle skał, ile drzew w borze, wszystkie podobne do siebie jak liście do liści. Po męczących błędach wreszcie zatrzyma się pielgrzym i obejrzy się w rozpacz, a one zdają uragać się jemu, bo te same, które minął od godziny, dotąd stoją naokoło, jak gdyby cichaczem stąpając za nim, posuwały się, kiedy on idzie, stawały, kiedy i on stawa; mózg w głowie mu się zakręci, wyda mu się, że one kołem tańczą, wiram go porywają i wciąż niosą pomiędzy siebie, bez odpoczynku, bez końca; ale jeśli odzyska zmysły i ochotę, jeśli szczęście mu posłuży,

Pustynia

Pustynia, Labirynt,
Błądzenie, Pozory,
Szaleństwo

¹⁰⁶gwoli (daw.) — dla. [przypis edytorski]

¹⁰⁷smętarzu — w oprac. Hertza: cmentarzu. [przypis edytorski]

po żmudnej drodze wyjdzie z labiryntu i znów ujrzy pustyni obszar — za nim już zielone błonia.

Nuradyn zdążył ku owym skałom, bo mu szpiegi donieśli, że lew pustyni tu szuka schronienia; ale czyż on za sobą, by drogi nie zatracić, tak liczne porozstawiał czaty? Co kilka staj koń przyległ do ziemi i jeździec na siodle niewzruszony się trzyma; z dala miga zbroja, z dala marsowa postać wojownika, ale przystąpi, ktokolwiek jesteś, wrógli czy przyjaciel, on cię puści bez szkody, bo ramiona przymarzły do piersi i już od niej się nie oderwą.

Ani raczy się młodzieniec obzierać na towarzyszy, którzy z głuchym stękiem padają, potem już milczą na wieki. Mgły się rozeszły gdzieśgdzie, słońce wyjrzało. Tysiące udanych iskier błyszczą nad śniegami i przepadając pod kopytami, trzeszczą jako prawdziwe iskry gasnące w powietrzu. Nuradyn bez litości hufce swoje porywa za sobą, tak jak chmura w burzy, która wyskoczywszy z ogromu wyziewów, zaprzęgnie się do nich i ciągnie je po niebie.

Wreszcie oparł się o skały i wrzasnął z radości. Bułat wyrwa z pochwy, śmiga nim w powietrzu i okręca wokoło szyszaku.

— Naprzód — woła — naprzód! Oni tu: i hurysa moja, i przeklęty jej mąż, potępieniec mojego gniewu! —

Ale Tatarzy ściągnęli wędzidła, kroku dalej nie postąpią, zaklinają się na grób proroka, że im na siłach zbywa, oczy odwracają i wyciągają ręce ku stronie, od której przybyli. Tam czarne słupy wyzierają z białego śniegu:

— To bracia nasi! Nuradynie murzo, odpoczynku wołamy! Nuradynie murzo, przespaać się noc jedną pod namiotem daj sługom twoim! Dozwól, by na pół zmarzłym ogniem zajrzał w oczy, skórę oblizał ciepłym językiem!

— Ha! Nikczemniki — zawoła młodzieniec — skąd wam śmiałości takowej przybyło? Żeście tu na pustyni wszyscy, to mnie jednego zastraszyć myślicie? Snem to, snem, niewolniki moje, a nie prawdą! Niechaj który przystąpi, a głowę zdejmę mu z karku, tak jak dziewica serajów pączek róży z gałązki odrywa pierwszy lepszy. I ty, Abadzie Sahali — ot! zginiesz jak marny owad; i ty, Mehmece, już mój koń drży niecierpliw — lepiej mu deptać po tobie niż po śniegu i lodzie. Zbliż się, Akbareju, a dusza twoja nieboga na mróz się dostanie. Mrugnij okiem, kiwnij palcem, nogę wysuń z strzemia, Ha-dżadynie, ruchem ust tylko mi się nie spodobaj, a stąd kindżał wświdruję ci w czaszkę.

I to mówiąc, damasceński tasak wysuwał z dłoni i chował na przemian, jakby zabierając się do jego rzucenia.

Głowę schylili przed wodzem w milczeniu, ale nie ruszyli się z miejsca.

Nuradyn szablę wyniósł do cięcia, konia spiął ostrogami, by wpaść na nich — wtem klinga w drobne kawałki się rozłamała, rękojeść tylko zostanie w prawicy; huk od strzału janczarkowego zagrzmiał pomiędzy skałami, kula leży na śniegu wśród szczątków pałasza.

— Przez Allaha, za mną! — krzyknął i nie obzierając się nawet, czy go usłuchali. — Za mną, to Zarucki!

Ale kiedy dopadł skał, rumak na nic mu się zdać nie mógł, skoczył na ziemię i z tasakiem w dłoni szedł dalej. Kilkudziesiąt ochotnika pospieszyło śladami jego. Reszta została wokoło wielbłądów i namioty ściąga z ich grzbietów.

Od tego dnia szczękiem szabel, strzelbą janczarek rozlegają się wąwozy, pośród skał i filarów z lodu ścierają się męże; hurmem Tatarzy wałę w bezdroża, ale źle im na nogach, do siodła wzdychają — o siodłach ani myśleć, bo gdzie tylko spojrzeć, przepaść lub cypel, pieczara lub pochyłość.

Dzielnie broni się Zarucki w ostatnim przytułku. Znać jego wszędy na czele młodziów, wychudłych od znoju i niedostatku, ale serca w ich piersiach nie zdrobniały. Garstka pozostała przy wodzu, reszta wojsk, co niegdyś Moskwę zbiegły pod jego rozkazem, Perejasław w perzynę rozdmuchnęły, Astrachan zdobyły, uciera się, jak może; każdy z nich śmierci niechybnej dniem wcześniej, dniem później się spodziewa; ale nie żał ginąć wobec tak dziarskiego hetmana; on trupa uczci spojrzeniem żalu i słowem pochwały.

Prochu jeszcze wystarczy im na dni kilka, żywność ściągają spod chmur, strzelając w dzikich gęsi stada; mech, przyczajony pod szronem, z głazów zdzierają, kłębkami śniegu odwilżają usta, opatrują rany, a czasami jeszcze wśród bitwy dumkę stepów zaśpiewają;

śpiewaka nieraz pocisk wskróś przeszyje, on pada ze skały w przepaść, a pierwszy bliższy zaczętą wrótkę donuci.

Tak różnym losem wiodą wstępne boje — to nagle wpadają na Tatarów i chmura nieprzyjaciół w krew się roztapia, to, przyciśnieni, rozsypują się, owdzie stali hufcem przed chwilą, a teraz już żadnego nie masz. Tam gdzieś, z tamtej strony opoki odzywają się szelesty, jakby sto węzów, razem pełzną, szurowało piersią po ziemi.

Nuradyn pieni się od wściekłości, wyrzuca swoim, że bić się nie umieją, i hojnie ich życiem szafuje to w ciężkich pochodach, to w codziennych harcach. Z obojętnością spogląda na rannych i na poległych. Tak jak wielki człowiek, co nie dba o gminu zagubę, bo czuje, że przez zgon tysięcy dopnie myśli swojej ogromnej! — Ale w nim owa myśl nie w głowie, jeno przesiaduje w sercu, nie wyrze ona skutków na cały naród — może zaginie razem z nim w pustyni; ale dusza jego się spieszy, by się jej pozbyć i walkom swoim koniec położyć, nie dbając o to, czy piekłem, czy rajem, byleby ustały, byleby pokój, rozkosz lub kara nastąpiła; przynajmniej już dzisiejszych uczuć w niej wtedy nie będzie.

A zatem śmierć bliźnich na sumieniu jego nie ciąży. On by kraj cały rozniósł końskimi kopyty, wszystkich ogniem i żelazem wygubił bez zgryzoty, bez bojaźni, nie opowiadając się ni szatanom, ni aniołom, byleby mógł usiąść na rozwalinie i raz tylko do piersi przynieść tę, która go pozbawiła litości, rozumu, sumienia.

A potem niechaj przed sądem Boga niemowlęta, drobnouchne rączki wyciągając, dziewice, zalewając się łzami, skarżą na niego: on gotów; on nie wie, co to jest sąd Boga, ale wie i czuje, co płomień, który piersi mu pożera.

XI

Na łożu z mchu do piersi ciśnie dziecię niewiasta. Sklepienie jaskini zakrąży się nad nią, tu i owdzie draśnięte blaskami płomienia dogorywającego na szerokim ognisku, zasypianym popiołami, zasianym węglami.

Niekiedy połysk i na nią padnie, a wtenczas z cienia wychodzą na chwilę rysy wyniszczone chorobą ciała i duszy. Jednak uroda ociąga się, nie chce opuścić twarzy, którą tak długo krasila, woli chronić się do oczu, których jasność chyba wraz z życiem zemdleje.

Ale czemuż synek uściskom matki nie odpowie uśmiechem, nie wyciągnie rączek do niej, lub jeśli mu zimno i słabo, nie pożali się westchnieniami i płaczem? Może to sen głęboki? Nie — on by się obudził na pocałunki tej, która go trzyma! Ot! błyskawica konającego ognia oblała twarz maluczką; rysy skrzepłe, drobne ciało sztywne gdyby drzewa kawał, opuściła go matka, ono spadło na ziemię, potoczyło się trochę i leży jak szary posążek. Nieszczęśliwa skłoniła głowę na piersi i kilka chwil przebyła w zupełnym otrętwieniu, potem wstała i poszła ku ogniewi. Rozciągnęła ręce nad węglami, by się rozgrzać. Szaty jej zawianie płomień wzbudziło i ten wyskoczył ze środka popiołów, złotym słupem podniósł się ku jej twarzy.

Znać w rysach walkę ducha z cierpieniem; stopniami¹⁰⁸ jednak wyraz rozpaczy ustępuje miejsca wyrazowi tkliwszego żalu, uroczystszej powagi; pamięć o Bogu zda się rozciągać barwę pociechy na czole, powoli kolana naginają się ku ziemi; ukłękła, a w czarnych oczach, spuszczonech w dół, cichą modlitwę odmawiają spojrzenia, ostatnie głosy duszy, której boleść przymknęła usta. Potem wzięła ciało w ręce i znikła w ciemnościach jaskini; niedługo wraca z zawiniątkiem i znów siada przy tlejących żarach; na kolanach złożyła dziecię, zawiniątko rozwiązała, połysk drogich kamieni wyjrzał ze środka, słychać pod jej palcami szelest szmat jedwabnych; taśmy złote i srebrne wysliznęły się i pełzną naokoło.

W jej ręku cienki sztylet błyszczący, raz jej za igłę, drugi raz za nożyce posłuży, różne kosztowności spaja; wiąże z sobą razem, to rozdziera, pruje, dziurkami przeszywa; czasami też bierze miarę ciała, ramion, nówek; wstążką piersi, główkę, szyję obwiązuje i odejmu-

Przywódca, Pozycja społeczna

Miłość romantyczna

Matka, Dziecko, Trup, Pozycja społeczna

¹⁰⁸stopniami — tu: stopniowo. [przypis edytorski]

jąc, zważa pilnie na długość i szerokość. Z ostatków dawnej carskiej pychy giezłeczko¹⁰⁹, lamowane srebrem, na trupa uszyła Maryna.

Nielatwo odziać nim skościła członeczki, nachyla się matka, całuje zimne powieki:

— Pozwól, niechaj matka carowa ciebie, dziedzicu Dymitra, ubierze, jako na cię przystało. W jednym grobie i ty, i nasze państwo legniecie razem, na wieki synu mój, syneczku mój drogi. —

I chwyta za rączkę, rączka gdyby z marmuru, i tchnieniem stara się ją rozmiękczyć, i twarz pociera i trze piersi, a kiedy się zmęczy, znów całuje, przyciska i prosi.

Wreszcie suknią błyszczącą przyoblekła syna i zaraz do nowej bierze się roboty, z czarnej szkatuły wyjmując koronę, nad płomieniem trzyma — a kiedy złota oprawa topić się zaczyna, odrywa z niej szafiry, diamenty, rzuca w popioły gdyby iskry nowe, potem coraz to okrąg ścięśnia i niekiedy przyklada do skroni dziecięcia; ale jeszcze za duża, więc znów nad ogniem ją topi i sztyletem wygina; teraz już pasuje mu do skroni. Następnie rzą� perel nawlecze i zawiesi u szyi wraz z krzyżykiem rażącego blasku.

Uśmiech smętnej rozkoszy na chwilę usta poruszył, kiedy go ujrzała otoczonym mnogimi połyksi: chwala Kremlinu jak wspomnienie dzieciństwa we śnie dorosłego męża myśl jej drasnęła; złożyła ciało na pościeli z mchu i marząc, że śpi jej carewicz, naciesza się okazałością jego.

Ale śmierć na twarzycze, szydząc z kamieni i perel, ze złota i srebra, na przekór ich barwom, sine plamy [i zmarszczki] coraz głębiej wyciska. Kroki wchodzącego męża ocknęły ją z dumania.

— Dopełniają się losy Igora i twoje pójdą za nimi — rzekł głosem pełnym stałości.

— Dziś ostatni moi towarzysze polegli, kilku ranami okrytych zostawiłem w jaskiniach po drodze. Ach! Ty płaczesz, moja luba? —

I spostrzegł leżące dziecko.

— Błogosław niebu, że na anioła go dzisiaj wezwało do siebie. Jutro byłby cara niewolnikiem.

— Boże, bądź pochwalon! — krzyknęła Maryna, podnosząc się nagle. — Masz prawdę, Igorze: on umarł spokojnie, z cicha, bez cierpień; osłabione ciało nie pasowało się z odlatującą duszą; a ona teraz, suto promieniami uwieńczona, przyśpiewuje w chórach anielskich i spogląda ciekawie na gwiazdzistą koronę przenaświętszej Dziewicy. Śpij, śpij, synu mój. Ty wrzкомо¹¹⁰ znaku życia nie dajesz i co chwila na twarzy czarniejszym się robisz, ale ty żyjesz ponad tymi skałami! Śpij, śpij, synu mój: hańby nie poniesiesz, pogardy nie doznasz. Sługi twoje dawne nie przyjdą pętać cię w łańcuchy ni urągać się tobie, królewicu mój! Żyłeś w kolebce jako dziedzic potężnego pana i umarłeś, nim dzień ponizienia zaświtał. Igorze, zapal pochodnię, grób mu wykopiemy w głębi jaskini, tam gdzie leżą twe zbroje.

— Dziś ja synowi twemu, a mnie jutro kto? — rzekł wódz posępnie i łuczywo porwawszy z ognia, szedł naprzód, ona z tyłu, niosąc dziecko w ramionach.

I szli, milcząc, przez długie przejście, kędy sklepienie, wyrobione trzęsieniem ziemi i pracą czasu, w dziwne to zwęża się, to rozgina otwory, to zdaje się lecieć ku ziemi i w słupie wiszącym zatrzymuje się nad nią; to znów wzbija się w górę i ginie w ciemności, to prosto, gdyby wykute, się ciągnie, to co kroków kilka łamie się kątem, zakręca się kołem.

Wreście doszli miejsca podobnego okrągłością swoją do kaplicy, stąd wstecz się tylko wrócić można, dalej iść nie sposób, bo wszędzie zakręza się opoka. U sklepienia przy-czepione stalaktyty naśladują gotyckie ozdoby, krzyże, filary, arkady; a pomiędzy nimi przerwy dziwacznej kształtu, to połamane, jak gdyby kamień się rozprysnął, to znów haftowane; znać, że długo kropla po kropli tu spadała z wysoka, ale dziś nie słychać kapania i wyschło już źródło.

Niżej, w wydrążeniach ścian, Zaruckiego rynsztunek wojenny starownie¹¹¹ ułożony, kordów kilka, sajdak i łuk, skóra niedźwiedzia i druga lamparcia wiszą u żelezców strzał;

¹⁰⁹giezło (daw.) — długa, luźna koszula lniana; także: koszula do trumny lub prześcieradło do okrywania zmarłego. [przypis edytorski]

¹¹⁰wrzкомо (daw.) — rzekomo. [przypis edytorski]

¹¹¹starownie (daw.) — z wielkim staraniem; starannie. [przypis edytorski]

dwie janczarki leżą na kamieniu, przy nich bechter stoi, a dalej hełm na siodle, obok siodła karacena nabijana srebrem z rzędami drogich kamieni.

Sahajdaczny wyciągnął z głuchym brzękiem pałasz — szeroki, obosieczny, prosty i nim zaczyna w środku jaskini dół kopać. Matka nad ciałem tymczasem odmawia modlitwy. Jej drżącemu głosowi wtórują bryły ziemi rozsypujące się pod żelazem. Niedługa praca, domek ostatni małemu mieszkańcowi rychło stanął w pogotowiu. Rączki na krzyż złożyła Maryna, rączki przyłgnęły do piersi; w całun go potem obwinie, a nim twarz zaciągnęła, jeszcze raz, kończąc *Zdrowaś Maria*, pocałunek złoży i wyrzeknie: „Amen”.

Teraz go troskliwie obwiązuje i drogą suknią okrywa, lęka się, by piasek nie zaleciał między fałdy, by żwir gdzie nie gniótł dziecięcia i własną ręką wygładza dół grobu. A potem głowę odwróci, zatknie uszy i gorąco Bogu się modli.

Kiedy znów spojrzy, już wyrosła mogiła i wódz młodźców, oparty na szabli, duma nad nią. Mogiła czarna, niewysoka, obnażona; serce matki, że jej nie dostaje czegoś, natychmiast poczuło.

— Igorze, miej litość nad nim, znak zbawienia zatknij nad jego grobem, wtedy uwierzę, iż szczęśliwy, lecz teraz mu jeszcze skrzydeł u ramion nie widzę. —

To mówiąc, oczy trzymała wlepione w górę, jakby pomimo wiązania z głazu ściagała za duszą syna w przelocie od ziemi ku niebu.

Zarucki obziera się naokoło i myśli, jakby można zadosyć uczynić jej żądaniu — przez chwilę jeszcze stał niewzruszony, potem idzie ku ścianie i łuk zdejmuje z niej.

— Hospodarko moja! To mój stary towarzysz; miałem ich dwa, jeden dziś pękł mi w dłoni i rzuciłem go w przepaść — drugi również prysnąć musi. —

I zdjawszy cięciwę, nogą tłoczył drewno, dopóki nie rozłupał na dwoje.

— On mi służył po licznych ziemiach. Tatarskie, moskiewskie, szwedzkie z niego przebijalem gardła. Brzęk tej cięciwy był muzyką dni mojej młodości, najdumniejszy wąż pustyni nie umie tak gwizdać jak strzały, które z niej puszczałem; ale dajmy pokój temu, co minęło, a nigdy nie wróci. —

To mówiąc, handzarem strugał i ciosał drzazgi łuku, wióry padały na ziemię jako puchy ptasie.

— Słyszałem od wiarogodnych ludzi, że kiedy śmierć bliska, łatwiej człowiekowi przyszłość przewidzieć i duchy ujrzeć w postaci widomej. Czy wierzysz temu, o moja dziewojo? —

Podniosła głowę schyloną nad grobem dziecka.

— Wierzę. —

Zadrzał wojownik i rękojeścią sztyletu zadzwonił o własną zbroję — dźwięk, który się rozległ, miłym był jemu.

— Tyle razy tratowałem po ciałach, spałem po zburzonych cerkwiach, po smętarzach, kędy z rozwalonych kurhanów blade wyzierały koście; pod Smoleńskiem, siedząc na zmarzłych trupach wokoło ognisk, z polskim rycerstwem piliśmy roztruchany miodu noc całą. —

Nieraz w puszczech z gwiazdami nad głową sam jeden błądziłem. Dziwne wprawdzie słycać było szumy, to w zaroślach, to po bagnie, to wyżej między gałęzmi drzew; nie był to wiatr, nie było to skowyczenie wilków ni jęki puchaczów; z tymi głosy znało się ucho moje. Było to coś lekkiego, urywającego się, ledwo się odezwało, a jednak dreszcz, gdyby tysiąc mrówek, biegał mi po karkach i plecach; wyteżałem oczy, nadstawiałem ucha, bo ciekawy byłem stworzeń Boga, wyższych nad ludzi, błąkających się po świecie, którym noc jest dniem, mogiły mieszkaniem, wichry są skrzydłami, na których przelatują, całe w bieli, z oczyma błyszczącymi jak próchno, milczące lub w krótkim słowie oznajmujące wyroki nieba, karę, potępienie; czasem też, jak pospólstwo gwarzy, stoją u łoża, na którym grzesznik umiera i straszne przecucia w duszę mu kładą.

Niemal też i po zamkach bywałem; w ciemnych komnatach, pośród starodawnych malowideł, w burkę się obwinawszy, zasypiał się wtedy. Dziwne sny mnie trapiły, lecz na jawie nigdy nic pewnego nie spostrzegł.

Lubiłem jednak zawsze słuchać o marach i widmach [— bo wtedy nieznanne uczucie miękczyło mi serce; rozplywałem się w nim, jak gdyby w rozkoszy jakiej]. Łzy do powiek się cisnęły, choć to nie było ni miłością, ni żalem, ani też bojaźnią; nie potrzebuję chlubić się z odwagi, insi wiedzą o mnie.

Pogrzeb, Matka, Dziecko,
Opieka

Nieraz jeńcom kazałem zdjąć okowy, wyrok śmierci odwołałem, bo godziną wprzód starzec lub białogłowa jaka opowiadała mi o duchach wstających z mogił, kiedy wszyscy zasną, a na cerkwi północ uderzy. —

Krzyż już dokończony: cały z drewna, a u końców jego ten sam róg, w którym wgrzyzała się cięciwa. —

Wódz złożył go w ręce lubej; ona, klęcząc, posadziła go na grobie — i wstawszy, przypatruje się w milczeniu, a małe ramiona krzyża cień rzucają, który spływa gdyby wstęga czarna po bokach mogiły.

Igor odpiął przebity pancerz i pyszną go zastąpił kolczugą, szablę wyszczerbioną odpał i zawiesił pałasz o klindze bez skazy, nabijanej hartownymi żyłkami. Hełm wziął z kamienia i wsadził na głowę.

— Gdzież się wybierasz, Igorze?

— Gotuję się na jutrzejszą walkę: ostatnią. Dawniej na gody wdziewałem tę zbroję.

—
Wtedy zmiana zaszła nagle na licach Maryny, kibić zgarbiona prostuje się jako dawniej bywało; i jako dawniej bywało, w oczach, naokoło ust, na skroniach wydatnym się staje, iż ona jest panią, której świat hołdował jako zamożnej w potęgę i urodę.

Wyciągnęła rękę ku mogile i pożegnała, jako się żegna z brzegu odpływającą łódkę w dalekie strony; potem wychodzi i stąpa przodem. Za nią Sahajdaczny, a kiedy wrócili do pierwszej jaskini, ona głosem niewzruszonym się zapyta:

— Czyż wąwozami przemknąć się nie mogę? Znasz mnie, jako biegnę po górach i pragnienie umiem wytrzymać w pustyni. —

Zarucki nic nie odpowiedział, przez chwilę trzymał głowę schyloną, nie rozpoznac, czy on goni myślą za środkiem jakim, czy też poddał się zupełnie zwątpieniu.

Wreszcie podniósł czoło, wyraz jego twarzy był świetny w tej chwili, choć nie mówił o chwale ani też o szczęściu; pałała w nim żądza ostatniej rozprawy, zmiękczona przez czucie, że już po niej cisza nastąpi, przeznaczona za grobem w nagrodę skołatanemu życiu: cisza ducha, panującego ziemi z wysoka i przysłuchującego się głosom ludzkim, szemrzącym o jego sławie — w oddali.

Porwał Marynę za rękę i wywiódł z jaskini. Zewsząd wieńcem, ciasnymi przejściami rozerwanym, okrążają ich skały. Ramieniem wskazał w górę, po wszystkich szczytach buńczuki tatarskie zatknięte pływają przy powiewach wiatru jak grzywy biegnących rumaków, a nad nimi żarzą się półksiężycy oblane światłem czerwonym; bo tam gdzieś za górami zachodzi słońce.

Wzrok obraca dokoła — co wierzchołek, to znak nieprzyjacielski; słychać czasem wrzaski w odległości, rozumiała, ale przeto nie cofnęła się przerażona, ni płaczem niewieściej dowiodła słabości.

— Taki więc miał być koniec Maryny Mniszchównej — rzekła wolnym głosem, bez goryczy, bez żalu, z powagą, która wodza młodźców do jej stóp rzuciła.

— Maryno! — krzyknął z uniesieniem, a twarz mu jaśnieje od męstwa, w prawicy miecz ściska — i ja kiedyś byłem wielkim, i mnie dni pychy się zdarzały, ale nigdy, czy w złych, czy w dobrych losach twej nie zrównał duszy! —

I rękę jej do ust przycisnął. Nie było to gorącym pocałowaniem kochanka, ale hołdem uwielbienia. Oboje wrócili do jaskini. Igor tlejące węgle mchem rozżarzył. Dwa sajdaki rzucił i pęk strzał w ognisko.

— Niekiedyś byłbym, to czyniąc, kilkudziesięciu wrogów udarował życiem; palcie się, palcie strzały moje, płomieniem przysłużcie się panu, kiedy już wasze żelca i pióra na nic się nie zdały; w dym i perzynę lećcie strzały moje, mróz z członków mi zdejmcie; jutro jeszcze ich kilku trupem obalę. —

Przy ognisku zasiadł, a na jego ramieniu głowę oparła Maryna; za każdym słowem tchnienie jego po włosach jej buja, ręką opasał jej kibić, niekiedy po cichu na uściskach pocałunek złożył. Ale już minęły owe czasy miłości pijanej rozkoszą chwilową i nadziejami bez końca: wtedy żywe bywały rozmowy, iskry w oczach nie gasły, rumieniec gorączki nie schodził z lica. Do uścisków mieszały się westchnienia, pośród nich mózg się zakręcał, drżały kolana, serce to było, jak gdyby od piersi oderwać się chciało; to znowu, ciszej się kołysząc, omdlewało jak gdyby na wieki. Dziś on ją kocha równie mocno i jej miłość wyżej ceni niż kiedykolwiek wprzód; ale o kilka kroków przed grobem zadumał się o grobie.

Klęska

Uroczystość zwykła tym, którzy nie lękają się zgonu, z wiedzą pewną, że gardło dać trzeba, zastąpiła dawny jego zapal. Śmierć jest świętością nad świętościami. Jej zasłona migająca w cieniu, nim człowieka obmroczy dokoła, już mu dostojność nadaje; bohater w ostatnich chwilach żywota jest kochankiem wieszczów, a kiedy opona zapadnie, pod jej całunem na wieki wieków giną drobne plamy; wróg sam nie śmie ich wspominać, siedząc na zabitego mogile, a promienie chwały zostają w górze i unoszą się nad światem.

— Dlaczegoż widma nie snują się naokoło? — ozwał się Zarucki — przecię już niedaleko do wschodu słońca, które ostatni raz moją szablę obaczy w powietrzu. Dzisiaj jeszcze pora wam, duchy: dajcie przestrożę pielgrzymowi, który się wybiera w nieznaną manowce; nie byłem ja owadem podłym na tej ziemi, nie czołgałem się pomiędzy ludźmi, ale wyżej od ich głów rozpuszczałem moje loty. Znacicie mnie więc, jako znacicie błyskawicę wśród burzy! —

Umilkł, bo uczył głowę Maryny cisnącą się do jego łona, jak gdyby, nie mogąc się oprzeć trwodze, przytułku szukała.

— Nie drżysz, gospodarko moją miła! Zbliżamy się oboje ku nieznanym krainom; jakom cię strzegł i bronił po ziemi, takoz i w nich nie opuszczę ciebie, jeśli Pan Bóg dozwoli. —

Tu zamilkł po wtóre i długo milczał. Pałą się pociski, już ostrza się rozczzerwieniły, dym w żalobnych chmurkach wznosi się w górę i gdzieś między szczeliny w opokę się wkrada.

Milczenie zaległo całą okolicę. Ani Tatar, ani szakał się nie odezwie, ognisko tylko brzmi różnymi głosami: to rozłupie się drzazga i sypnie iskrami, to stopione żelazo zaszumi, padając na węgle, to płomień syczy, okręcając się naokoło drewna, to popiół zsuwa się niżej z tłumionym szelestem.

— I jeszcze was nie ma — zawoła hetman niespokojny — w godzinie upadku i klęski nie raczycie spojrzeć na mnie! Czyż i wam, jako ludziom, trza przepychu i fortunnych losów? Towarzysze moi, synowie stepów jako ja, wy, którzyście odpadli od mojego boku w setnych bitwach, na wzór liści od pnia dębowego, pokażcie mi się!

Bohaterzy, mistrze mojej młodości, których widziałem krótkimi gośćmi po rozlicznych tronach i ziemiach! Dymitrze, Rożyński, Sapieho, pokażcie mi się! Pamiętam owe dni, kiedy głowy z karków nieprzyjaciół, chorągwie z wież miejskich zlatywały ku waszym stopom, ale i wam też powodziło się do czasu tylko. Jako ja po was marnie, takoiście wszyscy przede mną zginęli!

Wrogi, które własną ręką pomordowałem w boju, żadnego z was nie zgładził ni trucizną, ni handżarem w plecy, ale strzałą z daleka lub pałaszem z bliska. Teraz już między nami winna nastać zgoda. Zstąpcie ku waszemu zwycięzcy, który w tę samą wybiera się drogę, w jaką sam popchnął was przed laty!

Jęk z zewnątrz wleciał do jaskini i rozległ się żalobnie pomiędzy jej ściany. Maryna oczy wlepiła w otwór naprzeciwko, słupem stanęły jej oczy; wyciągnęła ramiona, jakby coś odepchnąć chciała, lecz nie rzekła i słowa — nie wydała żadnego krzyku.

Na progu jaskini, wśród słabych połysków ognia i pasm cienia, miga zbroja i widmo jakoweś czernieje — chwilę postoi — potem wlecz się ku Zaruckiemu, krok za krokiem, potykając się i jęcząc, a im bardziej się zbliża, im w jaśniejsze okręgi wstępuje, tym okropniejsze się wydaje.

Stąpa, jakby co chwila w dół zapaść się miało; twarz blada i krwią zbryzgana, włosy przypłaszczony do skroni, chrząst zbroi na piersiach się odzywa, ręką jedną bok trzyma, drugą wstrząsa gwałtownie, jak gdyby grozić chciał lub wzywać ratunku.

Igor wzdrygnął się cały.

A ten, który szedł ku niemu, już stoi z tamtej strony ogniska, czerwoną jasnością oblaną; szmaty blachy kołyszają się u ramion, u szyi, u piersi i odrywając się, padają na ziemię. Zrzenice jak szron przystygły do oczu, usta się ruszają, ale ich głosu nie słyhać. Nachylił się dwa razy i dwa razy się wyprostuje z przeraźliwym stękaniem. Ziewnął i głowę podał w tył, ramię wyciągnął jakby dla odzyskania równowagi i głowę podniósł, ale nie zdołał jej utrzymać i spuścił na piersi.

— Atamanie, jutro o świcie pogany tu: nasi w jasyrze u nich, wziąłem szablą w łeb; włócznią w biodra, kulą w bok, cały nie mogę...

I podrzucił w górę oba ramiona na wzór tonących.

— Hrehory umiera, niechaj żyje Igor Sahajdaczny! —

I upadł na plecy, ostatni krzyk jego był pożegnaniem wodza i odgrózką wrogom, on rozbił się o głazy jak łoskot pancernia, co pęka od tęgiego razu.

Porwał się Zarucki i obszedł ognisko, na ziemi leży Kozak rozciągniony jak długi, krew jeszcze pluska z czoła i z piersi, ale zresztą¹¹² żadnego ruchu nie dostrzec w ciele. Wódz pojrzał nań wzrokiem przyzwyczajonym do takowych obrazów. Barwa oczekiwania z twarzy mu zesza; on myślał, że to duch, który rozwalił mogiłę, by gońcem innego świata stawić się jego wezwaniu, a to człowiek, co się przywłókł, by donieść o ziemskiej wieści i umarł.

Ale ten człowiek wśród bólów konania o hetmanie swoim pamiętał jak syn o ojcu, po śniegu się zataczał cały w ranach, by raz jeszcze wykrzyknąć jego imię przed nim samym. Za tę wierność i kochanie Zarucki ścisnął rękę martwemu i rzekł, jako zwykł był mawiać nad trupami swoich.

— Wieczny odpoczynek tobie, Hrehory: byłeś dzielnym w boju. —

Potem znów się położył na ziemi przy struchlałej Marynie.

— Anioły i duchy przymknęły uszy na moje wołania. Znać, grzechy moje stanęły wałem między nimi a mną. Życie jest marną bitwą, w której człek nigdy z konia nie zsiada i walcząc bez ustanku, wreszcie przegrać musi. Nie żałuję życia; ale ty, dostojna i hoża, zrodzona, byś ludziom panowała, krwawisz mi serce widokiem tyłu wdzięków, które zaginą przed czasem, bo na jutro pewna zaguba.

— Ci, którzy państwami rządzą, nie wschodzą i nie zapadają gwiazd codziennych trybem — odrzekła, wstrząsając pierścieniami włosów z płomiennym spojrzeniem — nasze urodzenie i śmierć zarówno jest podziwem dla ludzi; w tym niechaj będzie nasza pociecha — ale tu głos się zmienił nagle i reszta dumy odpadła od czoła. — Na mróz i głód nie brakło mi wytrwałości, na zgryzoty i utęsknienia szerokie nosiłam serce, a teraz, kiedy rozleciało się ono państwo obszerne i prześliczne, obfite w zboża i męże, i złoto; kiedy komory pałaców moich na jaskinię się przemieniły, nie płaczę, nie szlocham, ale poczekam odrobinę jeszcze, póki przyjdzie zwycięzca i mnie urągać się będzie, a wtedy unizony pokłon oddam panu w niebiesiech i z tego świata usunę się na wieki. —

Kiedy świtać zaczynało, wódz młodźców porwał za szablę i rusznicę, objął ramieniem kibić Maryny i w głąb jaskini się zanurzył, ani brał się już drogą wiodącą ku mogiłę dziecięcia, ale inną zupełnie, w bok tej pierwszej. Słabe światło zaziera przez otwory i szczeliny, gruzów pod nogami niemiara, zgiełk wiszących urwisk nad głową, słupy szronem odkryte jak larwy bieleją. Czyż on żywcem do grobu zstępuje z kochanką?

Wtem jaśniej się zrobi, płachta światła jakby oderwała się od niebios i skałę przebiła, leży na dolnych głazach, zewsząd otoczona cieniem; nad nią rozerwane sklepienie i widać przelatującą chmurę. —

Tu Zarucki ścisnął rękę carowej i wstępując schodami, które czas wydłutował w ścianie lochu, wiódł ją za sobą, przebył otwór w górze i wdarł się na wierzchnie sklepienie.

Niebo całe szare od obłoków, u wschodu tylko zorza ognisko rozpalila swoje i czeka słońca; gdzieniegdzie błękit przebija, chmury już się nie trzymają razem, ale jedne za drugimi pędzą; przecucie wiosny w powietrzu rozlane. Wszędzie naokoło podnoszą się skały śniegiem ubielone.

Hetman wie dobrze, dokąd zmierza, ani spieszył się jak zbieg, ani zastanawiał się jak zbłąkany wędrowiec — ale równym stąpa krokiem, pilnuje towarzyski, a zarazem okolicę przebiega oczyma. Jeszcze buńczuki powiewają na tych samych cyplach, dotąd nie słyhać ni głosów, ni szczęków. — „A więc dalej, a więc dalej, ku tej skale, co się stromymi piętrami wzbija nad jaskinią jak wieża nad zamkiem, u jej szczytu raz ostatni walczyć i zginąć chce!” —

I jak gdyby fale ogromnej powodzi, lecącej z góry, nagle skamieniały, w takowy sposób

Góra

¹¹²zresztą (daw.) — co do reszty, poza tym. [przypis edytorski]

piętrzy się skała, to wydymając pierś swoją, to wziewając ją nazad; po tych szczelblach z głazu wdzierali się oboje; doszedłszy krawędzi najwyższej, zasiedli i patrzą na świat, co się pod nimi i nad nimi rozciąga, wzrokiem pożegnania. Stąd objąć mogą tę całą warownię natury, która wznosi się z łona pustyni. Cisną się tłumem opoki, rozdzielone tu i owdzie przepaścią. Ich ostrza to skupione, to rozerwane, to ząbkowane jak baszty, to śpiczaste jak minarety, to wzorem kopuł spłaszczone. Największa ich część nie naśladuje żadnych kształtów, ale pną się w górę, obwisłe śniegiem, najeżone lodami, łamiąc się w kąty, zaginając się w luki, z dziką wspaniałością. Wschodzi słońce nad krańcem pustyni, piaski zapłonily się, zatliły się szczyty; a ono ogromne, krwawe pośród pożaru chmur się wznosi.

Wtedy jedną razą ozwały się krzyki, nawoływania i hasła, głosy te grzmiotem rozlegają się pomiędzy skałami i jak burza owiały hetmana dokoła.

— To dzwony pogrzebu naszego — rzeknie z cicha i rusznicę opatrzy, lufę obciera z rosy, by składniej celować mógł.

Z okolicznych gór sypią się hufce, z okolicznych wąwozów występują rotę: to idą naprzód, to się cofną, to gromadzą się do kupy, to rozchodzą, to ciągną jednym szeregiem, to małymi oddziały — znać, że wodza szukają. Jemu, spoglądającemu z wysoka, zda się, jak gdyby ludzie owi, nagle tknięci ślepotą, zataczali się, drogi znaleźć nie mogąc.

— To orszak naszego pogrzebu — rzeknie z cicha i zaśmieje się gorzko, szablę wyciągnie z pochwy i położy przy sobie; kindżał przymocuje, by nie zleciał w chwili zapasów — i oczy utopi w Marynie, by przed zgonem nacieszyć się jeszcze ową gładką twarzą, na której niebezpieczeństwo i jednego zmarszczka wycisnąć nie zdoła.

Wrzask nagły podniósł się od dołu, wnet strzał chmura i garść kul rozbiła się o skałę pod stopami Zaruckiego.

— Zobaczyl nas — rzekł spokojnie.

Wzdrygnęła się pomimowolnie Maryna i krzyknęła w oblakaniu:

— O Polsko, Polsko, gdzie jesteś, o Ojczyzno moja! —

Ale ta słabość chwilę trwała tylko, podniosła się i promieniami słońca oblana, spogląda na zbliżających się wrogów, oni wdzierają się, któredy mogą, i znów milczą tak jak chmury przed burzą.

Wdzierają się i po śliskich tarzają się głazach, niejeden runie w dół, by nie powstać więcej; odwalają gruzy, czepiają się wystających słupów, rozbijają ostrza lodu, pasują się z urwiskami, dobywając sił wszystkich, jak gdyby na polu bitwy z wrogiem: na próżno; co ujdą kroków, kilka zsuwają się nazad na kłębach śniegu — wyginają ciała, rozciągają ramiona, by się utrzymać, klną proroka od¹¹³ złości i bólu; na próżno, na próżno, skała odpiera ich ciągle; obchodzą ją i szukają z innej strony przystępu, nie znając drogi, którą przeszedł Zarucki. A on, siedząc na wysokości, spogląda na nich jako człek zwyczajny pracom ludzkim w pocie i krwi odbytych, a które długo na nic się nie zdadzą. Zresztą nie znać w jego oczach, by się unosił weselem dlatego, iż oni męczą się i konają; on wie, że wcześniej czy później, po wielu trudach i zgonach, dojdą cyplu, na którym ich czeka, a nie tyle kocha się w życiu, by cieszył się przedłużonym o godzinę.

Wrócili się i u stóp skały stanęli niewzruszeni; słycać głos jakiś, co do nich przemawia; a w ostatku jego dźwięków, które wiatr przynosi do Zaruckiego, znać jeszcze wyraz gniewu i pogardy, potem przerywane wołanie, niby rozkazy, niby odezwa do każdego po imieniu. Teraz już wszystko ucichło; ale spomiędzy czarnej ich masy występują męże i w mały hufiec się gromadzą, jak odrywająca się chmura od gęstwiny zbitych obłoków, kiedy się jej zachce własnych lotów spróbować po niebie.

I w mgnieniu oka, rozsypawszy się na szereg długi, zaczną się wdziarać — wszyscy czarni, po białym śniegu — co chwil kilka przerzedzają się: ów zniknął i śladu po nim nie masz, tamtemu głowę jeszcze widać nad śniegiem, ten potknął się i leży bez ducha; ale kto szczęśliwszy, ale kto zręczniejszy, ten wspina się w górę, już zbroję na każdym rozeznąć można — rysów jeszcze nie.

A ten, który drze się na czele, dziwnie szybko uwija się pośród przeszkód niebezpiecznej drogi. Skacze na zabój i nie padnie nigdy, ślizga po lodzie i bieży po śniegu, jak gdyby anioł stróż trzymał go za włosy; rzadko spojrzy pod się, ciągle oczy w cypel skały wlepia, a gdzie otchłań z boku, on nachyla się ku niej, a gdzie doły, tam nie odwraca się

¹¹³klną (...) od złości i bólu — klną ze złości i bólu. [przypis edytorski]

od nich, ale pędzi prosto i przesadza je w pędzie — w rękę trzyma szablę. Towarzysze podpierają się na włóczniach i bułatach, on jeden swojej klingi śniegiem zmazać nie chce, ale wstrząsa ją nad czołem i poi w słońca promieniach. Zawój lśni mu się futrem i połyska diamenty¹¹⁴, kolczuga to samo, a co chwila woła na swoich ostrym, przeraźliwym głosem, każe spieszyć za sobą, szydzi z ich ostrożności, a kiedy się kto obali i zlatuje w dół, on jeszcze głośniejszą się urąga.

— Bądź mi zdrowa na wieki! — rzekł Zarucki, podnosząc się z siedzenia i przykładając rusznicę do oka; ale wnet ją spuścił w dół.

— Czas jeszcze przypomnieć się Bogu. —

Przykląkł, strzelbę odsunął, pałasz złożył na ziemi, kindżał odpasal i rzucił o dwa kroki od siebie.

— Słyszałem, że Zbawiciel, który dał się ukrzyżować za nasze winy, nie lubi tych, co go orężnie wzywają. —

Przy nim, w milczeniu, unżyła się także przed Stwórcą Maryna.

Modlitwa hetmana krótką była: w pokorze schylił czoło, dłonie ścisnął, gorąco prosił o przebaczenie w duchu, ale mało słów wyrzekł, jako przystało na żołnierza, co przewalczył życie i pacierzy zapomniał wśród bojów.

A kiedy powstał, z lepszą otuchą pojrzał ku następującym wrogom i wziął się do broni. Dwa razy wystrzelił — dwa jęki usłyszał i dwa trupy ześliznęły się na dół, jak pnie ścięte, spuszczone z góry; nie ma już czasu nabić rusznicy, a zatem rzucił ją w przepaść, ona to głucho szuruje po śniegu, to z brzękiem rozbija się o głazy.

Szablę wyciągnął przed się, Marynę własnym ciałem zakrywa. W tej chwili bił mu z oczu blask płomienia, jaki boje w sercach wojowników zapalają. Nie była to wściekłość ani też krwi pragnienie; nie był to zawrót mózgu w niebezpiecznym razie, ale wyższość umierającego bohatera nad zwycięzcami; ale przeświadczenie duszy u progu wieczności, iż nie na próżno błąkała się po ziemskim wygnaniu. By stanąć przed Tym, który ją zesłał, jednego trzeba podrzutu jeszcze. Patrzcie, jak z nieustraszonym sercem zabiera się do niego: piersi wystawił na groty, nogę wrył w ziemię i posągami stoi. [Dojrzyj na licach jednego znaku wahania lub trwogi, a lutnię moją rozbiję na wieki!] Lewą ręką z tyłu dłoń ukochanej trzyma — chwila jeszcze, a osaczą go wrogowie.

Wódz ich dochodzi już cypla, ale żadnemu strzały ni kuli wypuścić nie daje. Znikł pod wysuwającą się opoką — uchwycił się wiszaru i wnet ukazał się na niej.

— Poddaj się, Igorze Sahajdaczny Zarucki! —

I to mówiąc, szablę spuścił w dół, swoim przykazał to samo, ale nie miłosierdzie ni uwielbienie ku zwyciężonemu przebija z jego liców; zasępione ma czoło, a namiętność jakowaś goreje w zrenicy.

Hetman zbył go milczeniem i wynosi ramię do cięcia; wtem uczuje drętwiejące palce Maryny i pomimowolnie się odwróci, a ona, blada, oczy przesłoniła ręką i powoli nachyla się, mdlejąc. Rozśmiała się Nuradyn murza i klasnął w dłonie.

— Ha, poznała! Bierzcie go, bierzcie ją! Dla niego męki, dla niej czwarty mąż. —

On spuścił głowę na piersi i rzekł głosem rozpaczliwym:

— Bóg wie, czym karze grzechy mojego żywota, śmierci się nie lękałem, aż On zesłał na mnie hańbę niewoli. —

XII

Jak mogli, tak zmykali Tatarzy od skał, od wąwozów. — Już też pogodniejsze niebo, słońce przygrzewać zaczyna, śnieg topnieje i wsiąka w piasek pod spodem — a nadzieja, że u brzegów Jaiku zastaną gońców z Astrachanu i ojuczono wielbłądy, dodała im ducha.

Przebyli rzekę po lodzie. Na tamtej stronie wódz kazał położyć się obozem, wielbłądy i gońce z Astrachanu już czekali na nich — a zatem rozbijają namioty, ognisko rozpał, biorą się do mięsa i ryżu, wina i wódki nie żałują sobie, wrzeszczą, a kiedy godzina modlitwy nadchodzi, bluźnią Bogu, śmieją się z proroka i piją dalej.

¹¹⁴diamenty — dziś N.Im: diamentami. [przypis edytorski]

Na piaszczystym wzgórzu, z którego wiatr zmiotł śniegi, stoi namiot Nuradyna podparty słupami, długi i szeroki, obity skórą, z kopułą malowaną w połyskujące barwy, z półksiężycem nad nią.

Stąd widok na cały obóz się roztacza, na pustynię aż do krańców widnokręgu i na brzegi Jaiku, snujące się w bezustannych zakrętach ku morzu, i na szare morze w oddali.

Dotąd wódz nie rozmawiał z swoimi jeńcami, przynajmniej nikt nie widział go razem z nimi; on jechał na czele swoich hufców, ich prowadzono z tyłu, męża w łańcuchach, niewiastę w taśmach z jedwabiu, jako był przykazał na cyplu skały.

A kiedy stanął na miejscu, krótkim słowem oznajmił swą wolę, by każdy odpoczął i hulał; sam wszedł do swego namiotu i już nie ukazał się więcej. Nade dniem tylko kilku śpiących u stóp wzgórza Tatarów wokoło ognia, wśród rozrzuconych ostatków biesiady, przebudził nagle hałas jakowyś; ciekawie, na pół rozmarzeni, wyteżyli uszy, brzęk kajdan słychać było i głos Nuradyna; ale słów żadnych nie można rozeznąć — potem głuchy jęk nastąpił. Wzdrygnęli się słuchacze i wszyscy razem pomimowolnie zawołali: „Allah!” — łoskot padającego ciała na nowo przymknął im usta.

Wszystko ucichło; oni czekali jeszcze, ale niczego się nie doczekali, zatem każdy wychyli czarę i znowu oprze głowę o siodło, by zasnąć.

Teraz to południe; słońce na niebie z chmurami się zabawia, to do piersi je tuli i na pół świeci tylko, to rozgania je i błyszczy w całej okazałości. Środkiem obozu zbrojni strażnicy wiodą niewiastę, długim zasłoniętą welonem, broniąc jej od ciekawych spojrzeń zagrodą z dzid i szabel, spiesząc się, o ile tchu im stanie. Przeszli obóz cały i wstępują na wzgórze, zakochają do namiotu; podniesie się opona i wypuszczą spomiędzy siebie tę, którą dotąd trzymali; potem za usłyszanym rozkazem oddalą się nazad i rozsypią na różne strony. Ona weszła z głową schyloną, jako przystało królowej bez królestwa, niewieście bez towarzyski, chrześcijance wśród pogan, Polce wśród służalców Moskwy — ale czyż to sen objął nagle jej zmysły? Czy już świat pożegnała i zapomniawszy o śmierci, dostała się do krainy czarów? Zewsząd wiązki światła różnofarbnych krążą, zlatują, śmigają, woń kadzidel oblewa ją, raj kwiatów otacza dokoła.

Pod jej stopami kobierce naśladowują zieloność murawy, diamenty — rosy przejrzystość i krople; u ścian piętrzą się obicia przetykane wieńcami róż, fialek, jaśminów i gałęzi, na których malowane ptaki przesłiczne roztaczają pióra, a z góry pada światło dzienne; ale nim dojdzie oczu, przekrada się pośród muślinów i jedwabów, długo błędzić musi po haftach ze złota i srebra, ślizgać na perlach, wyssać błękit z ametystów i rubinów purpurę, a wtedy, całe pijane od farb i połysków, na dół się stoczy i płąsa w drżące łuki, którym końca nie masz; one biegną dołem i wspinają się nazad, wypuszczając z siebie okręgi, iskry, rozkwitania i życia pozór owym udanym haftom nadając, a promienistymi sieci¹¹⁵ cały namiot kratkują, od góry do dołu zalewają potokiem jasności, która płynie szkarłatem i błękitem, zieleni się jak szmaragd, to złoci jak pomarańcza i do oka wpływa mile, bez rażenia, bez olśnienia, gdyby¹¹⁶ tysiąc motyli igrających razem po trawniku, kiedy słońce już nie parzy, a zachodzi w złocie, księżyc zaś naprzeciwko się podnosi, lamowany srebrem, a między nimi dwoma ujęte chmury hożym wieńcem oplatają niebo. O takowej godzinie chciałoby się zasnąć z rozkoszy na wieki.

Jakoż temu, który leży na owej sofie w głębi pod oponą z jedwabiu, znać z oczów, że marzy o miłości i śmierci; bo choć lubieżny uśmiech usiadł mu na ustach, bo choć tyle wzruszony, iż bliskim rozczulenia się wydaje, dosyć raz przebiegnąć owe rysy naciągnięte, rozognione rumieńcem gorączki, by wyczytać, iż śmierć niedaleka mu grozi, a to nie łagodna, na spokojnym łożu, ale taka namiętna i rozpasana w boleściach, jak rozpasanym było jego życie w chuciach i czynach.

Leży na posłaniu; ale trudno mu doleżeć jeszcze chwili na nim, choć pragnie się wstrzymać i krwi zimnej dowieść, bo wie dobrze, iż spotkał się z duszą pełną i statku¹¹⁷, i hartu; bo chce inakszym się pokazać, niż był przed laty; nie już po dziecinnemu i prosić, i domagać się, ale jako na męża przystało, znać i rozkazywać.

¹¹⁵sieci — dziś N.lm: sieciami. [przypis edytorski]

¹¹⁶gdoby (daw.) — tu: jakby. [przypis edytorski]

¹¹⁷statek (daw.) — stateczność, stanowczość. [przypis edytorski]

Na próżno, na próżno! Jakąż siłą potrafi zaprzeć w siebie ten dreszcz, który po nim bieży? Krwi bijącej nie odpłoszy od serca, od skroni żadnym sposobem; on, syn pustyni, ssal promienie jej słońca w kolebce i z nich spieka na zawsze została się w łonie. A zatem zgrzytnie i rękoma uderzając o łożę, odeprze się od niego — skoczył, stoi wśród namiotu naprzeciwko niej. Tu jeszcze walczył z sobą samym, ale nie zdołał wystroić liców w pogodniejszą barwę. Tu jeszcze drżące załamywał dłonie, chcąc im nadać pozór niewzruszoności, ale krew coraz zażarciej wre mu po żyłach; by zmysły odzyskać, głowę na chwilę odwrócić usiłuje. Ale nie potrafił, bo siła namiętności trzyma zrzenicę jego wlepioną wprost naprzeciw. Poznał, że nie poskromi ognia, który w nim bucha — a zatem rzucił się jak wściekły, zasłonę rozdarł i oderwał z jej skroni, i zatrzymał się, dysząc, z potem na czole, z obłąkanym wzrokiem, do szczytu znękany.

A ona wciąż zachowuje milczenie i z zwykłej powagi nic nie spuszcza. Wprawdzie na jagodach znać ślady łez i smutek; ale kiedy te łzy wylała, o tym nikt nie wie; a teraz suche ma powieki i oczy posepne od wzgardy. Nuradyn wpatrywał się w nią i długo, i długo. Dziwna, że tak nagle się uciszył, głos mu zasnął w piersiach, ruch zasnął w twarzy i ramionach, jedno spojrzenia, zawsze równie mocne, sypią iskrami na lica Maryny, i z czoła mu wyczytać snadno¹¹⁸, iż w duchu głęboko się namyśla; zapewne¹¹⁹ nie trybem ludzi, którzy wąż na szali roztropności zamiary i doszedłszy brzegu przepaści, wahają się nad nim, ale tak jak godziło się jemu, który nigdy żadnego uczucia nie rugował z duszy, o przyszłość nie dbał i duszę za pole bitwy oddał namiętnościom, a tej, co zwyciężyła, hołdował zawsze i sercem, i ciałem.

Zapewne teraz w nim podobna odbywa się walka, a promienie różnobarwnego światła, igrając po zielonej szarfię ziarkowanej złotem, po kaftanie i mieniącym się futrze, po białym zawoju, twarz mu najmilszymi oblewają tęczami. Wreszcie lica jego znów wyrazu żywszego, zmiennego nabiorą, głos do ust się ciśnie i mówić zaczyna — słowa jego muzykę naśladowują, ani jednej ciągle trzymają się miary, ale przechodzą od tonów pieśni słabej, ginącej w oddali, do dźwięków wojennego pienia, brzmiącego ponad szczątkami broni i zwłokami poległych — w ustach zwycięzcy.

— O Agaj-Hanie nikt nie słyszał od dawna — pamięć pacholęcia zaginęła, jak gdyby to pacholę przypomnieć się nigdy nie miało; prawda, on był lęklwym, kochał panią i służył wiernie; śmierci za nią się nie bał; nawiedzał ją pod czarnym sklepieniem. O, jakież z niego dziecię było wtedy! Precz mi z tym wspomnieniem, niech ono będzie dla mnie jak skóra dla węża, kiedy ją odrzuci, a w nowe ustroi się szaty. Hej! wąż wtedy śmiga i syczy w radości, bo mu jadu przybyło, bo w pierścieniu ze srebra i złota oblekł giętkie ciało — biada ptakom, co nadlecą, biada wędrowcom, którzy nadejdą: w pysze z chwały swojej nie daruje nikomu! O Agaj-Hanie nikt nie słyszał od dawna; ale on nie przepadł jak gwiazda, co zlatuje na dół w głębiny świata, jak koncha, co z brzegu zsuwa się w bezdenności morza — on wybrał się sam jeden i przez pustynię życia do Medyny serca swojego pielgrzymował długo, o skwarze i pragnieniu, urągając się przeszkód i trudów, aż wreszcie doszedł, a choć spalone ma czoło, nadwątłą siłę, nie żałuje tego! Bo to dla ciebie czynił, hurysy moja!

A teraz chwila szczęścia nad nim zawisła, jako zbawienie nad grzesznikiem, co długo błagał proroka, aż prorok zlitował się jego wołaniom. —

— Losem wojny — odrzekła surowo — w ręce sługi swego dostała się pani, ale nie przeto znikł rozdział między carową a giermkim. — Tu się zatrzymała, ale zaraz potem zawoła: — Nie! Zanadtośmy bliskie śmierci, ażeby się jeszcze pysznić z darów, które niegdyś Bóg zlał na naszą głowę, a w upodobaniu swoim odjął nam za to, żeśmy Jego przykazań we wszystkim się nie pilnowały. Wśród tej pustyni, w której, jako przeczuwamy, grób nas czeka, zapomnijmy o Kremlinie i dniu owym, kiedy nie byłbyś śmiały oczu podnieść aż do poręczy naszego tronu; ale imię na chrzcie nadane, ale drugie imię od przodków wzięte, tobie dobrze znane, twoją hardość ukrócić powinno. Owym pierwszym chrześcijanką jestem: uchyl czoła, pohancı; owym drugim: Polką: pamiętny klęsk i wstydu swojej braci, uniż się, Tatarze! —

¹¹⁸snadno (daw.) — łatwo. [przypis edytorski]

¹¹⁹zapewnie (daw.) — dziś: zapewne a. pewnie. [przypis edytorski]

— Udajesz, chytra, bo znasz moje dzieje, one były muzyką twojego więzienia. Tam obsypałem cię perłami i diamenty z skarbnicy chwały moich naddziadów. —

Uśmiech goryczy wykręcił mu usta.

— Nie mów już mi o tym, co przeszło, potem będzie sprawa i z nim, i z nimi; ale mów, że mnie kochasz, ale mów, że chcesz być morzem jasności i rozkoszy, w którym zatoną. Tyś mi życie przepesuła na niwecz — jako gwiazda, co wróży nieszczęście, ukazałaś mi się i drasnęłaś promieniem; ale potem zniknęłaś, o gwiazdo moja; porwały cię wiry z ognia i uniosły daleko ode mnie, a ja zostałem w ciemności, klnąc proroka, szarpiąc włosy. Językiem moim stały się przekleństwa, napojem lzy i krew, sącząca się z potłuczonych skroni. Ha! Nagle porwałem się do biegu — ten, który cię uwięził, nie ujdzie mej zemsty! Ścigałem i pieszo, i konno, podliłem się przed ludźmi, klękałem przed bojarami, a śmiałem się w duszy; oni myśleli, że to dla nich, a to dla ciebie było. —

Kiedy to mówił, ciemniały mu rysy i pański głos przybierał; ona milczy i zdaje się nie słuchać.

— Ha! Patrzcie: syn padyszachów, moczarc nad emirami, synowiec słońca darmo żebrze miłosierdzia u Laszki! Gdzie twoje wojska, gdzie dwory, posagi, potęga, gdzie Dymitr, gdzie Zarucki? Opuściło cię wszystko, liść po liściu opadł z drzewa; strumień szczęścia fala po fali wysechł na żwirze niedoli. W kim dufasz, na czym się oprzesz? Spójrzj wokół, sama jesteś wśród hułców moich!

— Wiem o tym, że sama, i dlatego na śmierć się gotuję. Giermku, nie przeszkadzaj myślom moim, bo długi watek życia muszę okręcić wkoło chwil tych kilku, co mi jeszcze pozostały, a potem rozkazy cara wypełnisz! —

— O, zważaj, zważaj na moje słowa! Pokochałem ciebie, najcudniejszą wśród urodziwych, kiedy anioł zesłany od Allaha, przelatując powietrze, zatrzymałby się w locie, roztoczył nad tobą skrzydła i przypatrywał się tobie tak samo, jak gdyby nową spotkał gwiazdę, w chwili kiedy na rozkaz Stwórcy wznosi się z otchłani i pierwsze najświeższe promienie rozsyła po świecie.

Dziś, hurysa moja, po długim niewidzeniu, znów oglądam ciebie; ale mgła żalości obwija twe czoło, jad głodu i nędzy wgrzył się w rysy twoje, pył długich błędów¹²⁰ i bitew przyprószył kwiecie jagód twoich, [od zimna skrzepla twa zrzenica] i na powiekach dźwigasz ciężar bezsennych nocy. Byłaś jak chmura ukochana od słońca; na całym niebie żadna insza jej nie zrówna, ona jedna ciągnie oczy k'sobie, bo do niej całego nieba zbiegły się jasności, szkarłaty i złota, wiatry jej się przymilają i śpiewają w chórze podczas błękitnej żeglugi. A teraz zda mi się, jakoby zaszło słońce, a owa piękna została z tyłu. Księżyc wznijdzie i srebrem ją wieńczy, ona cała srebrna, przetykana gwiazdami; i patrzę na nią dotąd, i kocham dotąd. Zerwij się do lotu, chmuro, przebiegnij od morza do morza — gdzie takiego drugiego znajdziesz, co by zarówno cię ubóstwiał, czyś w pełni, czyś o zmierzchu twej chwały?

Zważaj, zważaj na moje słowa! Car tu jest niczym; z potęgi jego śmieje się Agaj-Han jak z kurzawy, którą z nóg otrząsa. Ja tu panem — na całą pustynię. Zapomnij o przeszłości jako o ptaku, co przeleciał i nigdy nie wróci! Na rącznych koniach uchodź ze mną razem! Za tymi piaski murawy się zielenią, kwiecica niemiara i ocean rozkoszy. Tam, hurysa moja, nas dwoje będzie, a świat cały naszym łóżem miłości. Precz mi z Ojczyzną, Bogiem, Prorokiem, sławą i ludźmi! Życ będę w objęciach twoich i skonam na twojej piersi. —

I zbliżał się do niej z drżącymi ramionami, jak gdyby ciało zabierało się do gwałtownego rozprzęgnięcia. Rozhużdane chucie szarpią mu rysy na twarzy, skręcają usta, na których pożądlivość się pieni. Zęby dzwonią, biją od krwi, co do nich napływa. W tej chwili wszelki ślad Boży opadł od niego i stał się człowiekiem na podobieństwo szatana.

A ona, zawsze równie poważna i nieuleklniona, wzrokiem, którym go hamowała przed laty, wstrzymuje i dzisiaj. On ślepego był męstwa na polu bitwy, odwaga w nim stawała się namiętnością, nieraz rzucił się jeden pośród tłumu nieprzyjaciół, nieraz, choć słabszy, okręcił się giętko naokoło wroga i nagiął ku ziemi; nie z rozwagą, nie z zimnym statkiem szedł naprzeciw śmierci, ale z wściekłością, z obłąkaniem; a teraz do tej, którą ścigał tak długo, przystąpić nie śmie. Wyciąga ramiona, opadają ramiona; rzuca się ku niej, rad by ją

Kondycja ludzka, Bóg,
Szatan

¹²⁰błędy (daw.) — tu: błędzenie, tułaczka. [przypis edytorski]

porwać w objęcia i przygnieść do piersi, i tarzać się z nią po ziemi jako wąż z gadziną, ale zawsze odparty owym spojrzeniem na pół dumnym, świętym na pół, w którym i wstyd niewieści, i uroczystość duszy myślącej o zgonie, i ślad cierpień miesza się [do czegoś dawnego,] do okazałości, pozostałej z tyłu powodzeń i potęgi; nie wiedząc, co czynić, to płacze jak dziecko, to zgrzyta jak potępieniec.

Ale bo też na czoło Maryny Mniszchówniej dziwna zstąpiła uroda, nie owa ziemską, której hołd składają ludzie westchnieniem i pocałunkami, w której przypadek zdarza, iż róże zakwitają na licu, a gwiazdy zaiskrzą się w oczach, ale owa niebieska, co jako cień znikomy czasem objawia się na twarzy, a rysów się nie trzyma, a z płcią się nie zlewa, ale jest córką duszy niepojętą i boską jak dusza.

Agaj-Han spiesznym krokiem przeszedł namiot i stanął naprzeciw łoża. Tam u makaty haftowanej w najśliczniejsze kwiecica wisi sznurek jedwabny z błyszczącą gałką; porwał za nią i zawołał:

— Ha! Doszedłem tajemnicy twojej, ty sądziłaś, że to perła ukryta w morzu. Igorze Sahajdaczny Zarucki, sam ukazał się lubej i rozwiąż ją od przysięg wierności! —

Rozśmiał się całym gardłem, jak śmieją się owi, co zmysły stracili, i ściągnął sznurek — wnet podniosła się kurtyna i coraz wyżej się podnosi i zwija.

A otóż na czarnej pościeli leży człowiek w zbuczonych szatach. — Twarz biała i ręce białe, na szyi skrzepła krew się czerwieni jak naszyjnik z koralu, ale świeżości życia śmierć jeszcze dotąd całkiem wyssać nie potrafiła, choć już rysy rozwałowała i sinością powlekała. Nachylił się Tatar, rękę oplótł włosami głowy — i głowa poszła za ręką bez żadnego oporu. Przez chwilę kołysał ją w dłoni, urągając ściętym ustom, spuszczone powiekom, rozkoszując w śmierci niecierpianego, kiedy nie mógł rozkoszować w miłości kochanki; potem rzucił ją pod stopy Marynie i wtedy utopił w nią wzrok przenikający, zacięty, jakby dla wyśledzenia, czego mógł się spodziewać z niej po takim widoku.

Niegdyś byłaby wszystek ogień oczów wypłakała nad ciałem kochanka, przekleństwami i zemstą ściagała mordercę; sama do oręża i konia się wzięwszy, w tropy za nim poleciała, wśród ciemnej nocy, po bezdrożach, napotkanego zmusiła do walki.

Ale dziś insze i myśli, i czasy — ręce wychudłe od nędzy, osłabłe od ciężaru kajdan; nikt nie stawia się na rozkaz, nikt nie poda ni sztyletu, ni szabli; a też już i pono ostatnia chwila się zbliża, o ziemskich uczuciach zapomnieć się godzi gwoli¹²¹ świętszym marzeniom, duszę puścić trzeba w niebieskie szlaki, w drogę, u której początku się stoi, a której końca nie domyśleć się, Panie Boże!

A zatem, nieledwo że konająca z wzruszenia i żalości, uklękła nad ową śmiałą¹²² głową i spuściła ku niej oczy, a czym jednym mogła przysłużyć się jej, to za nią ofiarowała: modlitwę — szczerą i niepokalaną, którą polecała duszę zmarłego opiece aniołów. A potem wstaje, drżąc od osłabienia, z równym jednak blaskiem w zrenicy łzami niezamglonej. Łzy są dziećmi przelotnego smutku; jak z chmury wiosennej na lica spadają i wróżą pogodę, ale kiedy zetnie ich mróz boleści, wtedy nie pytaj się o słońce, bo ono może już nigdy nie wróci.

W Agaj-Hanie wre ciągle namiętność i mózg szaleje. Znow przeszedł namiot jak długi, hetmana głowę pchnął nogą — ona potoczyła się ku ciału — i zapuścił kurtynę, potem zdjął znad łoża tasak oprawny w szmaragdy i niosąc go w ręku, zbliża się do Maryny.

— Nie igraj ze mną, niewiasto, iżby chwila miłości rączy nie uleciała, a wtedy nadciągnie godzina zemsty i kary; bo zemsta jako miłość weselem jest sercu, które przesiąkło rosą południową. Każda kropla takowej rosy od waszych iskier gorzej pali i rozjątrza; różane w niej wonie trucizna piekielna zarazem. Ogień, co krąży po mnie, jest wieczną ci tajemnicą, córko Północy; ale z nim tak ostrożnie jako z płomieniem Allaha, bo on równie zabić umie! —

Tu nagle zmiana zasza w jego rysach i postawie — raz jeszcze udaje się do prośby, raz jeszcze schyla przed nią czoło jako przed panią, spojrzeniem swoim żaru ujmuje i na drżące, czule zamienia; głos zniżył i płyną jego dźwięki jako dumka przez dziecię śpiewana.

— Zmiłuj, o zmiłuj się nade mną, hurysy moja! Gwoli tobie całe poświęciłem życie, potok lat młodych, który mógł huczeć i pienić się po świecie, rozwałać skały i wykorzeniać

¹²¹gwoli czemu (daw.) — dla czego. [przypis edytorski]

¹²²śmiałą — w oprac. Hertza: śniadą. [przypis edytorski]

lasy, zmusiłem do płynienia za twymi śladami, a on się stał drobnym strumieniem, który wyschnie w pamięci ludzi.

Ostatni jestem z mojego szczepu — mamże¹²³ się rozbić marnie na skale twojego niemiłosierdzia i zaginać bez sławy, bez rozkoszy, jako wyspa na morzu? Patrz, występuje z łona kipiących bałwanów, dniem i nocą złote miota ogień, nikt jej nie widział i nie dziwił się jej, samotna wśród pustyni wód, wylała całą okazałość i znów zapada w otchłanie. Tak i ze mną będzie. Śmierć ci grozi wszędzie, piołun rośnie, gdzie spojrzysz tylko, a tam, gdzie ci wskazuję, wonieją róże i jaśminy. Skosztuj, hurysy, pucharu miłości mojej, służyć ci będę jako duchy w niebie służą Allahowi — w jasności oczu twoich jako motyl ulatywać będę, dopóki olśniony, upojony, spalony, nie padnę u stóp twoich, a wtedy popiół ze mnie i kurzawa, a wtedy deptaj¹²⁴ po mnie i przeklinaj mnie, ale teraz bądź moją, roztwórz objęcia twoje i synowi padyszachów daj spocząć na liliach twej piersi, na białej piersi! —

I rysy młodocianą przybierały barwę. Jako kwiat, o skwarze słońca zwiędniały, a wieczorem podnoszący liście, tak i on w tej chwili rzeźwił się w nagłej czułości; uśmiech miłośny, swawolny usta mu krasi — założył ręce i błaga.

— Nuradyna murzy żaden z jego ludzi by nie poznał w tej chwili; myśląc o tobie, zatraciłem i język, i naukę moich ojców: z duchami już nie umiem rozmawiać, ludziom rozkazować nie potrafię. —

Wymknął mu się tasak z dłoni i podnosi oczy ku Marynie jako chrześcijańskie dziecię, klęcząc, podnosi oczy ku obrazowi świętej.

— Morderco, pohańcze bez wstydu i bojaźni bożej, nie kalaj¹²⁵ moich myśli twoimi gwary! Możesz mnie męczyć i zabić; Maryna Mniszchówna śmierci się nie lęka, bylebyś umilkł i chwil kilka do modlitwy zostawił. —

Głos jej posępny, wzdrygnięty, przeszył wskroś Agaj-Hana. Schyla się niżej, ale nie w pokorze, jedno by podnieść sztylet upuszczony, a kiedy go podniósł, wyrwał z pochwy, pochwę cisnął pod nogi, a rękojeść okręcił palcami, aż mu żyły ręki nabrzmięją, a do oka, do rysów, ciśnie się wyraz wściekłości. Całym ciałem trzęsie się gwałtownie, ścisnął zęby, jak gdyby chciał się wstrzymać, ale głos, w którym wcieliła się namiętność duszy, usta mu rozerwie.

— Miłość twoja była dla mnie jako ten most śliski nad otchłanią, po którym wszyscy w godzinę sądu przechodzić mamy do nieba; ale teraz dostałem się do rajy, do zemsty!

I klingą tasaku śmigał wokoło jej skroni, wokoło piersi; ona zbladła, lecz do prośby się nie zniży, krzyku nie wyda, a na klindze rozbite promienie wiązkami światła błądzą po jej licach i szyi, jak błyskawice, które lustro miece, kiedy w nim odbije się słońce.

On igra z nią i po jej puklach, po czole rozwodzi sztyletem połyski — powoli, z przerwaniem oddechem, z jaskrawymi oczyma, jak gdyby w tym czuł lubieżność jaką.

— Hurysy moja, jakżeś mi piękną w godzinie śmierci! A wieszże¹²⁶, dokąd idziesz i gdzie dostać się masz? Bez duszy, bez życia wiecznego, maro stworzona ku uciechom mężów, w proch się rozpadniesz i nic z ciebie nie będzie. Czemuż tak się kwapisz do snu i ciemności grobowej? Mniejsza o śmierć dla nas, którzyśmy nieśmiertelni; ale ty, niewiasto, nie ujrzysz nigdy pałaców Allaha; jako lampa, którą duch bagnisk zawiesza na swoich kępach, świecisz trochę i umierasz na wieki. Ty i róża, obie nie macie duszy, jedno wasze barwy i zapachy mózg zawracają ludziom; a kiedy zwiędniecie, nikt nie troszczy się o was na ziemi ni w niebie.

Wzdrygnęła się na te słowa niewiernego; ona stoi nad grobem, a on jej przepowiada, iż nie odżyje więcej! Mróz przejął serce nieszczęśliwej — bo choć wierzy dusza w obietnice Pańskie, ciało drży, zziębłe i osłabłe, kiedy chwila zgonu nadchodzi.

Ależ anioły stróżę pilnują chwil naszych ostatnich i powiewem skrzydeł swoich rzeźwią nas w konaniu; ona też wraca do wiary i ufności, na Agaj-Hana spojrzę jak na złego ducha i milcząc, każdym biciem serca modli się do Boga.

Wyspa, Morze, Otchłań,
Kondycja ludzka

Kobieta, Mężczyzna,
Religia, Szantaż, Śmierć,
Zaświaty

Anioł, Śmierć

¹²³*mamże* — daw. konstrukcja z partykułą *-że*; znaczenie: czy mam, czyż mam. [przypis edytorski]

¹²⁴*deptaj* — dziś popr.: *depcz*. [przypis edytorski]

¹²⁵*kalaj* — w oprac. Hertza: *każ*. [przypis edytorski]

¹²⁶*wieszże* — daw. konstrukcja z partykułą *-że*; inaczej: czy wiesz. [przypis edytorski]

Agaj-Han lewą ręką porywa ją za szatę, prawą tasak podniósł i trzyma nad jej piersiami. Ona oczy przymknęła; ale powoli jego ręka mdleje, ramię zgina się i opada na dół stopniami, wreszcie opada zupełnie, a sztylet wisi u palców i ledwo się ich trzyma.

— Giermku, dlaczego przedłużasz konanie Maryny Mniszchówniej. Jużem myślała, że zawarłszy powieki, dopiero się obudzę gdzie indziej, nie w tym namiocie, nie na tej ziemi. Izali czekasz jej próśb za życiem; jej uklonów tobie? Próżna zwłoka, próżne i płonne nadzieje, daj mi pokój, Tatarze, i kończ, coś zaczął, bo ci Polka zaprawdę powiada, iż przed tobą nigdy się nie uniży! Panie Boże i święta Bogarodzico, zmiłuj się nade mną! —

Jęk rozpacyjny wyrwał się z Agaj-Hanowej piersi, i ścisnął tasak, i znów podnieść chciał, ale nie potrafił; ten drobny oręż nad miarę ciężał jego dłoni, a zatem go upuścił i zdeptał gniewnie; potem w milczeniu po namiocie się przechadza, to krok za krokiem, wlecząc się, gdyby¹²⁷ na siłach mu zbywało, to podskakując, jak gdyby nagle kula mu w piersiach utkwiała. Bładość śmiertelna po licach mu się rozlewna. Zda się, że namiętność, co miotala nim i życiem jego była, z przesilenia skonala. Padł na kobierzec i gdyby nie oddech głuchy, ciężki, przerwany, miałbyś go za trupa.

Po chwili podnosi się wpół i wyciągając ramiona, przemówi głosem człeka, co drągnięty światłem miesięcznej nocy we śnie się odzywa.

— Garnijcie się do syna waszego sultana, emiry pustyni, bo on dziś piękną pojmuje żonę! Długo błądził i chleb gryzł suchy u niewiernych, i psem był chudym u ich żłobów — ale teraz weźmie za rękę tę, którą ukochał, i pójdzie z nią.

Horbrowowie, nędzny bojarze! Tyś myślał, że ci tę perłę rzucę pod stopy, abyś ją zgniółł i u cara za to miłościwej łaski nabył? Gnij w Astrachanie, stary, i nie pytaj się o najurodziwszą z córek Adama! —

Tu uśmiech gwałtowny usta mu opanował, tak że przez chwilę dalej mówić nie mógł.

— Ojczy mój, gdzie jesteś? Trzy krople krwi z głowy twej spadły mi na skronia. Hurysy moja, we śnie i na jawie, panią byłaś Agaj-Hana! Co to za imię? Ktoś go nosił przed laty. Królom i szachom diament potęgi pali się na zawoju, ale to znikoma gwiazda! Oni dziś panują, a jutro ich synowie skowyczą z głodu po ulicach miast.

Widziałem, zważałem, kiedym przechodził, a zimno usypiało nogi, wiecznie tam lodu nie masz, otwór — pchnąć — zleci — Moskałom się nie dostanie — oni by ją rozczwiertowali. Tu głowa się toczy, tam skacze ręka, drgają owdzie piersi — nie — nie, przez Allaha! przez Haruna — cała, nieskażona, jako piękna jest na ziemi, tak piękna zstąpi w dół — a w głębi miękkki piasek — i rozciągnie się na nim jako na łożu rozkoszy. —

Podczas tych słów żrenica jego nabierała stopniami coraz więcej oblędu. [Z początku latała prędko, a była zimną i szklniącą, jak gdyby lzy do niej przymarzły, potem zajęła się suchym ogniem.] Przystała się toczyć, wryła się w białko. Już nie rozmaite uczucia, jako dotąd bywało, unoszą się na różne strony w jego spojrzeniach — myśl jedyna, po której żadnej drugiej już nie nastąpi w jego duszy, przebija we wzroku. Powstał jak zwierzę pędzone instynktem i ujął za ramię Marynę, i szedł ku tylnym drzwiom namiotu; ani, wychodząc, przypasał bułat lub wziął kindżał swój: szedł, wlepiając oczy w nią, ściskając za rękę tak, że jęczała z bólu; lecz ani już grozi, ani się przymila; w milczeniu prowadzi ją z dala od obozu, po piaskach, ku brzegom Jaiku.

Oko, Szaleństwo

Słońce już ma się ku zachodowi i jako zwykle w pustyni, im bardziej spuszcza się na dół, tym bardziej krwią się zalewa; powietrze wiosenne, ciepłe, śnieg tu i owdzie wypami się jeszcze trzyma, w górze klinem suną żurawie, za nimi ciągną kuliki i ostrymi głosy rozmawiają podczas podróży.

Stanąli nad Jaikiem. Strome z piasku i żwiru ulane jego brzegi; a rzeka cała, dotąd ścięta lodem, połyskuje czerwienią zachodu, ale można już dojrzeć w oddali walące się ogromy, nurtem pędzone, gromadzące się u zapory z lodu, nieprzerwanej jeszcze, trzymającej się obu nabrzeży, które właśnie w tym miejscu zbiegają z góry i wstępują w koryto, jakby na pomoc lodowi; ale już słychać z daleka huki łamiącej się kry, roztrzaskujących się brył, a bliżej głuche szумы, które podnoszą się z głębi wód — to niby kipią tam pod

Rzeka, Zima

¹²⁷ *gdyby* (daw.) — jakby. [przypis edytorski]

spodem fale, to znowu stękają, przyparte ciężarem. Znać, że się rzeka zabiera do buntu, a wiatr, ulatując nad nią, poklaskuje ciepłymi skrzydłami.

O! sił już nie staje Marynie — zawróciła się głowa wśród oddechu przyrodzenia. Jeszcze raz palce podniosła ku czołu i tam znak święty składając, szepce: „w imię Ojca” — i wargi nie zbiegły się, usta na pół otwarte zostały, ale głosu już się nie spodziewaj po nich.

Agaj-Han porwał ją z siłą olbrzyma i niosąc w objęciach, na zabój się rzucił pomiędzy urwiska i cyple. Zlatuje na dół bezpieczny, bo duch szaleństwa czuwa nad nim, jak[o] nad synem [swoim]. Piasek urywa się pod stopami, a on nie pada; o głazy się potyka, a nie nachyli się nawet, skacze i pędzi; żwir spod jego nóg leje się strumieniem, coraz niżej, coraz niżej — wreszcie dobiegł, kędy łąd się kończy, a lód poczyna; wstąpił bez namysłu, bez wahania, i jako biegł po ziemi, tak ślizga po lodzie bez żadnego szwanku — wśród zawałów śniegu.

Oba brzegi cienie swe na Jaik rzucają, pośrodku nich, gdzie już zetknąć się mają, wstęgę krwawego światła rozciągnęły zachodzące promienie; do tej kiedy doszedł Agaj-Han, stanął, szukał czegoś wokół — ale nie złożył Maryny, choć dyszał i kroplami potu oblane miał czoło. Czego szukał, znać, że dojrzał, bo skoczył i znów w bieg się wprawił, i leciał w stronę morza — w cieniu już nie zbaczając, ciągle się trzymając drogi, którą słońce wytknęło.

Niedługo znów stanie. Coraz huki się powiększają, gdzieś lód już pęka, ale on jeszcze stoi na bezpiecznym miejscu, choć u samego brzegu otworu, w którym tryska woda; znać, iż tam źródło odwieczne, bo naokoło wszystko zmarzło, a ono czyste, wirem się kręci i parą bucha.

— Obudź się, obudź, hurysy moja!

I ręką tarł jej skronia, i kroplami wody twarz jej obsiewał.

Otworzyła oczy i milcząc, z ramion jego wysunęła się ostatkiem mocy. Chciała krokiem postąpić dalej, padła na lód kolanami, ale już nie mdleje; widzi, słyszy, rozumiała, jaki los ją czeka, i w tej uroczystej chwili — jeszcze raz podniosła głowę, jak gdyby chciała umrzeć z godnością królowej.

Kłęczy na samym brzegu przepaści — on stoi nad nią z wzrokiem szaleńca i on może nie wie już, kto ona, skąd przyszła; może zapomniał swej miłości, swoich cierpień i trudów; ale on wie, że tu jej zginąć trza; i objął ją ramionami bez wściekłości, bez wyrazu zemsty na twarzy; pomimowolnie prawie, jak gdyby tajemnicza siła władła nim i on jej oprzeć się nie mógł.

Poszła na dno i fale zakłapały nad nią, wróciła raz tylko, ręce podniosła nad wodą i znów fale je zaleją, ani słyhać, by już mocowała się z nimi. Źródło wre jak pierwej, ale żaden inny głos nie przymiesza się do jego szumu — jedno¹²⁸ na nim, wśród czerwonej jasności igra między bąbelkami czarna wstążka z haftem złotym. Głowa, która go nosiła za życia, kędyż leży teraz?

Agaj-Han, niewzruszony, patrzy na topielę¹²⁹ i czasami ręką pociera czoło. Nielacno rozum odwołać, kiedy opuści duszę i zostawi pustkami jako świątynię, z której wyszli bogi. Stoi i czeka, jakby się spodziewał, że owa, którą kochał, nazad podniesie się z toni, świeża i młoda, a w powtórnym na świat przyjściu zapomni o przeszłych dolach i jego miłości wysłucha.

I oczy wytrzeszcza, i natęża ucho jako strzelec w kniei. — Tymczasem wokół powstają hałasy rozmaite, dziwaczne, które z dołu się podnosząc, zdają się ostrzegać o niebezpieczeństwie. To jęk z oddali przylatuje, to wiatr gdzieś wpadł między kłęby śniegu i wzdycha jak dziewczyna; to niby skowyczenia gromady szakalów, co uciekając, ku nadbrzeżom pędzi; aż tu znowu ścierają się gdzieś bryły lodu i chrobocą jak piły, nagle zahuczają jakoby wysadzone w powietrze; potem słyhać szum fal wartko płynących i wrzaski ich wściekle wokół przeszkód biją się, potem znów szumią — znać, że tamę przeparły.

A bliżej wokół niego lód się ugina i warczy, pokrywa się rysami, to dziurki się wylupią, to cały kawał się oderwie i kołysany przez wodę tłucze o przyległe ściany; świsty wiatru się wzmagają, pomiędzy nimi gęsi dzikich z góry zlatują głosy i jastrzębiów przeraźliwe krzyki; z tyłu coraz więcej gromadzi się lodu; już nie bryłami, ale wzgórzami,

¹²⁸jedno (daw.) — tu: tylko. [przypis edytorski]

¹²⁹topielę — dziś popr. forma B.: topiel. [przypis edytorski]

które oblegają zaporę, co dotąd się nie ruszyła, i walą w szeregach z łoskotem piorunu. Ich ostre szczyty połyskują żarem od ostatnich promieni słońca. Gdyby nie chciał nawet oddać się zagubie, już za późno; ależ on o tym nie myśli; ku miejscu, gdzie zniknęła niewiasta, wciąż dzierży oczy, ani zważa na to, co się dzieje wokoło, bojaźni żadnej twarz jego nie pokazuje; stoi gdyby wryty i nie zdrzży ni razu, stoi i czeka wciąż, a w jego mózgu szaleństwo odprawuje tajemnice swoje.

Słońce zapadło w głąb, gdzieś za krańcem pustyni, pożar ogromny po sobie zostawiło na niebie, tam palą się chmury i wzbijają się dymy, a tu roztrzaskują się lody. Nurt, płynący z góry, je rozbija i miele; co chwila się przysuwa, a posada, na której Agaj-Han duma, trzęsie się od jednego brzegu do drugiego; w wirach podniosły się śniegi i latają w powietrzu jako mgły jakie, wicher pomiędzy nimi harce odbywa swoje i żałośnie jęczy, grzmoty jedne po drugich się rozlegają, coraz bliżej, coraz bliżej. Zda się, jak gdyby na nowo archanioł ciemności zwoływał swe hufce i gotował się do walki przeciw wszechmocnemu Bogu.

Wszystko rwie się i pęka; chwil kilka uszło jeszcze, na krę cały łód się podarł, a on został na szerokim cyplu i oddała się od źródła, kędy zginęła Maryna. — Błyskawicą pędzi pomiędzy bryłami, a ręce wyciąga i jeszcze patrzy na niego¹³⁰, wzrokiem bez życia, świecącym, jako świeci próchno.

I z tyłu, i z przodu pędzą za nim, pędzą przed nim lody; on na swojej wyspie, okolony słupami, wzgórzami, ostrzami, leci wśród odmętu; co chwila topnieją, kruszą się jej brzegi, to w kliny się wytną, to wygładzą się okrągło, ale coraz ich mniej, coraz mu ciasniej. Trzyma się na środku, ręce na piersi założył, zawój bogaty mignie jeszcze czasem w promieniach zmierzchu. Nadbrzeżów Jaiku nie dojrzeć już, bo filary, zawały, kopce z lodu je przesłaniają; woda i lód — oto świat jego — ale on tego nie poznaje świata, bo dziwaczne otaczają go kształty, bo płynie jak strzała, i te kształty płyną z nim — przy ciągłym szumie. To mu się wydaje, że kręci się na jednym miejscu, to znowu, że olbrzymy krainy nadziemskiej podają mu dłonie i ciągną go z sobą, a zimno, a okropnie, a coraz ciemniej, lecz pośród cieniów znać ciągle, jako te duchy skaczą i suną wokoło. Raz tylko podniósł głowę, i to nie z namysłu — przypadkiem, nie wiedzieć dlaczego, a nad sobą dojrzał gwiazdę, z którą biła się czarna chmura. To mu przypomniało, że kiedyś był w okolicy, skąd takie gwiazdy i takowe chmury widne bywały, że w tej samej okolicy urodziwa postać przechadzała się niegdyś, i chciał dalej przypomnieć sobie, ale gwiazda zniknęła, rysów tej postaci doszukać się nie mógł — i głowę spuścił na piersi.

Ku morzu, ku morzu kra Jaiku pędzi i z nią Agaj-Han. Żegnaj mi na wieki, dziecię mojej wyobraźni, za chwil kilka pochłoną cię fale i przerzucą sobie twoje ciało będą. Życie ci przeszło na mękach, a mściłeś się zbrodniami na tych, których nienawidziłeś, na tej, którąś kochał. Teraz ty i ona jednym żeście porwani pogrzebem; a wasze dusze kędy się podziały? Nie słyhać było, jako z waszych wykradały się piersi, nie słyhać było ich lotu w przestrzeni, ale ona, konając, modliła się Maryi.

Królowo Polski! Daj jej zasiąść u stóp twoich, bo korona carów była dla niej wieńcem cierniowym, życie jej długą pielgrzymką, daleko od Ojczyzny, wśród obcych i zawistnych. Królowo Polski, zlituj się nad córą Twoją!

¹³⁰na niego — popr. raczej: na nie (na źródło). [przypis edytorski]

Wszystkie zasoby Wolnych Lektur możesz swobodnie wykorzystywać, publikować i rozpowszechniać pod warunkiem zachowania warunków licencji i zgodnie z **Zasadami wykorzystania Wolnych Lektur**.

Ten utwór jest w domenie publicznej.

Wszystkie materiały dodatkowe (przypisy, motywy literackie) są udostępnione na **Licencji Wolnej Sztuki 1.3**. Fundacja Wolne Lektury zastrzega sobie prawa do wydania krytycznego zgodnie z art. Art.99(2) Ustawy o prawach autorskich i prawach pokrewnych. Wykorzystując zasoby z Wolnych Lektur, należy pamiętać o zapisach licencji oraz zasadach, które spisaliśmy w **Zasadach wykorzystania Wolnych Lektur**. Zapoznaj się z nimi, zanim udostępnisz dalej nasze książki.

E-book można pobrać ze strony: <http://www.wolnelektury.pl/katalog/lektura/krasinski-agaj-han>

Tekst opracowany na podstawie: Zygmunt Krasiński, *Poezje*, t. I, F. A. Brockhaus, Lipsk 1883.

Wydawca: Fundacja Nowoczesna Polska

Publikacja zrealizowana w ramach projektu Wolne Lektury (<http://wolnelektury.pl>). Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury. Reprodukacja cyfrowa wykonana przez Bibliotekę Uniwersytecką w Toruniu z egzemplarza pochodzącego ze zbiorów Biblioteki.

Opracowanie redakcyjne i przypisy: Aleksandra Kopeć-Gryz, Aleksandra Sekuła, Maria Świątlik, Wojciech Kotwica, Zuzanna Pyzikiewicz.

ISBN 978-83-288-6438-2

Wesprzyj Wolne Lektury!

Wolne Lektury to projekt fundacji Wolne Lektury – organizacji pożytku publicznego działającej na rzecz wolności korzystania z dóbr kultury.

Co roku do domeny publicznej przechodzi twórczość kolejnych autorów. Dzięki Twojemu wsparciu będziemy je mogli udostępnić wszystkim bezpłatnie.

Jak możesz pomóc?

Przekaż 1,5% podatku na rozwój Wolnych Lektur: Fundacja Wolne Lektury, KRS 0000070056.

Wspieraj Wolne Lektury i pomóż nam rozwijać bibliotekę.

Przekaż darowiznę na konto: **szczegóły na stronie Fundacji**.